

วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม

Journal of Social Development Strategy

ปีที่ 3 ฉบับที่ 1

(มกราคม – เมษายน 2569)

Vol.3 No.1

(January – April 2026)

ISSN : 3088-2567 (Online)

วัตถุประสงค์

วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมมุ่งเน้นการเผยแพร่งานวิจัยและองค์ความรู้เชิงกลยุทธ์ เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนามนุษย์และสังคมในทุกมิติ วารสารนี้เปิดรับบทความที่หลากหลาย ตั้งแต่งานวิจัยเชิงทฤษฎีไปจนถึงการปฏิบัติในพื้นที่จริง โดยมีขอบเขตครอบคลุมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนามนุษย์ วารสารเน้นการหลอมรวมศาสตร์สหวิทยาการ เพื่อสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่และแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ที่ส่งเสริมความเท่าเทียมในสังคม

กำหนดการเผยแพร่

วารสารเผยแพร่ปีละ 3 ฉบับ (ราย 4 เดือน) คือ ฉบับที่ 1 ระหว่าง มกราคม-เมษายน ฉบับที่ 2 ระหว่าง พฤษภาคม-สิงหาคม และ ฉบับที่ 3 ระหว่าง กันยายน-ธันวาคม

คณะที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์.ดร.สัญญา สະสอง	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์.ดร.วินิจ ผาเจริญ	มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.ชุตินันต์ สະสอง	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สมถวิล เอี่ยมโก้ มุลนิธิจิตอาสา

กองบรรณาธิการ

1. รองศาสตราจารย์.ดร.ปัญญา เลิศไกร	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.ณรงค์ ใจเที่ยง	สถาบันพระบรมราชชนก
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.ลัญจกร นิลกาญจน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
4. ดร.ธนพงษ์ พรหมใหม่	มหาวิทยาลัยพะเยา
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.กฤตพร แซ่แง่ สายจันทร์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
6. ดร.บุญเลิศ วีระพรการณ์	มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
7. ดร.กนกวรรณ เอี่ยมชัย	นักวิชาการอิสระ
8. ดร.เรวัตร์ แก้วทองมูล	วิทยาลัยเทคนิคเวียงป่าเป้า
9. ดร.ปรีวิชญ์ ไชยประเสริฐ	วิทยาลัยเทคนิคนครสวรรค์
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.ธนพล แสงสุวรรณ	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ธีรวัชร แก้วเปี้ย	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
12. ดร.กิตติ สุทธิจิระพันธ์	มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

ฝ่ายจัดการวารสาร

นายเตชัส คนมัน

สำนักงาน

มูลนิธิจิตอาสา เลขที่ 58 หมู่ 15 บ้านใหม่เจริญมิตร ต.เจริญเมือง อ.พาน จ.เชียงราย 57120

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิจิตอาสา เลขที่ 58 หมู่ 15 บ้านใหม่เจริญมิตร ต.เจริญเมือง อ.พาน จ.เชียงราย 57120

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร

ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2569)

1. ดร.กฤษณ์พงษ์ ภาชิตวิไลธรรม	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศพร มุรัตน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนกฤต ทูริสุทธิ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
4. ดร.โกมินทร์ ว่างอ่อน	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.ลัญจกร นิลกาญจน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มัลลิกา คงแก้ว	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
7. ดร.ศาสตร์ศิลป์ ละม้ายศรี	มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

บทบรรณาธิการ

วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม ฉบับนี้เป็นปีที่ 3 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม – เมษายน 2569 เป็นฉบับที่ 7 ของการจัดพิมพ์ ซึ่งมุ่งเน้นการเผยแพร่งานวิจัยและองค์ความรู้เชิงกลยุทธ์ เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนามนุษย์และสังคมในทุกมิติ วารสารนี้เปิดรับบทความที่หลากหลาย ตั้งแต่งานวิจัยเชิงทฤษฎีไปจนถึงการปฏิบัติในพื้นที่จริง โดยมีขอบเขตครอบคลุมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนามนุษย์ วารสารเน้นการหลอมรวมศาสตร์สหวิทยาการ เพื่อสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่และแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ที่ส่งเสริมความเท่าเทียมในสังคม

ฉบับนี้มีบทความวิจัยและบทความวิชาการที่ได้รับการคัดเลือกทั้งสิ้น 6 บทความ ประกอบด้วยบทความวิจัยจำนวน 4 เรื่อง คือ 1) พลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่และยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน 2) กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าในมิติการพัฒนาภูมิภาค 3) นวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย และ 4)

บทความวิชาการจำนวน 2 บทความ คือ 1) ทิศทางและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายภายใต้บริบทความปกติใหม่ และ 2) แนวทางการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน

กองบรรณาธิการต้องขอขอบพระคุณเจ้าของบทความทุกท่านที่เชื่อมั่นและไว้วางใจให้วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ผลงานของท่าน และขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้อนุเคราะห์กลั่นกรองและปรับปรุงบทความให้มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์และนำไปสู่มุมมองที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม ภูมิภาค และประเทศชาติต่อไป

(ดร.สมถวิล เอี่ยมไก่อ)

บรรณาธิการ

ทัศนะและข้อคิดเห็นของบทความในวารสารนี้เป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน จึงไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการ

สารบัญ

กองบรรณาธิการ	ข
คณะกรรมการกลั่นกรองบทความ	ค
บทบรรณาธิการ	ง

บทความวิจัย

พลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่และยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน <i>วิกรม บุญนุ่น, ลัทธพล มุ่งไธสง, และอารีย์ บินประทาน</i>	1
กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าในมิติการพัฒนาภูมิภาค <i>สุภาชัย เตชนันต์ และ จิรยุทธ เขตกรณ์</i>	11
นวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย <i>ธนายุทธ ช่างเรื่อนงาม และ พิพัฒน์ เมธีรัตน์กุล</i>	25
กลยุทธ์การยกระดับการอ่านรายบุคคลด้วยสื่อปัญญาประดิษฐ์ตามบริบทผู้เรียนสำหรับนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ในโรงเรียนพื้นที่สูง จังหวัดเชียงราย <i>กิตติกร ต๊ะคำ อารีย์ บินประทาน จำรัส กลิ่นหนู และ ธนายุทธ ช่างเรื่อนงาม</i>	35

บทความวิชาการ

ทิศทางและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายภายใต้บริบทความปกติใหม่ <i>วิกรม บุญนุ่น, ราเชนทร์ พูลทรัพย์, อีรวรรณ แก้วเปี้ย, และ อารีย์ บินประทาน</i>	48
แนวทางการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน <i>โจเพ็ญ ไทยอนันต์ และ เขาวลัักษณ์ พุ่มวิเชียร</i>	56

พลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่และยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน Spatial Development Dynamics and Strategies for Elevating Community Economy in the Upper Northern Region

วิกรม บุญนุ่น, ลัทธพล มุ่งไธสง, และอารีย์ บินประธาน

Vikrom Boonun, Lutthapol Mungthaisong and Aree Binprathan

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพลวัตและบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน และ 2) เสนอแนะยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับศักยภาพและบริบทการพัฒนาเชิงพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ และผู้ประกอบการระดับท้องถิ่น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า 1) พลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่ในภาคเหนือตอนบนมีการปรับตัวจากเศรษฐกิจฐานเกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่การบริการและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังคงเผชิญกับความท้าทายด้านความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 2) ยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมประกอบด้วย 3 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่ ยุทธศาสตร์การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนผ่านนวัตกรรมดิจิทัล และยุทธศาสตร์การบูรณาการความร่วมมือพหุภาคีเพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ผลการศึกษานี้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: พลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่, ยุทธศาสตร์การพัฒนา, เศรษฐกิจชุมชน, ภาคเหนือตอนบน

Abstract

This qualitative research aimed to: 1) study the dynamics and socio-economic changing contexts of communities in the Upper Northern region, and 2) propose strategies for elevating the community economy in alignment with spatial development potential and context. The key informants included community leaders, local scholars, government representatives, and local entrepreneurs. The research instruments were in-depth interviews and focus group discussions. Data were analyzed using content analysis.

The results revealed that: 1) The spatial development dynamics in the Upper Northern region have transitioned from a traditional agriculture-based economy to services and cultural tourism. However, communities still face challenges regarding resource access inequality and

the impacts of climate change. 2) The appropriate strategies for elevating the community economy consisted of three main strategies: a strategy for creating value-added from cultural capital and local wisdom, a strategy for strengthening community enterprise networks through digital innovation, and a strategy for integrating multilateral cooperation for sustainable resource management. These findings can be utilized as a guideline for formulating spatial development policies that effectively respond to the genuine needs of the communities.

Keywords: Spatial Development Dynamics, Development Strategy, Community Economy, Upper Northern Region

บทนำ

เขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยเป็นพื้นที่ที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวสูง ทั้งในมิติของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมล้านนา และฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่แห่งนี้ได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจชายแดนและการท่องเที่ยวระดับภูมิภาค อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนผ่านสู่ความปกติใหม่ (New Normal) โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ได้เกิดพลวัตและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2568) ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งต้องเผชิญกับความท้าทาย ทั้งในด้านการแข่งขันทางเศรษฐกิจ ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้ และการลดลงของฐานทรัพยากร

การทำความเข้าใจพลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่ (Spatial Development Dynamics) จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืน การขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบันไม่สามารถพึ่งพานโยบายแบบบนลงล่าง (Top-down approach) ได้เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์ที่หยั่งรากลึกถึงศักยภาพและข้อจำกัดของแต่ละพื้นที่ (อารีย์, 2569) การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนแนวใหม่เรียกร้องให้มีการบูรณาการทุนทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ากับนวัตกรรมและเทคโนโลยี เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเอง (สมชาย และคณะ, 2567)

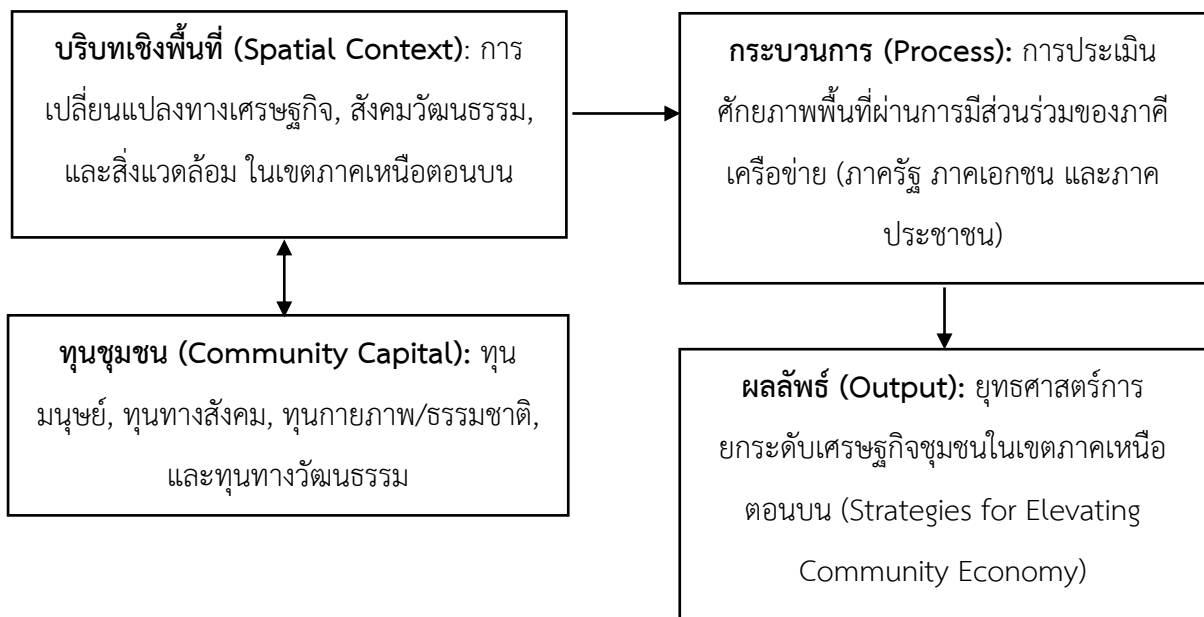
ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในเขตภาคเหนือตอนบน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อเจาะลึกถึงสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพที่แท้จริงของชุมชน เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์และนำเสนอยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ ซึ่งผลการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานเชิงนโยบาย นักวิชาการ และภาคประชาสังคม ในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาพลวัตและบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน
- 2) เพื่อเสนอแนะยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับศักยภาพและบริบทการพัฒนาเชิงพื้นที่

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยโดยประยุกต์ใช้แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ (Spatial Development) และแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (Community Economy) ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

นี่คือเนื้อหาในส่วน วิธีดำเนินการวิจัย โดยจัดระเบียบให้มีความเป็นวิชาการและเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงคุณภาพตามที่อาจารย์กำหนดครับ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและพลวัตการพัฒนาพื้นที่อย่างลึกซึ้ง โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดพื้นที่ศึกษาและผู้ให้ข้อมูลหลัก

พื้นที่ศึกษา: ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่ในเขตภาคเหนือตอนบน (มุ่งเน้นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านความเชื่อมโยงของเศรษฐกิจชายแดนและเศรษฐกิจชุมชน เช่น จังหวัดเชียงราย) โดยใช้เกณฑ์ความหลากหลายของบริบทพื้นที่ (พหุลักษณะ) ทั้งพื้นที่เขตเมือง พื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่ชายแดน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants): ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีความรู้ ประสบการณ์ และความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ผู้กำหนดนโยบายและหน่วยงานภาครัฐ: เช่น ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พัฒนาการอำเภอ/จังหวัด จำนวน 5-7 คน

กลุ่มที่ 2 ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน: เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น จำนวน 10-12 คน

กลุ่มที่ 3 ผู้ประกอบการและกลุ่มวิสาหกิจชุมชน: เช่น ประธานวิสาหกิจชุมชน ผู้ประกอบการรุ่นใหม่ (YEC) จำนวน 8-10 คน

ขั้นตอนที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เครื่องมือสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ 2 ประเภทหลัก โดยผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ได้แก่

แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview): ประเด็นข้อคำถามครอบคลุมเกี่ยวกับ 1) สภาพการเปลี่ยนแปลงและพลวัตทางเศรษฐกิจสังคมในรอบทศวรรษ 2) ปัญหาอุปสรรค และความท้าทายที่ชุมชนเผชิญ และ 3) ศักยภาพ ทุนของชุมชน และแนวทางการปรับตัว

แนวทางการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guideline): ใช้สำหรับการจัดเวทีสนทนากลุ่มเพื่อระดมสมองและยืนยันข้อมูล (Member Check) ในประเด็น "การยกระดับยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่"

ขั้นตอนที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data): ศึกษาทบทวนเอกสาร แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data): ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ตามด้วยการจัดเวทีสนทนากลุ่มจำนวน 2 ครั้ง เพื่อสร้างข้อสรุปร่วมกัน โดยผู้วิจัยได้ทำการบันทึกเสียง จดบันทึกภาคสนาม (Field Notes) และสังเกตบริบทแวดล้อม (Observation) ควบคู่กันไป

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกต มาดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Trustworthiness): ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งด้านข้อมูล (ตรวจสอบแหล่งที่มาต่างกัน) และด้านวิธีการ (ตรวจสอบระหว่างการสัมภาษณ์และการศึกษาเอกสาร)

การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis): นำข้อมูลมาถอดรหัส (Coding) จัดหมวดหมู่ (Categorizing) และวิเคราะห์เพื่อหาแก่นเรื่อง (Thematic Analysis) ที่ตอบโจทย์วัตถุประสงค์การวิจัย ทั้งในมิติของพลวัตเชิงพื้นที่และยุทธศาสตร์การพัฒนา พร้อมทั้งนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description)

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1: พลวัตและบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน

จากการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกในพื้นที่เขตภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และเป็นจุดเชื่อมโยงเศรษฐกิจชายแดน ผู้วิจัยพบว่าชุมชนกำลังเผชิญกับพลวัตการเปลี่ยนแปลงใน 3 มิติหลักที่ซ้อนทับและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างมีนัยสำคัญ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 พลวัตด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ: จากฐานทรัพยากรสู่ความท้าทายในยุคการค้าไร้พรมแดน

โครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนในภาคเหนือตอนบนกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน (Economic Transition) อย่างรุนแรง ในอดีตเศรษฐกิจชุมชนพึ่งพาการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ แต่ปัจจุบันพบว่ามี ความพยายามในการยกระดับไปสู่การเกษตรมูลค่าสูง (High-value Agriculture) และเศรษฐกิจบริการที่อิงกับฐานวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนผ่านนี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างราบรื่น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการระดับท้องถิ่นและผู้นำชุมชนสะท้อนให้เห็นถึง "ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ" ที่ซ่อนอยู่ภายใต้ตัวเลขการเติบโต

ประการแรก การค้าชายแดนและการหลั่งไหลของทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะในพื้นที่ยุทธศาสตร์อย่างอำเภอแม่สาย ทำให้เกิดทั้งโอกาสและวิกฤต ในด้านโอกาส ชุมชนมีช่องทางในการกระจายสินค้ามากขึ้น แต่ใน ด้านวิกฤต ผู้ประกอบการรายย่อยในชุมชนต้องเผชิญกับการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมจากสินค้าราคาถูกที่ทะลักเข้ามาตามแนวชายแดน ประการที่สอง กลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ผลิตสินค้าอัตลักษณ์ เช่น กลุ่มทอผ้าไหมท้องถิ่น แม้จะมีศักยภาพในการผลิตสินค้าที่มีความประณีตและมีเรื่องราวทางวัฒนธรรม แต่กลับประสบปัญหาในการเข้าถึงตลาดระดับบน (Niche Market) เนื่องจากขาดทักษะในการสร้างแบรนด์และการจัดการห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain Management) ดังคำกล่าวของประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแห่งหนึ่งที่ระบุว่า "เรามีของดี มีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา แต่เราไม่รู้จะไปขายใครที่ให้ราคาคุ้มค่าเหนื่อย และตามไม่ทันเทคโนโลยีการขายออนไลน์" ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างทางความรู้ในการบริหารจัดการธุรกิจสมัยใหม่ในระดับฐานราก

1.2 พลวัตด้านสังคมและประชากรศาสตร์: รอยต่อระหว่างสังคมผู้สูงวัยและคนรุ่นใหม่คืนถิ่น

บริบททางสังคมของพื้นที่ศึกษาพบปรากฏการณ์ที่ขัดแย้งกันแต่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ พื้นที่ส่วนใหญ่ได้ก้าวเข้าสู่ภาวะสังคมผู้สูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Completed Aged Society) ส่งผลให้ภาคการผลิตในชุมชน โดยเฉพาะงานหัตถกรรมและเกษตรกรรม ขาดแคลนกำลังแรงงานคนหนุ่มสาว ภูมิปัญญาหลายอย่างสูญเสี่ยงต่อการสูญหายเนื่องจากขาดผู้สืบทอด

แต่ในขณะเดียวกัน ภายหลังจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 และความผันผวนของเศรษฐกิจในเมืองหลวง ได้เกิดกระแส "คนรุ่นใหม่คืนถิ่น" (Returnee Youth) หรือกลุ่มบัณฑิตที่ตัดสินใจกลับมาตั้งถิ่นฐานในบ้านเกิด กลุ่มคนเหล่านี้ได้กลายเป็น "ข้อต่อสำคัญ" (Catalyst) ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (Focus Group) พบว่าคนรุ่นใหม่พยายามนำความรู้ด้านเทคโนโลยีดิจิทัล การตลาดออนไลน์ และการจัดการสมัยใหม่ มาผนวกกับทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของผู้สูงอายุในชุมชน เกิดเป็นโมเดลธุรกิจครอบครัวหรือวิสาหกิจชุมชนรูปแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม พลวัตนี้ก็นำมาซึ่งความท้าทายเรื่อง "ช่องว่างระหว่างวัย" (Generation Gap) ในการทำงานร่วมกัน ความขัดแย้งเชิงความคิดระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของผู้เฒ่าผู้แก่กับแนวคิดเชิงธุรกิจที่มุ่งเน้นความรวดเร็วของคนรุ่นใหม่ เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การขับเคลื่อนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหลายแห่งเกิดความชะงักงัน

1.3 พลวัตด้านสิ่งแวดล้อมและภัยพิบัติ: ภัยคุกคามที่บั่นทอนเสถียรภาพทางเศรษฐกิจชุมชน

มิติที่ถือเป็นตัวแปรสำคัญที่สุดที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนในภาคเหนือตอนบนในปัจจุบันคือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและภัยพิบัติ จากการศึกษาพบว่าชุมชนต้องรับมือกับภัยคุกคามทางธรรมชาติที่มีความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนและพื้นที่เชิงเขา เช่น วิกฤตไฟป่าและปัญหาฝุ่นควัน (PM 2.5) ในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างผลกระทบต่อสุขภาพและสุขภาวะของประชาชน แต่ยังสร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาล ห่วงโซ่อุปทานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวชุมชนถูกตัดขาด นักท่องเที่ยวยกเลิกการเดินทาง ส่งผลกระทบเป็นโดมิโนต่อรายได้ของร้านอาหาร ที่พัก และกลุ่มอาชีพต่างๆ ในชุมชน

นอกจากนี้ ปัญหาอุทกภัยและดินโคลนถล่มในช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอแม่สายและพื้นที่ลุ่มน้ำ ได้กลายเป็นภัยพิบัติซ้ำซากที่ทำลายโครงสร้างพื้นฐานและพื้นที่ทางการเกษตร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่นสะท้อนว่า "งบประมาณส่วนใหญ่ของท้องถิ่นต้องถูกนำไปใช้ในการเยียวยาและซ่อมแซมโครงสร้างพื้นฐานหลังเกิดภัยพิบัติ ทำให้ขาดแคลนงบประมาณที่จะนำมาลงทุนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตในระยะยาว" ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า หากชุมชนไม่สามารถพัฒนาระบบการจัดการภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนก็จะเป็นเพียงการสร้างบ้านบนกองทรายที่พร้อมจะพังทลายเมื่อเผชิญกับวิกฤตทางธรรมชาติ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2: ยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับศักยภาพและบริบทการพัฒนาเชิงพื้นที่

จากการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก การประเมินศักยภาพพื้นที่ และข้อเสนอแนะที่ได้จากเวทีการสนทนากลุ่มร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน ผู้วิจัยสามารถพัฒนายุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนที่ตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงข้างต้นได้ 3 ยุทธศาสตร์หลัก ซึ่งแต่ละยุทธศาสตร์มีแนวทางและกลไกการขับเคลื่อนที่ชัดเจน ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1: การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทุนทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่นแบบองค์รวม (Holistic Value Creation from Cultural Capital)

ยุทธศาสตร์นี้มุ่งเน้นการเปลี่ยน "ทุนทางวัฒนธรรม" ที่หยุดนิ่งให้เป็น "เศรษฐกิจสร้างสรรค์" ที่มีพลวัต โดยหลีกเลี่ยงการแข่งขันทางราคา แต่หันมาแข่งขันด้วยคุณค่า (Value-driven)

แนวทางการขับเคลื่อน: ส่งเสริมให้ชุมชนค้นหาและถอดรหัสอัตลักษณ์ของตนเอง (Identity Decoding) เพื่อนำมาสร้างเรื่องราว (Storytelling) ประกอบผลิตภัณฑ์ ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มทอผ้าไหมท้องถิ่นจะต้องไม่ขายเพียงแคผ้า แต่ต้องขายเรื่องราวของเส้นไหม ภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ และวิถีชีวิตของช่างทอ การยกระดับนี้ต้องทำคู่ขนานไปกับการพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการรับรองในระดับชาติและสากล

กลไกความสำเร็จ: การสร้างระบบนิเวศการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ชุมชนเป็นเจ้าของ (Community-based Tourism Ecosystem) โดยเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์ชุมชนเข้ากับเส้นทางการท่องเที่ยว ให้นักท่องเที่ยวได้มีประสบการณ์ร่วม (Experiential Tourism) ซึ่งจะช่วยให้กระจายรายได้ลงสู่ฐานรากอย่างแท้จริง และยังเป็นการสร้างภาคภูมิใจให้แก่ผู้สูงอายุซึ่งเป็นปราชญ์ชุมชนในการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ผู้มาเยือน

ยุทธศาสตร์ที่ 2: การยกระดับขีดความสามารถวิสาหกิจชุมชนด้วยเครื่องมือเชิงกลยุทธ์และนวัตกรรมดิจิทัล (Empowering Community Enterprises through Strategic Tools and Digital Innovation)

ยุทธศาสตร์นี้คือการอุดหนุนโหนดด้านการบริหารจัดการธุรกิจของชุมชน โดยการนำองค์ความรู้จากสถาบันการศึกษาและภาคเอกชนมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบที่ชุมชนเข้าถึงได้ง่าย

แนวทางการขับเคลื่อน: การนำเครื่องมือทางยุทธศาสตร์มาปรับใช้กับระดับชุมชน โดยเฉพาะการใช้แผนภาพจำลองธุรกิจ (Business Model Canvas: BMC) และการวิเคราะห์ SWOT เพื่อให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนสามารถมองเห็นภาพรวมของธุรกิจตนเอง เข้าใจกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย ทราบถึงโครงสร้างต้นทุน และมองหาพันธมิตรทางธุรกิจได้อย่างเป็นระบบ จากการจัดเวทีสนทนากลุ่มพบว่า เมื่อผู้นำชุมชนและกลุ่มคนรุ่นใหม่ได้ทดลองใช้เครื่องมือ BMC ในการวางแผน พวกเขาสามารถปรับทิศทางการผลิตจากการ "ทำมากได้น้อย" เป็น "ทำน้อยได้มาก" ได้อย่างเป็นรูปธรรม

กลไกความสำเร็จ: การพัฒนาแพลตฟอร์มหรือแอปพลิเคชันบนเว็บ (Web-based Applications) ที่ออกแบบมาเพื่อชุมชนโดยเฉพาะ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนกลยุทธ์และจัดการข้อมูล การส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนทำหน้าที่เป็น "นวัตกรรมชุมชน" (Community Innovators) ในการบริหารจัดการแพลตฟอร์มเหล่านี้ รวมถึงการใช้พาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-commerce) ในการหลายข้อจำกัดด้านพื้นที่และเชื่อมโยงสินค้าชุมชนสู่ตลาดสากล

ยุทธศาสตร์ที่ 3: การบูรณาการเครือข่ายความร่วมมือพหุภาคีเพื่อความยืดหยุ่นและการจัดการพื้นที่อย่างยั่งยืน (Multilateral Synergy for Spatial Resilience and Sustainable Management)

เศรษฐกิจชุมชนไม่อาจเติบโตได้หากตั้งอยู่บนความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อม ยุทธศาสตร์นี้จึงมุ่งไปที่การแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างและการจัดการภัยพิบัติที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ

แนวทางการขับเคลื่อน: ใช้โมเดลความร่วมมือ 4 ประสาน (Quadruple Helix Model) ที่ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในการร่วมกันกำหนดนโยบายและแก้ปัญหาเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้ง "เวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่" (Spatial Strategic Forum) เพื่อเป็นพื้นที่กลางในการออกแบบกลไกการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม เช่น การจัดการปัญหาฝุ่นควัน PM 2.5 หรือการรับมืออุทกภัยในพื้นที่เสี่ยงอย่างอำเภอแม่สาย ชุมชนต้องถูกยกระดับจากการเป็น "ผู้รอรับความช่วยเหลือ" เป็น "ผู้ร่วมบริหารจัดการวิกฤต" (Co-manager)

กลไกความสำเร็จ: การสร้าง "แผนที่ความเปราะบางและศักยภาพของชุมชน" (Community Vulnerability and Capacity Mapping) เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดสรรทรัพยากร นอกจากนี้สถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นพี่เลี้ยง (Mentor) ทางวิชาการ เพื่อจัดทำคู่มือและระบบบริหารจัดการข้อมูลท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาเศรษฐกิจดำเนินควบคู่กันไปได้อย่างสมดุล นำไปสู่ความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน (Resilience) ของชุมชนในระยะยาว

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่องพลวัตการพัฒนาเชิงพื้นที่และยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบน สามารถนำมาอภิปรายผลในประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนในภาคเหนือตอนบนกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนผ่านโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ซ้อนทับกับวิกฤตทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการขยายตัวของเศรษฐกิจชายแดนที่มาพร้อมกับความเปราะบางของกลุ่มวิสาหกิจรายย่อย ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ กฤษณ์พงศ์ ภาษิตไธธรรม (2567) ที่ระบุว่า การเติบโตของการค้าชายแดนมักกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ในขณะที่เศรษฐกิจฐานรากยังคงขาดความสามารถในการปรับตัวรับมือกับความผันผวน นอกจากนี้ ปรากฏการณ์ "คนรุ่นใหม่คืนถิ่น" ที่เข้ามาเป็นข้อต่อสำคัญในการเชื่อมโยงภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ สอดคล้องกับการศึกษาของ เบญจมาศ

เมืองเกษม (2568) ที่พบว่าทุนมนุษย์กลุ่มคนรุ่นใหม่คือกลไกสำคัญในการลดช่องว่างทางนวัตกรรมในสังคมผู้สูงวัย

อย่างไรก็ตาม พลวัตด้านสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะปัญหาภัยพิบัติและหมอกควัน ได้กลายเป็นตัวแปรแทรกซ้อนที่บั่นทอนเสถียรภาพของเศรษฐกิจชุมชนอย่างรุนแรง สอดคล้องกับแนวคิดของ ธนายุทธ ช่างเรือนงาม (2566) ที่อธิบายว่าการจัดการเชิงพื้นที่แบบแยกส่วนไม่สามารถรับมือกับภัยพิบัติข้ามพรมแดนได้ ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับต้นทุนทางเศรษฐกิจและสุขภาพที่สูงขึ้น

2. ยุทธศาสตร์การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนเชิงพื้นที่

ผลการศึกษานำเสนอ 3 ยุทธศาสตร์หลัก สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการบูรณาการเครื่องมือเชิงกลยุทธ์เข้ากับการบริหารจัดการชุมชน โดยเฉพาะการส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนใช้เครื่องมือวิเคราะห์ธุรกิจ (เช่น Business Model Canvas) เพื่อจัดระบบคุณค่าของอัตลักษณ์ท้องถิ่น ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิกรม บุญนุ่น (2567) ที่ชี้ให้เห็นว่าการยกระดับขีดความสามารถทางการแข่งขันของเศรษฐกิจฐานรากจำเป็นต้องอาศัยการถ่ายทอดนวัตกรรมและเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่ชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้งานได้จริง

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์การบูรณาการเครือข่ายความร่วมมือพหุภาคีเพื่อการจัดการพื้นที่อย่างยั่งยืน ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจไม่สามารถแยกออกจากการบริหารจัดการภัยพิบัติได้ สอดคล้องกับ อารีย์ ปินประทาน (2568) ที่เสนอว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาระดับภูมิภาคในยุคความปกติใหม่ ต้องอาศัยรูปแบบการเรียนรู้แบบบูรณาการและการทำงานร่วมกันของกลไกจตุภาคี (Quadruple Helix) เพื่อสร้างความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน (Resilience) ให้กับระบบเศรษฐกิจชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย (Policy Recommendations)

การกระจายอำนาจและการบูรณาการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่: หน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดควรมีนโยบายกระจายอำนาจและจัดสรรงบประมาณตรงสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เสี่ยง (เช่น พื้นที่เศรษฐกิจชายแดน) เพื่อให้ชุมชนสามารถออกแบบโครงสร้างพื้นฐานและแผนรับมือภัยพิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของตนเอง ซึ่งจะช่วยลดผลกระทบทางเศรษฐกิจในระยะยาว

การพัฒนาแพลตฟอร์มดิจิทัลสำหรับยุทธศาสตร์ชุมชน: สถาบันการศึกษาและหน่วยงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล ควรสนับสนุนการพัฒนาเครื่องมือหรือแอปพลิเคชันบนเว็บ (Web-based Applications) ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถจัดทำ Business Model Canvas และวิเคราะห์ศักยภาพพื้นที่ได้ด้วยตนเอง เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงเทคโนโลยี

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป (Recommendations for Future Research)

ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในการนำยุทธศาสตร์ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ไปทดลองขับเคลื่อนจริงในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป้าหมาย เช่น กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมท้องถิ่น เพื่อประเมินผลลัพธ์และข้อจำกัดในทางปฏิบัติ

ควรมีการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อขยายผลการศึกษาในระดับภูมิภาค โดยมุ่งเน้นการจับเก็บข้อมูลเชิงสำรวจที่สะท้อนถึง "การรับรู้" (Perceptions) ของประชาชนต่อผลกระทบทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม แทนการประเมินจากความคิดเห็น (Expectations) เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีความแม่นยำและสามารถนำไปสู่การกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎีพงศ์ ภาชิตไธธรรม. (2567). เศรษฐกิจการค้าชายแดนและพลวัตความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- ธนายุทธ ช่างเรือนงาม. (2566). นโยบายสาธารณะและการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมในระดับภูมิภาค. วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม, 12(2), 45-60.
- เบญจมาศ เมืองเกษม. (2568). ทูมนมนุษย์กับนวัตกรรมทางสังคม: บทบาทของคนรุ่นใหม่ในสังคมผู้สูงอายุ. วารสารสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์, 9(1), 112-128.
- วิกรม บุญนุ่น. (2567). เครื่องมือเชิงกลยุทธ์และการสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขันสำหรับวิสาหกิจชุมชน. ศูนย์วิจัยและพัฒนาชุมชนเชิงยุทธศาสตร์.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2568). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) ระดับกลุ่มจังหวัด. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สมชาย รัตนโกมล และคณะ. (2567). เศรษฐกิจชุมชนและการพึ่งพาตนเองในยุคความปกติใหม่. วารสารเศรษฐศาสตร์และการพัฒนา, 15(3), 88-104.
- อารีย์ บินประทาน. (2568). การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ: ยุทธศาสตร์ อนาคตวิทยา และการออกแบบงานวิจัยระดับสูง. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่า
ในมิติการพัฒนาภูมิภาค

Participatory Disaster Management Process for Solving Smog and Forest Fire Problems
in the Regional Development Dimension

สุภาชัย เตชนันต์ และ จีรยุทธ เขตกรณ์

Suphachai Techanant and Jeerayut Khetkorn

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัญหาและผลกระทบของวิกฤตหมอกควันและไฟป่าที่มีต่อพลวัตการพัฒนาภูมิภาคในพื้นที่ภาคเหนือ และ 2) พัฒนาการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ผู้นำชุมชน และเครือข่ายภาคประชาสังคมในพื้นที่เสี่ยงภัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า 1) ปัญหาไฟป่าและหมอกควัน (PM 2.5) สร้างผลกระทบเชิงซ้อนต่อการพัฒนาภูมิภาค ทั้งในมิติสุขภาพของประชาชน มิติความชะงักงันของเศรษฐกิจชายแดน และมิติความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร โดยพบว่าโครงสร้างการจัดการแบบรวมศูนย์ (Top-down) ขาดความยืดหยุ่นและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน 2) กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ (1) การประเมินความเสี่ยงและทำแผนที่จุดเกิดเหตุร่วมกัน (Participatory Risk Mapping) (2) การสร้างเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่เพื่อบูรณาการความร่วมมือจากภาคี (3) การจัดตั้งกลไกตอบโต้ภาวะฉุกเฉินระดับชุมชน และ (4) การฟื้นฟูและสร้างความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน (Resilience) ผลการศึกษานี้เสนอแนะให้มีการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรและยกระดับบทบาทของชุมชนในการเป็นผู้ร่วมบริหารจัดการภัยพิบัติอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: การจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม, ปัญหาหมอกควันและไฟป่า, การพัฒนาภูมิภาค, ความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน

Abstract

This qualitative research aimed to: 1) study the current state and impacts of the smog and forest fire crisis on regional development dynamics in the Northern region, and 2) develop a participatory disaster management process suitable for the spatial context. Key informants included representatives from local government organizations, forestry officials, community leaders, and civil society networks in high-risk areas. The research instruments

were in-depth interviews and focus group discussions. Data were analyzed using content analysis.

The results revealed that: 1) The forest fire and smog (PM 2.5) problems create complex impacts on regional development, encompassing public health dimensions, border economy stagnation, and resource management conflicts. It was found that the centralized management structure (Top-down) lacks flexibility and does not align with community livelihoods. 2) The appropriate participatory disaster management process consists of four key steps: (1) Participatory Risk Mapping, (2) Establishing a spatial strategic forum for quadruple helix collaboration, (3) Establishing a community-level emergency response mechanism, and (4) Rehabilitation and building resilience. This study suggests decentralizing resource management and elevating the community's role as genuine co-managers in disaster management.

Keywords: Participatory Disaster Management, Smog and Forest Fire Problems, Regional Development, Resilience

บทนำ

ปัญหาหมอกควันและไฟป่าในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ได้ยกระดับความรุนแรงจากปัญหาสิ่งแวดล้อมตามฤดูกาล ไปสู่วิกฤตภัยพิบัติทางสาธารณสุขและเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อพลวัตการพัฒนาภูมิภาค โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความซับซ้อนทางภูมิศาสตร์และมีพรมแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น อำเภอแม่สาย และพื้นที่รอยต่อชายแดน ซึ่งมักได้รับผลกระทบจากมลพิษข้ามพรมแดน (Transboundary Haze) ประกอบกับการเผาในพื้นที่เกษตรกรรมและไฟป่าในพื้นที่อนุรักษ์ วิกฤตการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความชะงักงันของห่วงโซ่เศรษฐกิจการท่องเที่ยว การค้าชายแดน และส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน (วิกรม, 2568)

ที่ผ่านมา การแก้ไขปัญหาของภาครัฐมักอยู่บนฐานคิดแบบรวมศูนย์อำนาจ (Top-down approach) และเน้นการใช้มาตรการทางกฎหมายในการควบคุมการเผา (Zero Burning) อย่างเข้มงวด ซึ่งในทางปฏิบัติพบว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากขาดความเข้าใจในรากเหง้าของปัญหา (Root causes) ขาดการบูรณาการข้อมูลเชิงลึกในพื้นที่ และที่สำคัญคือการละเลย "การมีส่วนร่วม" ของคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก (ธนยศ, 2567) การจัดการภัยพิบัติในยุคความปกติใหม่ จึงเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) จากการที่รัฐเป็นผู้สั่งการเพียงฝ่ายเดียว ไปสู่การสร้างกลไกความร่วมมือแบบพหุภาคี (อารีย์, 2569)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นศึกษาผลกระทบและพัฒนากระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม โดยบูรณาการแนวคิดเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่เข้ากับการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อค้นหาคำตอบ

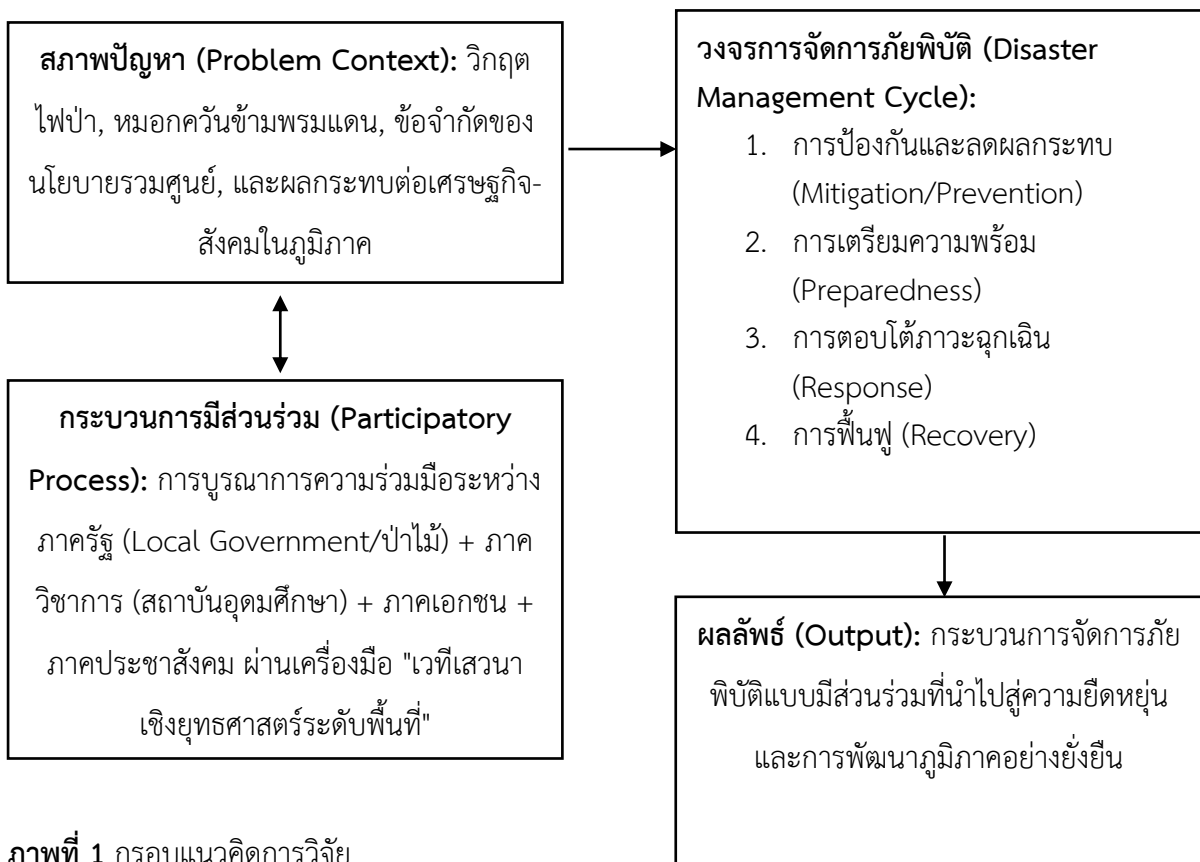
ว่าชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะสามารถร่วมกันออกแบบกระบวนการเฝ้าระวัง ตอบโต้ และฟื้นฟูภัยพิบัติหมอกควันและไฟป่าได้อย่างไร ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้จะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ และสร้างความสามารถในการรับมือกับวิกฤตการณ์ (Resilience) เพื่อเป้าหมายการพัฒนาภูมิภาคอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและผลกระทบของวิกฤตหมอกควันและไฟป่าที่มีต่อพลวัตการพัฒนาภูมิภาคในพื้นที่ภาคเหนือ
2. เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยโดยใช้แนวคิดการจัดการภัยพิบัติ (Disaster Management Cycle) ผสานกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) และกลไกความร่วมมือ 4 ประสาน (Quadruple Helix) ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าในมิติการพัฒนาภูมิภาค” เป็นการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมเชิงลึกท่ามกลางบริบทความซับซ้อนของพื้นที่และพลวัตทางสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยจึงได้เลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ภายใต้กระบวนทัศน์การวิจัยแบบตีความและสร้างสรรค์ (Interpretivism and Constructivism Paradigm) เนื่องจากปัญหาหมอกควันและไฟป่าไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางกายภาพหรือวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งกับมิติทางสังคม เศรษฐกิจ วิถีชีวิต ชาติพันธุ์ และนโยบายรัฐ การใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพจึงช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงรากเหง้าของปัญหา (Root Causes) รวมถึงสามารถดึงเอาศักยภาพ ภูมิปัญญา และประสบการณ์ตรงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่มาสังเคราะห์เป็นกระบวนการจัดการภัยพิบัติที่สอดคล้องกับความเป็นจริง โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยอย่างเป็นระบบและมีความลุ่มลึกทางวิชาการ แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดพื้นที่ศึกษาและผู้ให้ข้อมูลหลัก (Study Area and Key Informants)

1.1 การกำหนดพื้นที่ศึกษา (Study Area):

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเลือกพื้นที่แบบเจาะจง (Purposive Area Selection) โดยพิจารณาจากเกณฑ์ความรุนแรงของสถานการณ์ภัยพิบัติ ความซับซ้อนของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และบริบททางภูมิศาสตร์ ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ “อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย” และพื้นที่รอยต่อชายแดนในเขตภาคเหนือตอนบนเป็นพื้นที่ศึกษาหลัก เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีคุณลักษณะที่เหมาะสมและเป็นตัวแทน (Representative) ของปรากฏการณ์ได้อย่างชัดเจนใน 3 มิติ ได้แก่

มิติทางภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม: เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นแอ่งกระทะและแนวเขาชายแดน ซึ่งเอื้อต่อการสะสมของฝุ่นละอองขนาดเล็ก (PM 2.5) และได้รับผลกระทบโดยตรงจากมลพิษข้ามพรมแดน (Transboundary Haze)

มิติทางเศรษฐกิจ: เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษและด่านการค้าชายแดนที่สำคัญ ซึ่งมักได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเมื่อเกิดวิกฤตภัยพิบัติ ทำให้ห่วงโซ่อุปทาน การขนส่ง และการท่องเที่ยวเกิดความชะงักงัน

มิติทางสังคมและการจัดการ: เป็นพื้นที่ที่มีความตื่นตัวของภาคประชาสังคมสูง และมีความพยายามในการจัดการปัญหาผ่านเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่ (Spatial Strategic Forum) ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา

1.2 การกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants):

ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ผสมผสานกับการสุ่มแบบสโนว์บอล (Snowball Sampling) เพื่อให้ได้ผู้ที่รู้จัก รู้จริง และมีประสบการณ์ตรงในการเผชิญและจัดการกับ

ปัญหาไฟป่าและหมอกควัน โดยใช้ฐานคิดกลไกความร่วมมือ 4 ประสาน (Quadruple Helix Model) ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวนทั้งสิ้น 35-40 คน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ภาครัฐและหน่วยงานกำหนดนโยบาย (Public Sector & Policy Makers): จำนวน 8-10 คน ประกอบด้วย ตัวแทนจากสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัด/อำเภอ เจ้าหน้าที่ป่าไม้และหน่วยพิทักษ์อุทยาน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (นายกเทศมนตรี/นายก อบต.) และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับข้อจำกัดของนโยบาย มาตรการทางกฎหมาย (เช่น นโยบาย Zero Burning) และอุปสรรคในการบังคับใช้กฎหมาย

กลุ่มที่ 2 ภาควิชาการและผู้เชี่ยวชาญ (Academia & Experts): จำนวน 5-7 คน ประกอบด้วย นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม นักวิชาการด้านการพัฒนาภูมิภาค และนักวิจัยจากสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ เพื่อให้ข้อมูลเชิงทฤษฎี ข้อมูลสถิติทางวิทยาศาสตร์ และมุมมองเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนา

กลุ่มที่ 3 ภาคเอกชนและผู้ประกอบการ (Private Sector): จำนวน 7-8 คน ประกอบด้วย ตัวแทนหอการค้าจังหวัด กลุ่มผู้ประกอบการรุ่นใหม่ (YEC) ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวและโรงแรมในพื้นที่ชายแดน เพื่อสะท้อนผลกระทบทางเศรษฐกิจ ความสูญเสียเชิงโอกาส และความคาดหวังต่อมาตรการฟื้นฟูของรัฐ

กลุ่มที่ 4 ภาคประชาสังคมและผู้นำชุมชน (Civil Society & Community Leaders): จำนวน 15 คน ซึ่งถือเป็นกลุ่มที่สำคัญที่สุด ประกอบด้วย ผู้นำหมู่บ้าน ประชาชนชาวบ้าน อาสาสมัครดับไฟป่า ตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์ และแกนนำเครือข่ายภาคประชาชน เพื่อสะท้อนวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเชื้อเพลิง และความต้องการที่แท้จริงจากฐานราก

ขั้นตอนที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ (Research Instruments and Validation)

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้พัฒนาเครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิด โดยประกอบด้วยเครื่องมือหลัก 2 ประเภท ได้แก่

2.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview):

แบบสัมภาษณ์ถูกออกแบบให้มีความยืดหยุ่น เปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถแสดงความคิดเห็นและเล่าประสบการณ์ได้อย่างอิสระ (Open-ended Questions) โดยผู้วิจัยได้แบ่งโครงสร้างของคำถามออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่

ส่วนที่ 1 บริบทและพลวัตของปัญหา: เจาะลึกถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ความถี่และความรุนแรงของไฟป่า และผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสุขภาพ

ส่วนที่ 2 การวิเคราะห์นโยบายและการจัดการในปัจจุบัน: สอบถามถึงประสิทธิภาพของมาตรการรัฐ ปัญหาการกระจายอำนาจ และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร

ส่วนที่ 3 รูปแบบการมีส่วนร่วมและความต้องการ: สอบถามถึงศักยภาพของชุมชน แนวทางการทำงานร่วมกัน และข้อเสนอแนะในการออกแบบกระบวนการจัดการภัยพิบัติ

2.2 แนวทางการจัดเวทีเสวนาและสนทนากลุ่ม (Focus Group and Spatial Strategic Forum Guideline):

เครื่องมือนี้ถูกออกแบบมาเพื่อใช้ในการระดมสมอง แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น และสร้างข้อสรุปร่วมกัน (Consensus) ระหว่างภาคีเครือข่าย โดยมุ่งเน้นกระบวนการจัดทำ “แผนที่ความเสี่ยงแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Risk Mapping) และการยกร่าง “กระบวนการจัดการภัยพิบัติ” ผ่านการจำลองสถานการณ์ (Scenario Planning)

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ (Instrument Validation):

ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือทั้งสองประเภทไปผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้ทรงคุณวุฒิด้านระเบียบวิธีวิจัย การพัฒนาสังคม และการจัดการสิ่งแวดล้อม จำนวน 3 ท่าน เพื่อประเมินค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item Objective Congruence: IOC) โดยปรับปรุงถ้อยคำ ภาษา และบริบทของคำถามให้มีความเหมาะสมกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ ก่อนนำไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับพื้นที่ศึกษาจริง

ขั้นตอนที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection Process)

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการอย่างเป็นระบบ โดยคำนึงถึงความถูกต้องทางวิชาการและจริยธรรม การวิจัยในมนุษย์ (Research Ethics) เนื่องจากประเด็นเรื่องไฟฟ้าและการบุกรุกพื้นที่ป่าเป็นประเด็นที่มีความเปราะบางและอาจนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน การรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

3.1 ระยะเตรียมการและเก็บข้อมูลทุติยภูมิ (Preparation and Secondary Data):

ผู้วิจัยดำเนินการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนแม่บทการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟฟ้า นโยบายระดับจังหวัด รวมถึงรายงานสถานการณ์ภัยพิบัติจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูล (Baseline Data) ในการวิเคราะห์บริบทพื้นที่

3.2 ระยะการลงพื้นที่เก็บข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data Collection):

ผู้วิจัยลงพื้นที่อำเภอแม่สายและพื้นที่รอยต่อเพื่อสร้างความคุ้นเคยและสร้างความไว้วางใจ (Building Rapport) กับผู้นำชุมชน จากนั้นจึงเริ่มดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักทีละราย (Face-to-face Interview) โดยใช้เวลาในการสัมภาษณ์เฉลี่ย 60-90 นาทีต่อคน ผู้วิจัยได้ทำการบันทึกเสียง (Audio Recording) ภายใต้การยินยอมของผู้ให้ข้อมูล ควบคู่ไปกับการจดบันทึกภาคสนาม (Field Notes) เพื่อบันทึกพฤติกรรมอวัจนภาษา สภาพแวดล้อม และบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นในขณะสัมภาษณ์ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant and Non-participant Observation) ในพื้นที่เสี่ยงภัย

3.3 ระยะการจัดเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่ (Spatial Strategic Forum):

หลังจากได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้จัดเวทีสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จำนวน 2 ครั้ง โดยเชิญตัวแทนจากกลไกจตุภาคี (Quadruple Helix) มาร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ ค้นหาจุดร่วม จุดต่าง และร่วมกันออกแบบ “กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม” ซึ่งเวทีนี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล แต่ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่กลาง (Middle Ground) ในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเชิงนโยบายระหว่างรัฐและชุมชนอีกด้วย

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis)

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการบันทึกเสียง การจดบันทึกภาคสนาม และการสังเกต จะถูกนำมาจัดกระทำอย่างเป็นระบบผ่านกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีความเข้มงวด โดยมีขั้นตอนปฏิบัติดังนี้

4.1 การจัดการข้อมูลและการถอดบทสัมภาษณ์ (Data Management and Transcription):

ผู้วิจัยนำข้อมูลเสียงที่บันทึกไว้มาถอดความแบบคำต่อคำ (Verbatim Transcription) พร้อมทั้งนำข้อมูลจากสมุดจดบันทึกภาคสนามมาพิมพ์รวมเป็นระบบฐานข้อมูลดิบ จากนั้นทำการอ่านทบทวนข้อมูลทั้งหมดหลายๆ ครั้ง (Immersion) เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่ภายใต้บริบทของข้อมูล

4.2 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Trustworthiness of Data):

เพื่อให้งานวิจัยมีความตรงและความเที่ยง ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งในด้านแหล่งข้อมูล (Data Triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน ว่ามีความสอดคล้องหรือขัดแย้งกันอย่างไร และด้านวิธีการเก็บข้อมูล (Methodological Triangulation) โดยนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์มาเทียบกับข้อมูลจากการสังเกตและการสนทนากลุ่ม นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบกลับไปยังผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) เพื่อยืนยันว่าผู้วิจัยได้ตีความหมายตรงกับเจตนาของผู้ให้ข้อมูลอย่างแท้จริง

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis and Thematic Analysis):

ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์แก่นเรื่อง (Thematic Analysis) โดยเริ่มจากการทำรหัสข้อมูล (Coding) แบบเปิด (Open Coding) เพื่อสกัดแนวคิดที่สำคัญ จากนั้นนำรหัสข้อมูลเหล่านั้นมาจัดหมวดหมู่ (Categorizing) ตามประเด็นย่อยที่สัมพันธ์กัน (Axial Coding) และเชื่อมโยงหมวดหมู่ต่างๆ เข้าสู่แก่นเรื่องหลัก (Selective Coding) ที่ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทั้งในมิติของสภาพปัญหา ผลกระทบ และโครงสร้างของกระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม

4.4 การพรรณนาวิเคราะห์และการเขียนรายงาน (Analytical Description):

ขั้นตอนสุดท้ายคือการนำแก่นเรื่องที่วิเคราะห์ได้มาเรียบเรียงและนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีการยกคำกล่าวอ้างอิง (Quotations) ของผู้ให้ข้อมูลหลักมาประกอบการอธิบาย เพื่อสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นถึงอารมณ์ ความรู้สึก และบริบททางสังคมอย่างมีชีวิตชีวา

นำไปสู่การสังเคราะห์ผลการวิจัยที่เป็นรูปธรรมและสามารถนำไปใช้เป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาภูมิภาคได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

สรุปผลการวิจัย

จากการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกตการณ์ และการจัดเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่ (Spatial Strategic Forum) ร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 4 ภาคส่วน (จตุภาคี) ในพื้นที่อำเภอแม่สายและพื้นที่รอยต่อชายแดนของเขตภาคเหนือตอนบน ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาจัดกระทำ ถอดรหัส และวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1: สภาพปัญหาและผลกระทบของวิกฤตหมอกควันและไฟป่าที่มีต่อพลวัตการพัฒนาภูมิภาค

ผลการศึกษาพบว่า วิกฤตการณ์ไฟป่าและปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็ก (PM 2.5) ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน ไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นตามฤดูกาลอีกต่อไป แต่ได้ยกระดับกลายเป็น "ภัยพิบัติเชิงโครงสร้าง" (Structural Disaster) ที่มีความซับซ้อนและสร้างผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อพลวัตการพัฒนาภูมิภาคใน 3 มิติหลัก ได้แก่

1.1 ผลกระทบมิติสาธารณสุขและวิกฤตสุขภาพของประชากร (Public Health and Well-being Crisis)

ปัญหาหมอกควันได้สร้างภาระทางสาธารณสุขอย่างมหาศาลให้กับพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลหลักในกลุ่มผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขสะท้อนว่า ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายนของทุกปี ชุมชนต้องเผชิญกับสภาพอากาศที่เลวร้ายจนเกินค่ามาตรฐานความปลอดภัยหลายเท่าตัว กลุ่มเปราะบาง โดยเฉพาะผู้สูงอายุ เด็กเล็ก และผู้ป่วยโรคระบบทางเดินหายใจ ได้รับผลกระทบโดยตรงจนต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ปรากฏการณ์นี้ได้สร้าง "ความเหลื่อมล้ำทางอากาศ" (Air Inequality) เนื่องจากกลุ่มผู้มีรายได้น้อยในชุมชนไม่สามารถเข้าถึงอุปกรณ์ป้องกัน เช่น เครื่องฟอกอากาศ หรือห้องปลอดฝุ่น (Clean Room) ได้อย่างเพียงพอ ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชนท่านหนึ่งที่ระบุว่า "ชาวบ้านหาเข้ากินค่าไม่มีเงินไปซื้อเครื่องฟอกอากาศเครื่องละหลายพันบาท บางบ้านเป็นบ้านไม่มีร่องมีรู ฝุ่นก็เข้ามาได้หมด การสูดดมฝุ่นพิษทุกวันทำให้สุขภาพแยลง และค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลก็เพิ่มขึ้นจนกลายเป็นหนี้สิน"

1.2 ผลกระทบมิติเศรษฐกิจและการชะงักงันของการค้าชายแดน (Economic and Border Trade Stagnation)

อำเภอแม่สายและพื้นที่ภาคเหนือตอนบนเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจระดับภูมิภาค (Regional Economic Hub) แต่เมื่อเกิดวิกฤตหมอกควัน ห่วงโซ่เศรษฐกิจทั้งหมดกลับหยุดชะงัก ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวและตัวแทนหอการค้าจังหวัดให้ข้อมูลว่า ทัศนวิสัยที่เลวร้ายทำให้สายการบินต้องยกเลิกเที่ยวบิน นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติยกเลิกการจองที่พัก ส่งผลกระทบต่อเนื่อง (Domino Effect) ไปยังร้านอาหาร ผู้ให้บริการขนส่ง และพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยในตลาดชายแดน นอกจากนี้ มลพิษข้ามพรมแดน (Transboundary Haze) ยังสร้างความตึงเครียดทางการค้าระหว่างประเทศ การขนส่งสินค้าข้ามแดนต้องเผชิญกับอุปสรรคทางโลจิสติกส์ สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดค่าเสียโอกาสทางเศรษฐกิจ (Opportunity Cost) ที่ประเมินค่ามิได้ และทำให้ความพยายามในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของภูมิภาคหลังยุคโควิด-19 ต้องหยุดชะงักลง

1.3 ผลกระทบมิติความขัดแย้งเชิงนโยบายและการจัดการทรัพยากร (Policy Conflict and Resource Management)

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของนโยบายการจัดการแบบรวมศูนย์ (Top-down Approach) โดยเฉพาะมาตรการ "ห้ามเผาเด็ดขาด" (Zero Burning) ที่ภาครัฐบังคับใช้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสะท้อนว่า มาตรการนี้ขาดความยืดหยุ่นและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางนิเวศวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการเชื้อเพลิง (ชิงเผา) ตามหลักภูมิปัญญาเพื่อป้องกันไฟป่าขนาดใหญ่ การบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวดเกินไปนำไปสู่ "การลักลอบเผา" ในเวลากลางคืนหรือในพื้นที่ที่ยากต่อการเข้าถึง ซึ่งยิ่งทำให้การควบคุมไฟป่าทำได้ยากขึ้น นอกจากนี้ รัฐยังมีมุมมองที่ตีตรา (Stigmatization) ว่าชาวบ้านคือ "ผู้ร้ายทำลายป่า" ในขณะที่ละเลยการแก้ไขปัญหาที่ต้นตอ เช่น โครงสร้างระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) ที่สนับสนุนให้เกิดการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ลาดชันและประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของการเผาในสเกลระดับอุตสาหกรรม

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2: กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่

จากข้อจำกัดของการจัดการแบบรวมศูนย์ ผู้วิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากทั้ง 4 ภาคส่วน ได้ร่วมกันสังเคราะห์และพัฒนารูปแบบ "กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วม" (Participatory Disaster Management Process) ที่มีความยืดหยุ่นและยึดโยงกับบริบทของพื้นที่ ภาคเหนือตอนบน โดยแบ่งกระบวนการออกเป็น 4 ขั้นตอนสำคัญ (4-Phase Model) ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1: การประเมินความเสี่ยงและบูรณาการข้อมูลเชิงพื้นที่แบบมีส่วนร่วม (Participatory Risk Mapping and Data Integration)

กระบวนการนี้มุ่งเน้นการทลายกำแพงระหว่าง "ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ของรัฐ" และ "ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน" การจัดการภัยพิบัติเริ่มต้นด้วยการให้ชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้และนักวิชาการ จัดทำ

แผนที่ความเสี่ยง (Risk Mapping) โดยใช้ข้อมูลจุดความร้อน (Hotspots) จากดาวเทียม มาซ้อนทับกับข้อมูลภูมิประเทศ ทิศทางลม และแหล่งน้ำ ที่ประชาชนชาวบ้านและพรานป่ามีความคุ้นเคย กระบวนการนี้ทำให้เกิด "ระบบเฝ้าระวังระดับฐานราก" ที่มีความแม่นยำสูง ชุมชนสามารถวิเคราะห์ได้ว่าพื้นที่ใดเป็นจุดเสี่ยงที่ต้องทำแนวกันไฟ และช่วงเวลาใดที่สภาพอากาศเอื้ออำนวยต่อการบริหารจัดการเชื้อเพลิง (ชิงเผาแบบควบคุม) อย่างปลอดภัย ซึ่งการยอมรับข้อมูลของชุมชนถือเป็นการคืนอำนาจการจัดการทรัพยากรกลับสู่ท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2: การสร้างเวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่เพื่อการตัดสินใจ (Spatial Strategic Forum for Co-decision Making)

การขับเคลื่อนกระบวนการต้องอาศัยกลไกตุ๊กตา (Quadruple Helix) อย่างเป็นทางการ ผู้วิจัยพบว่าการจัดตั้ง "เวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่" ที่มีตัวแทนจาก อปท. ฝ่ายปกครอง ป่าไม้ นักวิชาการ ภาคธุรกิจ และผู้นำชุมชน นั่งร่วมโต๊ะในฐานะ "หุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน" (Equal Partners) เป็นกุญแจสำคัญ เวทีนี้ทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเชิงนโยบาย แปลงนโยบายจากส่วนกลางให้มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับพื้นที่ และเป็นพื้นที่สำหรับวางแผนงบประมาณร่วมกัน แทนที่ต่างหน่วยงานต่างทำ (Silo) ภาคธุรกิจสามารถสนับสนุนทรัพยากรหรือโดรนตรวจการณ์ ในขณะที่นักวิชาการให้คำปรึกษาด้านทิศทางลม ส่วนหน่วยงานรัฐทำหน้าที่อำนวยความสะดวกทางกฎหมายให้กับชุดปฏิบัติการของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3: การตอบโต้ภาวะฉุกเฉินโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Emergency Response)

ในภาวะที่เกิดวิกฤตไฟป่า การรอรับคำสั่งจากศูนย์บัญชาการระดับจังหวัดมักไม่ทันเวลาที่กระบวนการที่เหมาะสมคือการกระจายอำนาจตัดสินใจให้ "ชุดปฏิบัติการระดับชุมชน" (Local Task Force) เป็นด่านหน้าในการตอบสนองภัยพิบัติ ผลการศึกษาเสนอให้ยกระดับอาสาสมัครดับไฟป่าของหมู่บ้านให้มีสถานะที่ได้รับการรับรอง มีการสนับสนุนอุปกรณ์ความปลอดภัยที่ได้มาตรฐาน (PPE) มีประกันอุบัติเหตุ และมีกองทุนสนับสนุนการปฏิบัติงาน โดย อปท. ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางโลจิสติกส์ระดับย่อย (Micro-logistics Center) ในการกระจายเสบียงและอุปกรณ์ การให้ความไว้วางใจและติดอาวุธให้ชุมชนจะช่วยลดพื้นที่ความเสียหายลงได้อย่างมหาศาล เพราะชุมชนคือผู้ที่เข้าถึงพื้นที่ได้รวดเร็วที่สุด

ขั้นตอนที่ 4: การฟื้นฟูเชิงโครงสร้างและการสร้างความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน (Structural Rehabilitation and Resilience Building)

การจัดการภัยพิบัติที่สมบูรณ์ต้องไม่จบลงแค่การดับไฟ แต่ต้องมุ่งสู่วิธีแก้ปัญหาคาถุ (Root Cause Solution) กระบวนการในขั้นตอนนี้มุ่งเน้นการสร้างทางเลือกทางเศรษฐกิจใหม่เพื่อลดการพึ่งพาระบบเกษตรเชิงเดี่ยวที่ต้องอาศัยการเผา (Decoupling Economic Growth from Burning) ภาควิชาการและหน่วยงานรัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมระบบวนเกษตร (Agroforestry) การปลูกพืชป่าเศรษฐกิจ (เช่น กาแฟ

โกโก้ พืชสมุนไพรได้ร่มไม้) ควบคู่ไปกับการที่ภาคเอกชนเข้ามาช่วยรับซื้อผลผลิตในราคาเป็นธรรม (Fair Trade) นอกจากนี้ ยังรวมถึงการแปรสภาพวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรให้เป็นพลังงานชีวมวล (Biomass) หรือ ปุ๋ยหมัก เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ (Circular Economy) กระบวนการเหล่านี้จะค่อยๆ เปลี่ยนพฤติกรรมของชุมชนจากผู้สร้างควันไฟ ให้กลายเป็นผู้พิทักษ์ป่าอย่างยั่งยืน เพราะป่าได้กลายเป็นแหล่งรายได้หลักที่ไม่จำเป็นต้องทำลายอีกต่อไป

กล่าวโดยสรุป กระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมไม่ใช่เพียงการขอแรงชาวบ้านมาช่วยดับไฟป่า แต่คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจ (Power Shift) ในการบริหารจัดการทรัพยากร มุ่งเน้นการสร้าง ความเชื่อใจ (Trust Building) ระหว่างรัฐและชุมชน และบูรณาการสรรพกำลังของทุกภาคส่วนเพื่อสร้างความ ยืดหยุ่นและความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาภูมิภาคอย่างยั่งยืนในยุค ความปกติใหม่

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่องกระบวนการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าในมิติการ พัฒนาภูมิภาค สามารถนำมาอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และบริบทงานวิจัยในระดับสากลได้ใน 3 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. ความล้มเหลวของนโยบายรวมศูนย์ (Top-down Policy) และข้อจำกัดของมาตรการ "ห้ามเผาเด็ดขาด" ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างการจัดการภาครัฐที่เน้นมาตรการบังคับทางกฎหมายและการห้ามเผา เด็ดขาด (Zero Burning) ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน ซ้ำยังสร้างความแปลกแยกและอาชญาวิทยา ให้กับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของ Carmenta et al. (2021) ที่ระบุว่านโยบายห้ามเผาไฟป่าแบบเหมารวม (Blanket Fire Bans) มักล้มเหลวในทางปฏิบัติ เนื่องจากเป็นการมองข้ามรากเหง้าของปัญหา (Root Causes) เช่น ปัญหาความยากจนและการขยายตัวของ ระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) นอกจากนี้ ประเด็นมลพิษข้ามพรมแดนที่บั่นทอนเศรษฐกิจ ชายแดน ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ Varkkey (2016) ที่อธิบายถึงความซับซ้อนของปัญหาหมอกควันใน เอเชีย (ASEAN Haze) ว่าเป็นผลมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองและเครือข่ายอุปถัมภ์ในอุตสาหกรรม การเกษตรข้ามชาติ ซึ่งทำให้การใช้กฎหมายระดับท้องถิ่นเพียงอย่างเดียวไม่สามารถรับมือกับปัญหาเชิง โครงสร้างนี้ได้

2. การบูรณาการข้อมูลเชิงพื้นที่ และการจัดการความเสี่ยงแบบมีส่วนร่วม (Participatory Risk Management)

ผลการวิจัยที่เสนอการใช้กลไกจตุภาคี (Quadruple Helix) ในการทำแผนที่ความเสี่ยงแบบมีส่วนร่วม โดยผสานข้อมูลดาวเทียมจากภาครัฐเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Ecological Knowledge) ของประชาชน ชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของ Mercer et al. (2010) ที่เสนอว่าการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ต้องเกิดจากการผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Knowledge) และความรู้พื้นถิ่น (Indigenous Knowledge) นอกจากนี้ ข้อค้นพบที่เน้นย้ำถึงการกระจายอำนาจให้ "ชุดปฏิบัติการระดับชุมชน" เป็นด่านหน้าในการรับมือเหตุฉุกเฉิน ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ Purnomo et al. (2019) ที่ศึกษาการจัดการไฟป่าและพื้นที่พรุในประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งพบว่ากระบวนการจัดการที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Fire Management: CBFIM) โดยรัฐให้การสนับสนุนด้านทรัพยากรและยอมรับสิทธิชุมชน มีความคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพในการลดจุดความร้อนได้ดีกว่าการพึ่งพากลไกของรัฐเพียงฝ่ายเดียว

3. การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจเพื่อสร้างความสามารถในการล้มลุกคลุกคลาน (Resilience Building) กระบวนการในขั้นพื้นที่เสนอให้มีการปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรกรรมสู่ระบบวนเกษตร (Agroforestry) และเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) เพื่อตัดวงจรการพึ่งพาการเผา (Decoupling Economic Growth from Burning) สอดคล้องอย่างยิ่งกับทฤษฎีความยืดหยุ่นทางนิเวศสังคม (Social-Ecological Resilience) ของ Folke (2016) ที่อธิบายว่าระบบสังคมจะอยู่รอดจากวิกฤตได้ ต้องมีความสามารถในการปรับตัวและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ (Transformability) ไม่ใช่การพยายามกลับไปสู่วิถีเดิมที่เปราะบาง เช่นเดียวกับการศึกษาของ Tacconi et al. (2023) ที่ยืนยันว่าการให้แรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่ถูกต้อง (Economic Incentives) เช่น การสร้างตลาดรับซื้อสินค้าเกษตรปลอดการเผา (Deforestation-free Supply Chain) จะเป็นกลไกที่ยั่งยืนที่สุดในการเปลี่ยนพฤติกรรมของชุมชนจาก "ผู้สร้างปัญหา" เป็น "ผู้พิทักษ์ทรัพยากร"

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย (Policy Recommendations)

การเปลี่ยนผ่านนโยบายสู่การจัดการเชื้อเพลิงแบบบูรณาการ (Integrated Fire Management): ภาครัฐควรปรับเปลี่ยนนโยบายจาก "การห้ามเผาเด็ดขาด" (Zero Burning) เป็น "การบริหารจัดการเชื้อเพลิงแบบควบคุม" (Controlled/Prescribed Burning) โดยมอบอำนาจการตัดสินใจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและคณะกรรมการหมู่บ้านในการประเมินสภาพอากาศและกำหนดช่วงเวลาซึ่งเผาที่เหมาะสมกับบริบทภูมิประเทศ

การจัดตั้งกองทุนภัยพิบัติระดับท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม: ควรมีการผลักดันงบประมาณฉุกเฉินลงสู่ท้องถิ่นโดยตรง เพื่อใช้เป็นกองทุนสนับสนุนสวัสดิการ อุปกรณ์ความปลอดภัยมาตรฐาน (PPE) และประกันชีวิตสำหรับอาสาสมัครดับไฟป่าของชุมชน

มาตรการทางเศรษฐศาสตร์เพื่อสิ่งแวดล้อม (Economic Instruments): รัฐและภาคเอกชนควรใช้มาตรการทางภาษีและกลไกตลาดในการสร้างมาตรฐาน "สินค้าเกษตรปลอดการเผา" โดยปฏิเสธการรับซื้อผลผลิต (เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์) ที่มีต้นทางจากการบุกรุกและเผาป่า ควบคู่กับการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำแก่เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนสู่วิถีวนเกษตร

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป (Recommendations for Future Research)

ควรมีการศึกษาวินิจฉัยเชิงปริมาณเพื่อประเมิน "มูลค่าความสูญเสียทางเศรษฐศาสตร์" (Economic Valuation of Damage) จากผลกระทบของปัญหาหมอกควันที่มีต่อระบบการค้าชายแดนและการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน เพื่อสร้างหลักฐานเชิงประจักษ์ (Evidence-based) ในการผลักดันนโยบายระดับชาติ

ควรมีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เพื่อนำโมเดล "เวทีเสวนาเชิงยุทธศาสตร์ระดับพื้นที่" ไปทดลองขับเคลื่อนในพื้นที่ข้ามพรมแดน (Transboundary Areas) ระหว่างประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อหารูปแบบความร่วมมือระหว่างประเทศระดับฐานราก

เอกสารอ้างอิง

- ธนยุทธ ช่างเรือนงาม. (2567). นโยบายสาธารณะและการจัดการภัยพิบัติแบบมีส่วนร่วมในระดับภูมิภาค. วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม, 12(2), 45-60.
- วิกรม บุญนุ่น. (2568). ผลกระทบของมลพิษข้ามพรมแดนต่อเศรษฐกิจการค้าชายแดนและระบบนิเวศชุมชน. ศูนย์วิจัยและพัฒนาชุมชนเชิงยุทธศาสตร์.
- อารีย์ บินประทาน. (2569). การบริหารจัดการความขัดแย้งเชิงนโยบายสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาเขตภาคเหนือตอนบน. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- Carmenta, R., Cammelli, F., Holst, A., De Sy, V., Pellacani, P., & Visseren-Hamakers, I. (2021). Fire breaks: The disconnect between policy and practice in Southeast Asian peatland fires. *Global Environmental Change*, 68, 102241.
- Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society*, 21(4), 44.
- Mercer, J., Kelman, I., Taranis, L., & Suchet □ Pearson, S. (2010). Framework for integrating indigenous and scientific knowledge for disaster risk reduction. *Disasters*, 34(1), 214-239.
- Purnomo, H., Shantiko, B., Sitorus, S., Gunawan, H., Achdiawan, R., Kartodihardjo, H., & Dewayani, A. A. (2019). Fire economy and actor network of forest and land fires in Indonesia. *Forest Policy and Economics*, 105, 59-70.

Tacconi, L., Moore, P. F., & Kaimowitz, D. (2023). Fires in terrestrial ecosystems: Policy frameworks for sustainable management. *Environmental Science & Policy*, 140, 150-161.

Varkkey, H. (2016). *The Haze Problem in Southeast Asia: Palm Oil and Patronage*. Routledge.

นวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย
Social Innovation and Mechanisms for Driving Holistic Well-being of the Elderly in
Chiang Rai Province

ธนายุทธ ช่างเรื่อนงาม และ พิพัฒน์ เมธีรัตนกุล

Thanayut Changruengnam and Phipat Mateerattanakul

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์และการรับรู้ (Perceptions) ของหัวหน้าส่วนราชการต่อการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย และ 2) พัฒนากลไกนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ ผู้บริหารและหัวหน้าส่วนราชการระดับจังหวัดและท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จำนวน 15 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า 1) การรับรู้ของส่วนราชการต่อสถานการณ์ผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงรายมีการเปลี่ยนผ่านจากมุมมองด้าน "ภาระพึ่งพิง" ไปสู่การเป็น "ทุนทางสังคม" อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดหลักอยู่ที่การบูรณาการฐานข้อมูลข้ามหน่วยงานและการทำงานที่ยังคงมีลักษณะแยกส่วน (Silo) 2) กลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวม (ครอบคลุมมิติร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ) จำเป็นต้องอาศัยนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ใน 3 ระดับ ได้แก่ นวัตกรรมเชิงนโยบาย (การจัดทำงบประมาณแบบบูรณาการ) นวัตกรรมเชิงบริการ (แพลตฟอร์มการดูแลสุขภาพระยะยาวที่เชื่อมโยงกับชุมชน) และนวัตกรรมเชิงพื้นที่ (การออกแบบสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคนทุกวัย) ผลการศึกษานี้เสนอแนะให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมบูรณาการข้อมูลสุขภาวะระดับจังหวัด เพื่อเป็นกลไกกลางในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ผู้สูงอายุอย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: นวัตกรรมทางสังคม, สุขภาวะแบบองค์รวม, ผู้สูงอายุ, การรับรู้เชิงนโยบาย, จังหวัดเชียงราย

Abstract

This qualitative research aimed to: 1) study the current situations and perceptions of heads of government agencies regarding the health promotion of the elderly in Chiang Rai Province, and 2) develop social innovation mechanisms to drive the holistic well-being of the elderly in accordance with the spatial context. The key informants consisted of 15 administrators and heads of provincial and local government agencies involved in improving the quality of life of the elderly. The research instrument was a semi-structured in-depth interview. Data were analyzed using content analysis.

The results revealed that: 1) The perceptions of government agencies towards the elderly situation in Chiang Rai have transitioned from a "dependency burden" perspective to "social capital." However, the main constraints lie in the integration of cross-agency databases and fragmented (siloes) operations. 2) Mechanisms for driving holistic well-being (covering physical, mental, social, and economic dimensions) require social innovation at three levels: policy innovation (integrated budgeting), service innovation (long-term care platforms linked with communities), and spatial innovation (designing age-friendly environments). This study suggests establishing a joint provincial health data integration committee as a central mechanism to concretely drive the elderly strategy.

Keywords: Social Innovation, Holistic Well-being, Elderly, Policy Perceptions, Chiang Rai Province

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Aged Society) เป็นหนึ่งในความท้าทายระดับโลกที่ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และสาธารณสุข สำหรับประเทศไทย มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (2565) รายงานว่า สัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในภาคเหนือของประเทศไทย จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และสภาพภูมิประเทศที่ซับซ้อน กำลังเผชิญกับความท้าทายในการจัดการดูแลผู้สูงอายุที่มีความเปราะบางและเสี่ยงต่อการถูกทอดทิ้ง การดำเนินนโยบายแบบตั้งรับหรือการให้สวัสดิการสังคมแบบดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะตอบสนองต่อความต้องการที่ซับซ้อนของผู้สูงอายุในยุคปัจจุบันได้อีกต่อไป (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

การยกระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ไปสู่การสร้าง "สุขภาวะแบบองค์รวม" (Holistic Well-being) ซึ่งองค์การอนามัยโลก (World Health Organization [WHO], 2020) ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดพดพลัง (Active Ageing) ที่เน้นการมีสุขภาพดี การมีส่วนร่วมทางสังคม และความมั่นคงในชีวิต การจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้นั้น ต้องอาศัย "นวัตกรรมทางสังคม" (Social Innovation) ซึ่ง Mulgan (2006) นิยามว่าเป็นแนวคิด กระบวนการ หรือรูปแบบการบริการใหม่ๆ ที่สามารถตอบสนองความต้องการทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าวิธีการเดิม และนำไปสู่การสร้างเครือข่ายความร่วมมือแบบใหม่

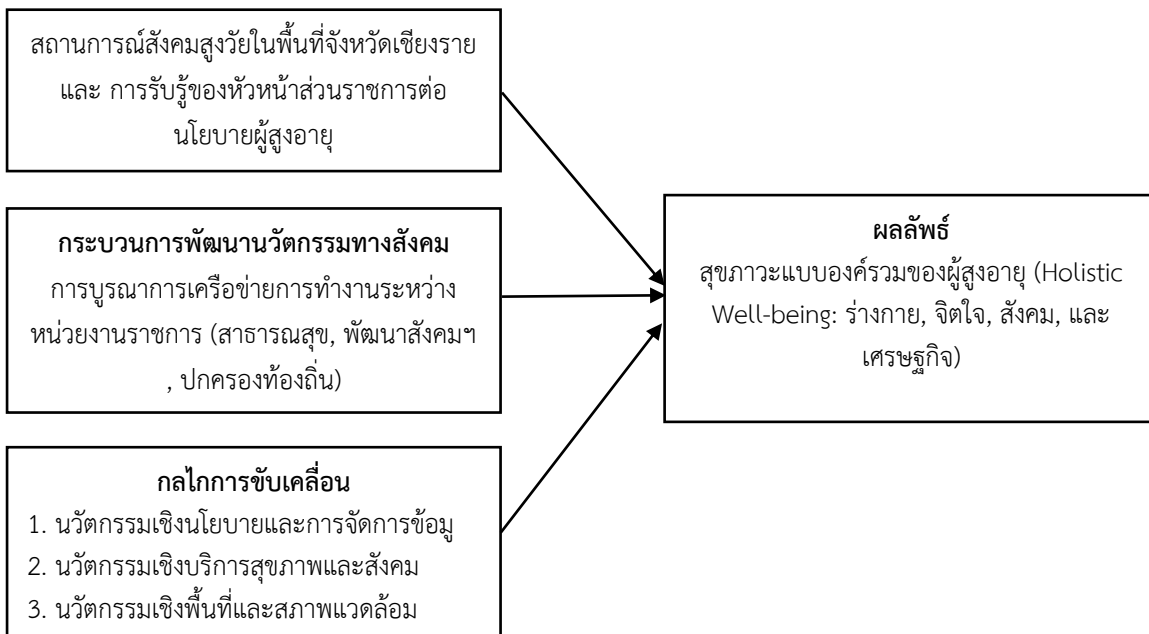
ในการขับเคลื่อนนวัตกรรมทางสังคมในระดับพื้นที่ "หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น" ถือเป็นกลไก (Mechanism) ที่สำคัญที่สุดในการแปลงนโยบายระดับชาติสู่การปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของนโยบายมักขึ้นอยู่กับ "การรับรู้" (Perceptions) ของผู้บริหารส่วนราชการต่อสถานการณ์และเครื่องมือในการแก้ปัญหา (อารีย์, 2569) ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความมุ่งหวังที่จะศึกษาการรับรู้ของหัวหน้าส่วน

ราชการที่เกี่ยวข้องในจังหวัดเชียงราย เพื่อค้นหาข้อจำกัดและศักยภาพของหน่วยงานภาครัฐ นำไปสู่การออกแบบนวัตกรรมทางสังคมและกลไกเชิงบูรณาการ ที่จะช่วยขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในพื้นที่จังหวัดเชียงรายได้อย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์และการรับรู้ (Perceptions) ของหัวหน้าส่วนราชการต่อการส่งเสริมสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย
- 2) เพื่อพัฒนากลไกและนวัตกรรมทางสังคมในการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1: กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เนื่องจากผู้วิจัยมุ่งเน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมเชิงลึกเกี่ยวกับสถานการณ์การเข้าสู่สังคมสูงวัย โดยมุ่งศึกษาผ่านมุมมองและการรับรู้ (Perceptions) ของผู้บริหารระดับนโยบายในพื้นที่ การใช้วิธีการเชิงคุณภาพจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเจาะลึกถึงเบื้องหลังกระบวนการคิด ปัญหาอุปสรรคเชิงโครงสร้าง และข้อจำกัดในการปฏิบัติงานจริง

ซึ่งข้อมูลเชิงลึกเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำไปสังเคราะห์และพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ตลอดจนกลไกการขับเคลื่อนที่สอดคล้องกับบริบทของจังหวัดเชียงรายอย่างแท้จริง

พื้นที่ศึกษาและผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ศึกษาครอบคลุมเขตจังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ประกอบด้วยผู้บริหารและหัวหน้าส่วนราชการระดับจังหวัดและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จำนวน 15 ท่าน ได้แก่ ผู้แทนระดับสูงจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัด และหัวหน้าส่วนราชการระดับอำเภอหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีผลการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุเป็นที่ประจักษ์ การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายระดับผู้บริหารนี้ดำเนินการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนวิสัยทัศน์ นโยบาย การบริหารจัดการงบประมาณ และอุปสรรคในการบูรณาการการทำงานข้ามหน่วยงาน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนกลไกการดูแลผู้สูงอายุ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือหลักที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างขึ้นโดยยึดตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดการวิจัย โครงสร้างของข้อคำถามถูกออกแบบให้มีความยืดหยุ่นและเป็นคำถามปลายเปิด ครอบคลุมประเด็นเรื่องการรับรู้ของหัวหน้าส่วนราชการต่อสถานการณ์สังคมสูงวัย นโยบายและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของหน่วยงานในปัจจุบัน ปัญหาอุปสรรคในการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กร และแนวทางการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อยกระดับสุขภาวะผู้สูงอายุแบบองค์รวม เครื่องมือดังกล่าวได้ผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน เพื่อปรับปรุงถ้อยคำและประเด็นคำถามให้มีความรัดกุมและมีความน่าเชื่อถือทางวิชาการก่อนนำไปใช้จริง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเริ่มต้นจากการติดต่อประสานงานอย่างเป็นทางการเพื่อขออนุญาตหัวหน้าส่วนราชการในการเข้าสัมภาษณ์ ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตนเองแบบเผชิญหน้า (Face-to-face Interview) ณ สถานที่ตั้งของแต่ละหน่วยงาน หรือผ่านระบบการประชุมทางไกลในกรณีที่มีข้อจำกัดด้านเวลา โดยใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณ 45 ถึง 60 นาทีต่อท่าน ผู้วิจัยใช้วิธีการบันทึกเสียงการสนทนาควบคู่ไปกับการจดบันทึกภาคสนาม (Field Notes) เพื่อบันทึกประเด็นสำคัญและสังเกตบริบทแวดล้อม ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย สิทธิของผู้ให้ข้อมูล และขอความยินยอมล่วงหน้าตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์อย่างเคร่งครัด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดงทรรศนะเชิงนโยบายได้อย่างเป็นอิสระ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเสียงและการจดบันทึกภาคสนามจะถูกนำมาพิมพ์ถอดความแบบคำต่อคำ (Verbatim Transcription) จากนั้นผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยเริ่มต้นจากการอ่านทบทวนข้อมูลดิบทั้งหมดหลายๆ ครั้งเพื่อทำความเข้าใจบริบท ทำการลงรหัสข้อมูล (Coding) สกัดแนวคิดที่สำคัญ และจัดหมวดหมู่ประเด็น (Categorizing) ที่มีความสอดคล้องกัน ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากหัวหน้าส่วนราชการต่างหน่วยงานกัน ว่ามีจุดร่วมหรือความขัดแย้งเชิงนโยบายอย่างไร จากนั้นจึงสังเคราะห์หาข้อสรุปที่เป็นแก่นเรื่องหลัก (Thematic Analysis) และนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ที่เชื่อมโยงไปสู่การออกแบบกลไกนวัตกรรมทางสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

สรุปผลการวิจัย

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกหัวหน้าส่วนราชการและผู้บริหารระดับสูงของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่นของจังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่บันทึกไว้มาจัดกระทำ ถอดรหัส และวิเคราะห์เนื้อหาอย่างเป็นระบบ โดยสามารถนำเสนอผลการวิจัยซึ่งแบ่งตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้ ทั้งนี้ ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ทั้งหมดเป็นข้อมูลที่สะท้อนถึงการรับรู้ต่อสถานการณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักอย่างชัดเจน

วัตถุประสงค์ที่ 1 สถานการณ์และการรับรู้ของหัวหน้าส่วนราชการต่อการส่งเสริมสุขภาพแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการให้สัมภาษณ์ของหัวหน้าส่วนราชการ ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงการรับรู้ต่อสถานการณ์การเข้าสู่สังคมสูงวัยในพื้นที่จังหวัดเชียงราย โดยแบ่งการรับรู้ออกเป็นสามมิติหลักที่เชื่อมโยงกัน มิติแรกคือการรับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการมองผู้สูงอายุ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า ผู้บริหารระดับนโยบายของจังหวัดมีการรับรู้ที่เปลี่ยนผ่านไปในทิศทางที่ก้าวหน้ามากขึ้น ในอดีตหน่วยงานภาครัฐมักมีการรับรู้ว่าคุณสูงอายุคือกลุ่มเปราะบางที่สร้างภาระพึ่งพิงทางงบประมาณด้านสาธารณสุขและสวัสดิการสังคม แต่ในปัจจุบัน หัวหน้าส่วนราชการส่วนใหญ่มีการรับรู้ว่าคุณสูงอายุคือทุนทางสังคมที่มีคุณค่า โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดเชียงรายซึ่งมีความโดดเด่นด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้สูงอายุจำนวนมากยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปินแห่งชาติ และผู้นำทางจิตวิญญาณของกลุ่มชาติพันธุ์ การรับรู้ในมิตินี้ทำให้ทิศทางของนโยบายระดับจังหวัดเริ่มมุ่งเน้นไปที่การส่งเสริมพัฒนาพลัง หรือการทำให้ผู้สูงอายุยังคงมีสุขภาพที่แข็งแรง มีส่วนร่วมในสังคม และสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะทำได้ แทนที่จะมุ่งเน้นเพียงการสงเคราะห์เบี้ยยังชีพเพียงอย่างเดียว

มิติที่สองคือการรับรู้ต่อสภาพปัญหาและอุปสรรคเชิงโครงสร้างในการบริหารจัดการภาครัฐ แม้ว่าผู้บริหารจะมีวิสัยทัศน์ที่ก้าวหน้า แต่จากข้อมูลที่ผู้วิจัยจัดเก็บได้พบว่า หัวหน้าส่วนราชการต่างมีการรับรู้ตรงกันถึงความท้าทายที่เป็นอุปสรรคสำคัญที่สุด นั่นคือการทำงานแบบแยกส่วนของระบบราชการไทย ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระบุอย่างชัดเจนว่าการปฏิบัติงานของหน่วยงานระดับจังหวัดยังคงยึดติดกับตัวชี้วัดและงบประมาณที่ถูกกำหนดมาจากกระทรวงต้นสังกัดในส่วนกลาง ทำให้เกิดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ตัวอย่างเช่น สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดมีเป้าหมายในการดูแลสุขภาพร่างกายของชุมชน ในขณะที่สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดดูแลเรื่องสวัสดิการและสภาพแวดล้อม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ตั้งงบประมาณลงสู่พื้นที่จริง เมื่อไม่มีการบูรณาการเป้าหมายร่วมกัน ทำให้การลงพื้นที่ไปดูแลผู้สูงอายุหนึ่งคน อาจมีเจ้าหน้าที่จากสามหน่วยงานลงไปในเวลาที่แตกต่างกันและใช้แบบสอบถามที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการสูญเสียทรัพยากรและเวลาอย่างมหาศาล ผู้วิจัยขออย่าว่า ข้อมูลในส่วนนี้เป็นการวิเคราะห์จากการรับรู้ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในระบบโครงสร้างปัจจุบันของผู้บริหาร ไม่ใช่ความคาดหวังต่อระบบงานในอนาคต ซึ่งการรับรู้ข้อจำกัดนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะนำไปสู่การหาทางออกร่วมกัน

มิติที่สามคือการรับรู้ต่อความซับซ้อนของพื้นที่และความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการ จังหวัดเชียงรายมีสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงและมีประชากรกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก หัวหน้าส่วนราชการมีการรับรู้ว่า มาตรฐานการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุที่ถูกออกแบบมาจากส่วนกลางไม่สามารถนำมาปรับใช้กับทุกพื้นที่ในจังหวัดได้ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองสามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ โรงเรียนผู้สูงอายุ และศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างสะดวก แต่ในทางตรงกันข้าม ผู้สูงอายุที่อยู่บนพื้นที่สูงหรือในพื้นที่ชายแดนกลับต้องเผชิญกับข้อจำกัดด้านการเดินทาง การสื่อสารด้วยภาษาถิ่น และความเชื่อพื้นบ้านเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล การรับรู้ถึงความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่นี้ ทำให้ผู้บริหารระดับจังหวัดตระหนักว่า การส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในเชียงรายไม่สามารถใช้สื่อโหลตัวเดียวใส่ได้ทุกคน แต่จำเป็นต้องมีการออกแบบกระบวนการทำงานที่ยืดหยุ่นและสอดคล้องกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของแต่ละหอย่อมย่าน

วัตถุประสงค์ที่ 2 นวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย

จากข้อจำกัดและสภาพปัญหาที่ได้จากการรับรู้ของหัวหน้าส่วนราชการ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาสังเคราะห์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎี จนสามารถพัฒนารูปแบบนวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวม ซึ่งครอบคลุมมิติทางร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ โดยแบ่งออกเป็นสามระดับ นวัตกรรมหลักและหนึ่งกลไกเชิงบูรณาการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นวัตกรรมเชิงนโยบายและการจัดการข้อมูลแบบไร้รอยต่อ

ผลการวิจัยพบว่า นวัตกรรมทางสังคมระดับแรกที่ต้องเร่งขับเคลื่อนคือนวัตกรรมด้านนโยบายและข้อมูล ฐานข้อมูลผู้สูงอายุในปัจจุบันถูกเก็บแยกกันตามกระทรวง ทำให้ไม่สามารถประเมินสุขภาวะแบบองค์

รวมได้ นวัตกรรมที่นำเสนอคือการสร้างแพลตฟอร์มฐานข้อมูลกลางระดับจังหวัดที่เชื่อมโยงข้อมูลสุขภาพจากโรงพยาบาล ข้อมูลสวัสดิการจากหน่วยงานสังคมสงเคราะห์ และข้อมูลสภาพความเป็นอยู่จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าด้วยกัน เมื่อมีการบูรณาการข้อมูลเป็นฐานเดียว หัวหน้าส่วนราชการจะสามารถมองเห็นภาพรวมและจุดเปราะบางของผู้สูงอายุแต่ละรายได้อย่างแม่นยำ นอกจากนี้ นวัตกรรมเชิงนโยบายยังรวมถึงการจัดทำงบประมาณแบบบูรณาการระดับจังหวัด โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำงบประมาณที่ได้รับจากส่วนกลางมารวมกันจัดทำเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่ตอบโจทย์สุขภาวะทุกมิติ ซึ่งจะช่วยลดความซ้ำซ้อนของการทำงานในพื้นที่ได้อย่างเป็นรูปธรรม

นวัตกรรมเชิงบริการสุขภาพและสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

เมื่อพิจารณาจากบริบทความซับซ้อนของพื้นที่และข้อจำกัดด้านบุคลากรทางการแพทย์ นวัตกรรมเชิงบริการจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ผลการศึกษาเสนอให้มีการปรับรูปแบบบริการจากเดิมที่ให้ผู้สูงอายุต้องเดินทางมายังศูนย์บริการหรือโรงพยาบาล เปลี่ยนเป็นการกระจายบริการลงสู่ชุมชนอย่างเต็มรูปแบบ โดยใช้ นวัตกรรมแพลตฟอร์มการดูแลสุขภาพระยะยาวที่เชื่อมโยงกับชุมชน กลไกนี้มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและผู้ดูแลผู้สูงอายุในชุมชน ให้สามารถเข้าถึงระบบปรึกษาแพทย์ทางไกลผ่านอุปกรณ์สื่อสารเคลื่อนที่ได้ นวัตกรรมนี้จะช่วยให้ผู้สูงอายุบนพื้นที่สูงหรือในพื้นที่ห่างไกลได้รับการตรวจประเมินสุขภาพเบื้องต้นอย่างสม่ำเสมอ ในส่วนของมิติทางสังคมและเศรษฐกิจ นวัตกรรมเชิงบริการยังครอบคลุมถึงการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมระดับชุมชน ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้สูงอายุได้นำภูมิปัญญา งานหัตถกรรม หรือศิลปะพื้นบ้าน มาผลิตและจำหน่ายผ่านช่องทางออนไลน์ โดยมีกลุ่มคนรุ่นใหม่ในพื้นที่เป็นผู้ช่วยบริหารจัดการ ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างรายได้ แต่ยังช่วยเยียวยาจิตใจและสร้างความรู้สึกรักคุณค่าในตนเองให้กับผู้สูงอายุอีกด้วย

นวัตกรรมเชิงพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรกับคนทุกวัย

สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมคือรากฐานสำคัญของสุขภาวะที่ดี นวัตกรรมทางสังคมในระดับนี้มุ่งเน้นการปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพทั้งในระดับที่อยู่อาศัยและพื้นที่สาธารณะ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเพียงผู้ซ่อมแซมถนน เป็นผู้สร้างสรรค่นวัตกรรมเชิงพื้นที่ โดยนำหลักการออกแบบเพื่อคนทั้งมวลมาประยุกต์ใช้ในการปรับปรุงพื้นที่สาธารณะ สวนสาธารณะ ศาสนสถาน และอาคารเอนกประสงค์ของชุมชน ให้มีความปลอดภัยและเอื้อต่อการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุที่มีข้อจำกัดด้านการเคลื่อนไหว นอกจากนี้ นวัตกรรมเชิงพื้นที่ยังรวมถึงการส่งเสริมโครงการธนาคารอุปกรณ์ทางการแพทย์ระดับตำบล ซึ่งเป็นการหมุนเวียนเตียงผู้ป่วย รถเข็น และอุปกรณ์ช่วยเดิน ที่ได้รับบริจาคหรือจัดซื้อโดยงบประมาณท้องถิ่น เพื่อให้ผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจนสามารถยืมไปใช้ฟื้นฟูร่างกายที่บ้านได้ ลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอุปกรณ์และลดภาระค่าใช้จ่ายของครอบครัว

กลไกคณะกรรมการร่วมบูรณาการสุขภาวะผู้สูงอายุระดับจังหวัด

นวัตกรรมทั้งสามระดับข้างต้นจะไม่สามารถขับเคลื่อนได้อย่างต่อเนื่องหากขาดกลไกการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ ผลการวิจัยได้นำเสนอข้อสรุปให้มีการจัดตั้งกลไกการขับเคลื่อนในรูปแบบคณะกรรมการร่วมบูรณาการระดับจังหวัด ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยปฏิบัติการพิเศษที่ขึ้นตรงต่อผู้ว่าราชการจังหวัด คณะกรรมการชุดนี้ต้องมีองค์ประกอบของหัวหน้าส่วนราชการทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงตัวแทนจากภาคเอกชน หอการค้า สถาบันการศึกษา และเครือข่ายชมรมผู้สูงอายุ เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกกลางในการทลายกำแพงการทำงานแบบแยกส่วน กลไกนี้จะมีอำนาจหน้าที่ในการประสานงานข้ามกระทรวง อนุมัติแผนงานบูรณาการ และติดตามประเมินผลตัวชี้วัดสุขภาวะองค์กรอย่างต่อเนื่อง การมีกลไกที่ชัดเจนและมีอำนาจตัดสินใจในระดับพื้นที่ จะช่วยให้นวัตกรรมทางสังคมสามารถแทรกซึมลงสู่การปฏิบัติในระดับชุมชนได้อย่างรวดเร็ว และทำให้จังหวัดเชียงรายมีศักยภาพในการรับมือกับความท้าทายของสังคมสูงวัยได้อย่างยั่งยืนและสมดุลในทุกมิติ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่องนวัตกรรมทางสังคมและกลไกการขับเคลื่อนสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย สามารถนำมาอภิปรายผลโดยเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใน 2 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

การรับรู้ต่อข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและการเปลี่ยนผ่านกระบวนการบริหารราชการ

ผลการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่า หัวหน้าส่วนราชการมีการรับรู้ถึงการเปลี่ยนผ่านมุมมองต่อผู้สูงอายุจาก "ภาระพึ่งพิง" สู่การเป็น "ทุนทางสังคม" แต่ยังคงเผชิญอุปสรรคสำคัญคือการทำงานแบบแยกส่วน (Silo) ของระบบราชการนั้น สอดคล้องกับการศึกษาของ วิพรรณ ประจวบเหมาะ และคณะ (2564) ที่ระบุว่า การขับเคลื่อนนโยบายผู้สูงอายุในระดับภูมิภาคของประเทศไทยมักประสบปัญหาการขาดเอกภาพทางข้อมูลและงบประมาณ เนื่องจากแต่ละหน่วยงานยึดติดกับพันธกิจเฉพาะด้านของตนเอง นอกจากนี้ การที่ผู้วิจัยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ฐานข้อมูลจาก "การรับรู้" (Perceptions) ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงตามบริบทปัจจุบัน แทนที่จะวัดจาก "ความคาดหวัง" (Expectations) เชิงอุดมคติ ทำให้เห็นรอยต่อที่ขาดหายไปในการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งประเด็นนี้สอดคล้องกับงานวิจัยระดับนานาชาติของ Carey and Crammond (2015) ที่ศึกษาเรื่องความพยายามในการบูรณาการนโยบายสาธารณะ (Whole-of-Government Approach) โดยพบว่าอุปสรรคที่ใหญ่ที่สุดของการสร้างสุขภาวะแบบองค์รวมไม่ใช่การขาดแคลนทรัพยากร แต่คือโครงสร้างการบริหารงานที่แยกส่วน ซึ่งทำให้หน่วยงานระดับท้องถิ่นไม่สามารถมองเห็นผู้รับบริการในฐานะมนุษย์ที่มีความต้องการแบบองค์รวมได้ การแก้ไขปัญหานี้จึงต้องอาศัยกลไกเชิงสถาบันรูปแบบใหม่ที่สามารถหลอมรวมเป้าหมายข้ามกระทรวงได้อย่างแท้จริง

นวัตกรรมทางสังคมเพื่อการยกระดับสุขภาวะแบบองค์รวม

ผลการวิจัยที่นำเสนอรูปแบบนวัตกรรมทางสังคมใน 3 ระดับ ได้แก่ เชิงนโยบาย เชิงบริการ และเชิงพื้นที่ สอดคล้องกับกรอบแนวคิดนวัตกรรมทางสังคมระดับสากลของ Phills, Deiglmeier, and Miller (2008) ที่อธิบายว่า นวัตกรรมทางสังคมไม่ใช่เพียงการสร้างเทคโนโลยีใหม่ แต่คือการสร้างสรรค์กระบวนการ แนวปฏิบัติ หรือโครงสร้างความร่วมมือใหม่ๆ ที่สามารถแก้ปัญหาทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลุ่มเล็ก และยั่งยืนกว่าวิธีการเดิม การนำเสนอแพลตฟอร์มบูรณาการฐานข้อมูลและการใช้ชุมชนเป็นฐานในการดูแลระยะยาว (Community-based Long-term Care) สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุทธิดา ชนวนวัน และ ปราโมทย์ ประสาทกุล (2563) ที่ยืนยันว่า การรับมือกับสังคมสูงวัยในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และสภาพภูมิประเทศที่ซับซ้อน ไม่สามารถพึ่งพาระบบบริการทางการแพทย์แบบรวมศูนย์ได้ แต่ต้องอาศัยการกระจายอำนาจและนวัตกรรมเชิงพื้นที่ที่ดึงชุมชนเข้ามาเป็นผู้ร่วมให้บริการ (Co-producer) นอกจากนี้ การผลักดันกลไกคณะกรรมการร่วมบูรณาการระดับจังหวัด ยังสอดคล้องกับแนวทางทศวรรษแห่งการสูงวัยอย่างมีสุขภาวะ (Decade of Healthy Ageing) ขององค์การอนามัยโลก (World Health Organization [WHO], 2020) ที่เน้นย้ำว่าการสร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อผู้สูงอายุ (Age-friendly Environments) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีกลไกการนำ (Leadership Mechanism) ระดับท้องถิ่นที่เข้มแข็งและสามารถเชื่อมโยงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนเข้าด้วยกัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปปรับใช้ ประการแรก ผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ (ก.บ.จ.) ควรพิจารณาจัดตั้ง "พื้นที่ทดลองนวัตกรรมนโยบายผู้สูงอายุ" (Elderly Policy Sandbox) ในระดับอำเภอนำร่อง เพื่อทดลองระบบการจัดทำงานบูรณาการข้ามหน่วยงาน ซึ่งจะช่วยลดข้อจำกัดด้านระเบียบการเบิกจ่ายที่ซับซ้อน ประการที่สอง กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม ควบคู่กับกระทรวงสาธารณสุข ควรสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลสุขภาวะกลางระดับจังหวัด ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงและนำข้อมูลไปใช้ในการออกแบบนวัตกรรมเชิงพื้นที่ที่สอดคล้องกับบริบทความต้องการของผู้สูงอายุในแต่ละห้วงมัยได้อย่างแม่นยำ

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับการพัฒนางานวิจัยในอนาคต ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยการนำโมเดล "นวัตกรรมเชิงบริการโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน" ไปทดลองปฏิบัติจริงในพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความพร้อม เพื่อประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงทางสุขภาวะของผู้สูงอายุทั้งมิติทางร่างกาย จิตใจ และเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ควรมีการทำวิจัยเชิงประเมินผล

(Evaluation Research) เพื่อวัดความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์สังคม (Social Return on Investment: SROI) ของการนำนวัตกรรมทางสังคมเหล่านี้มาใช้เทียบกับการจัดบริการสาธารณสุขแบบดั้งเดิม ซึ่งจะช่วยสร้างฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีน้ำหนักในการผลักดันเป็นนโยบายระดับชาติได้ในระยะต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- วิพรรณ ประจวบเหมาะ, รักชนก คชานูบาล, ชลธิชา อัศวนิรันดร, และ นพพล วิทย์วรพงศ์. (2564). การทบทวนและสังเคราะห์องค์ความรู้สถานการณ์และนโยบายรองรับสังคมสูงวัยของประเทศไทย. วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุทธิดา ชวนวัน, และ ปราโมทย์ ประสาทกุล. (2563). ประชากรผู้สูงอายุไทย: บริบทความหลากหลายและแนวทางการดูแลเชิงพื้นที่. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Carey, G., & Crammond, B. (2015). Action on the social determinants of health: Views from inside the policy process. *Social Science & Medicine*, 128, 134 - 141 . <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.01.024>
- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34-43. <https://doi.org/10.48558/GBJY-6G23>
- World Health Organization. (2020). Decade of healthy ageing: Baseline report. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240017900>

กลยุทธ์การยกระดับการอ่านรายบุคคลด้วยสื่อปัญญาประดิษฐ์ตามบริบทผู้เรียน
สำหรับนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ในโรงเรียนพื้นที่สูง จังหวัดเชียงราย
A Strategy for Enhancing Personalized Reading through AI-Based Media
among Non-Native Thai Students in Highland Schools, Chiang Rai Province

นายกิตติกร ต๊ะคำ, อารีย์ บินประทาน, จำรัส กลิ่นหนู, และ ธนายุทธ ช่างเรื่อนงาม
Kittikorn Takham, Aree Binprathan, Jumrus Klinhnu, and Thanayut Changruenggam
Corresponding Email: thanayut.cha@crru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกของโรงเรียนพื้นที่สูงที่ส่งผลต่อการยกระดับทักษะการอ่านของนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ โดยใช้ 7S Analysis และ PESTEL Analysis 2) สร้างกลยุทธ์ PAC Model และออกแบบแผนการบริหารโรงเรียน 4 ด้าน และ 3) ติดตามและประเมินผลการใช้กลยุทธ์ในระดับครูและนักเรียน การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนาร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการในสถานศึกษา กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยครู 27 คน และนักเรียนที่มีปัญหาการอ่าน 117 คน ระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 ที่คัดเลือกตามผลคัดกรองทักษะการอ่าน เครื่องมือวิจัยผ่านการตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ด้วยค่า IOC ≥ 0.80 ผลการสังเคราะห์พบว่า โรงเรียนมีจุดแข็งจาก START Model และระบบ PDCA ขณะที่เทคโนโลยี AI และความหลากหลายทางภาษา-วัฒนธรรมของชุมชนเป็นโอกาส ผล TOWS Matrix ซึ่ให้ใช้ SO Strategy นำไปสู่ PAC Model ที่ประกอบด้วย P: Personalized Reading, A: AI-Based Learning Media และ C: Context-Based Learning พร้อมแผนบริหาร 4 ด้าน ผลการติดตามเบื้องต้นสะท้อนแนวโน้มพัฒนาการอ่านเชิงบวกในทุกกลุ่มผู้เรียน PAC Model เสนอกรอบการบริหารงานวิชาการที่เชื่อมโยงการพัฒนาครู การใช้ AI อย่างรับผิดชอบ การติดตามผู้เรียนรายบุคคล และการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชนอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: PAC Model; การอ่านรายบุคคล; สื่อปัญญาประดิษฐ์; 7S Analysis; PESTEL Analysis; TOWS Matrix; โรงเรียนพื้นที่สูง; นักเรียนชาติพันธุ์

Abstract

This study aimed to: (1) examine the internal and external environments of highland schools affecting reading development among non-native Thai students using 7S Analysis and PESTEL Analysis; (2) develop the PAC Model strategy and design a four-area school administration plan; and (3) monitor and evaluate PAC Model implementation at teacher and student levels. The study employed research and development integrated with school-based action research. Target groups comprised 27 teachers and 117 students with reading difficulties in Grades 1-6, selected through reading screening. Research instruments were validated by five experts with IOC values ≥ 0.80 . The TOWS Matrix synthesis indicated an SO Strategy orientation, from which the PAC Model was constructed: Personalized Reading, AI-Based Learning Media, and Context-Based Learning. This was operationalized as a four-area administration plan. Preliminary monitoring reflected positive reading development trends across all student groups. The PAC Model offers a school-level academic administration

framework linking teacher development, responsible AI use, personalized learning monitoring, and community engagement.

Keywords: PAC Model; personalized reading; AI-based media; 7S Analysis; PESTEL Analysis; TOWS Matrix; highland schools; ethnic minority students

บทนำ

ทักษะการอ่านเป็นฐานสำคัญของการเรียนรู้ในระดับประถมศึกษา เพราะเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงองค์ความรู้ การคิดวิเคราะห์ และการเรียนรู้ในทุกกลุ่มสาระ งานวิจัยเน้นย้ำว่าการสอนทักษะพื้นฐานด้านการอ่านอย่างเป็นระบบช่วยเพิ่มความมั่นใจ ความคล่องแคล่ว และความเข้าใจในการอ่านของผู้เรียนอย่างมีนัยสำคัญ (Denton et al., 2022; Cremin & Scholes, 2024; Grabe, 2009) ปัญหาดังกล่าวมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นในกลุ่มนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ โดยเฉพาะนักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ในโรงเรียนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงราย นักเรียนจำนวนมากใช้ภาษาถิ่น เช่น อาข่า ลาหู่ ลีซู ม้ง หรือเมี่ยนในชีวิตประจำวัน ขณะที่ระบบการเรียนการสอนใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาหลัก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยในโรงเรียนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงรายที่พบว่านักเรียนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์และยังมีปัญหาการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ภาษาไทย (สิทธิวิเศษ และคณะ, 2017) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยในโรงเรียนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงรายที่พบว่านักเรียนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์และยังมีปัญหาการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ภาษาไทย (สิทธิวิเศษ และคณะ, 2017) ความแตกต่างด้านระบบเสียง คำศัพท์ วรรณยุกต์ และบริบทวัฒนธรรม ส่งผลให้นักเรียนกลุ่มนี้มีอุปสรรคในการอ่านออกเขียนได้ภาษาไทย (Cummins, 2000; Thomas & Collier, 2002; UNESCO, 2016)

โรงเรียน ตชด.เจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 3 ใช้กระบวนการ PDCA ในการวางแผนและติดตาม มีการจัดกลุ่มผู้เรียน 3 กลุ่ม และมีประสบการณ์พัฒนาการอ่านด้วย START Model และกิจกรรมวงล้อ ก.กา แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนมีต้นทุนการปฏิบัติที่มีคุณค่า อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาผลของกิจกรรมการสอนในห้องเรียน โดยขาดกรอบการบริหารสถานศึกษาระดับโรงเรียนที่เชื่อมโยงการพัฒนาครู ระบบข้อมูล ผู้เรียนรายบุคคล เทคโนโลยี AI และบริบทชุมชนพหุวัฒนธรรมไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ (Hallinger & Heck, 1998; Leithwood et al., 2004) ช่องว่างดังกล่าวชัดเจนโดยเฉพาะในโรงเรียนพื้นที่สูงที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรและความหลากหลายทางภาษาสูง

เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์มีศักยภาพในการสนับสนุนการเรียนรู้รายบุคคล โดยช่วยครูสร้างสื่อ ให้ feedback และรายงานความก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว (Holmes & Porayska-Pomsta, 2022; Zawacki-Richter et al., 2019) อย่างไรก็ตาม การนำ AI มาใช้ต้องอยู่ในกรอบการบริหารที่ชัดเจน ตรวจสอบได้ และมีจริยธรรม ไม่ใช่เพียงการเพิ่มเครื่องมือเทคโนโลยีในห้องเรียน งานวิจัยไทยเกี่ยวกับการเรียนภาษาไทยเป็นภาษาที่สองชี้ว่าการจัดบทอ่าน แบบเรียน หรือเทคนิคการอ่านที่เหมาะสมกับผู้เรียนสามารถยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการอ่านได้ เช่น เทคนิค KWL Plus สำหรับผู้เรียนชาวจีน และแบบเรียนอ่านเขียนภาษาไทยสำหรับผู้เรียนที่ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาที่สอง (Chen Xiaoxiao และคณะ, 2015; สมภพ ใจเอก และคณะ, 2016) งานวิจัยของสิทธิวิเศษและคณะ (2017) เกี่ยวกับนักเรียนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงรียังพบว่านักเรียนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ และปัญหาการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ภาษาไทยยังเป็นประเด็นสำคัญของโรงเรียนในพื้นที่สูง งานวิจัยนี้จึงพัฒนา กลยุทธ์การยกระดับการอ่านรายบุคคลด้วยสื่อปัญญาประดิษฐ์ตามบริบทผู้เรียน หรือ PAC Model โดยใช้ 7S Analysis, PESTEL Analysis และ TOWS Matrix เพื่อเติมช่องว่างดังกล่าว และเปลี่ยนการแก้ปัญหาการอ่านจาก 'กิจกรรมของครูรายห้องเรียนไปสู่ระบบบริหารงานวิชาการระดับโรงเรียน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกของโรงเรียนในพื้นที่สูงที่ส่งผลต่อการยกระดับทักษะการอ่านของนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่
2. เพื่อสร้างกลยุทธ์และออกแบบแผนการบริหารโรงเรียนในพื้นที่สูงที่ส่งผลต่อการยกระดับทักษะการอ่านของนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่
3. เพื่อติดตามและประเมินผลการใช้กลยุทธ์ ในพื้นที่สูงที่ส่งผลต่อการยกระดับทักษะการอ่านของนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดของการวิจัยนี้กำหนดให้ PAC Model เป็นแกนกลางของการพัฒนากลยุทธ์ โดย 7S Analysis, PESTEL Analysis และ TOWS Matrix ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสนับสนุนการวิเคราะห์บริบท ไม่ใช่ตัวแบบหลัก ของงานวิจัย กล่าวคือ เครื่องมือดังกล่าวช่วยระบุจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัดของโรงเรียน แล้วนำผลสังเคราะห์มาออกแบบ PAC Model ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขจริงของโรงเรียนพื้นที่สูง

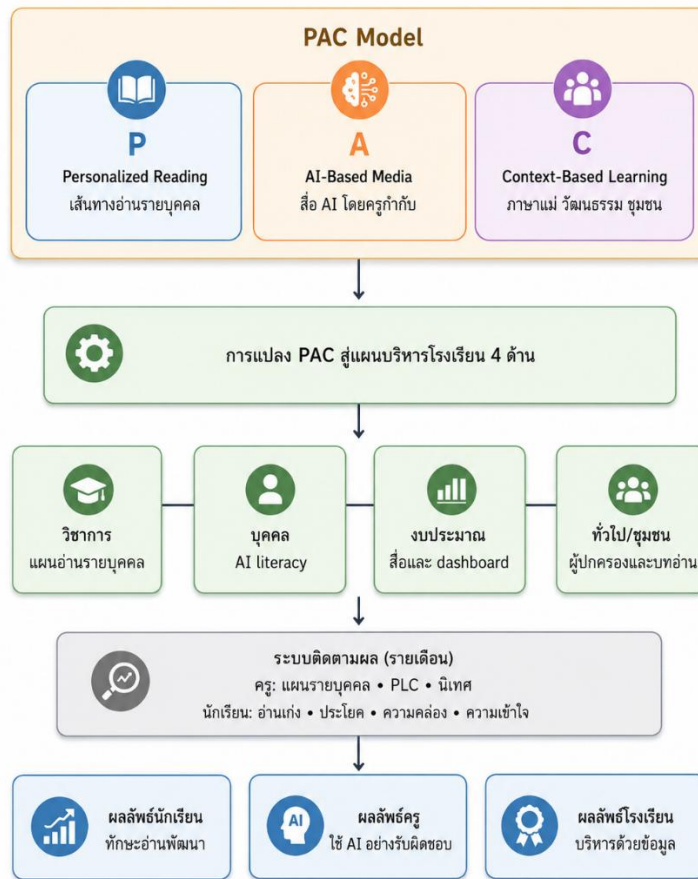
การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนาร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการในสถานศึกษา กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยครู 27 คน และนักเรียนที่มีปัญหาการอ่าน 117 คน ระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 ที่คัดเลือกตามผลคัดกรองทักษะการอ่าน เครื่องมือวิจัยผ่านการตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ด้วยค่า IOC \geq 0.80

ผลการสังเคราะห์พบว่า โรงเรียนมีจุดแข็งจาก START Model และระบบ PDCA ขณะที่เทคโนโลยี AI และความหลากหลายทางภาษา-วัฒนธรรมของชุมชนเป็นโอกาส ผล TOWS Matrix ชี้ให้ใช้ SO Strategy นำไปสู่ PAC Model ที่ประกอบด้วย P: Personalized Reading, A: AI-Based Learning Media และ C: Context-Based Learning พร้อมแผนบริหาร 4 ด้าน ผลการติดตามเบื้องต้นสะท้อนแนวโน้มพัฒนาการอ่านเชิงบวกในทุกกลุ่มผู้เรียน

PAC Model เสนอกรอบการบริหารงานวิชาการที่เชื่อมโยงการพัฒนาครู การใช้ AI อย่างรับผิดชอบ การติดตามผู้เรียนรายบุคคล และการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชนอย่างเป็นระบบ

PAC Model ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบที่ทำงานร่วมกัน ได้แก่ P: Personalized Reading — การจัดเส้นทางการอ่านรายบุคคลตามระดับจริงของผู้เรียน (Xie et al., 2019; VanLehn, 2011) A: AI-Based Learning Media — การใช้สื่อปัญญาประดิษฐ์เพื่อช่วยครูสร้างบทอ่าน แบบฝึก และข้อมูลติดตาม โดยครูเป็นผู้กำกับตรวจสอบ (Chan & Hu, 2023; Luckin et al., 2016) และ C: Context-Based Learning — การออกแบบกิจกรรมการอ่านจากภาษาแม่ วัฒนธรรม ครอบครัว และชุมชนของผู้เรียน (Gay, 2010; Paris, 2012; Ladson-Billings, 1995)

ดังนั้น ความสัมพันธ์ในกรอบแนวคิดจึงเริ่มจาก PAC Model เป็นระบบหลัก แล้วแปลงสู่แผนบริหารโรงเรียน 4 ด้าน ได้แก่ วิชาการ บุคคล งบประมาณ/ทรัพยากร และบริหารทั่วไป/ชุมชน พร้อมระบบติดตามผลครูและนักเรียนรายเดือน ส่วนผลลัพธ์ที่คาดหวังครอบคลุมทักษะการอ่านของนักเรียน ความสามารถของครูในการใช้ AI อย่างรับผิดชอบ และความเข้มแข็งของระบบบริหารงานวิชาการระดับโรงเรียน

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการพัฒนากลยุทธ์การยกระดับการอ่านรายบุคคลด้วยสื่อปัญญาประดิษฐ์ตามบริบทผู้เรียนสำหรับนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ในโรงเรียนพื้นที่สูง จังหวัดเชียงราย

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการในสถานศึกษา (School-based Action Research) แบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพแวดล้อม ระยะที่ 2 การสร้างกลยุทธ์และแผนบริหาร 4 ด้าน และระยะที่ 3 การติดตามและประเมินผล

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายแบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ได้แก่ ครูผู้สอนในโรงเรียนพื้นที่สูง จังหวัดเชียงราย จำนวน 27 คน ทุกระดับชั้น คัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) เนื่องจากสอนนักเรียนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ทุกคน กลุ่มที่ 2 ได้แก่ นักเรียนระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 ที่มีปัญหาทักษะการอ่าน จำนวน 117 คน (ชาย 61 คน หญิง 56 คน) คัดเลือกโดยใช้แบบคัดกรองทักษะการอ่านและเกณฑ์ว่าคะแนนต่ำกว่าเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 40 ของระดับชั้น นักเรียนถูกจัดเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสื่อสารภาษาไทยไม่ได้ กลุ่มอ่านไม่ออก/เขียนไม่ได้ และกลุ่มอ่านออก/เขียนได้แต่ไม่คล่อง ตามกรอบการจัดกลุ่มผู้เรียนของโรงเรียน

เครื่องมือวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพ

เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย 1) แบบวิเคราะห์ 7S และ PESTEL สำหรับผู้บริหารและครู 2) แบบคัดกรองทักษะการอ่าน (4 ด้าน: อ่านคำ อ่านประโยค ความคล่อง ความเข้าใจ) 3) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างครู 4) แบบประเมินความเหมาะสมของกลยุทธ์และแผนบริหาร 5) แบบบันทึกการจัดกิจกรรม และ 6) แบบติดตามพัฒนาการอ่านรายเดือน เครื่องมือทุกชิ้นผ่านกระบวนการพัฒนา 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 ร่างเครื่องมือจากการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารต้นทางของโรงเรียน ขั้นที่ 2 นำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการบริหารการศึกษา การสอนภาษาไทย เทคโนโลยีการศึกษา การศึกษาพัฒนาธรรม และการวิจัยการศึกษา เพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและความเหมาะสมของภาษา โดยใช้ค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC: Index of Item-Objective Congruence) เกณฑ์ $IOC \geq 0.80$ ขั้นที่ 3 ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะและทดลองใช้กับครู 3 คน ก่อนนำไปใช้จริง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพจาก 7S, PESTEL, การสัมภาษณ์ และการสังเกตวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการสังเคราะห์เชิงยุทธศาสตร์ผ่าน TOWS Matrix ข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบคัดกรองและแบบติดตามวิเคราะห์ด้วยร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการรายงานแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงก่อน-หลัง ตรวจสอบความน่าเชื่อถือเชิงคุณภาพด้วยการสามเส้า (triangulation) จากแหล่งข้อมูล 3 ทาง ได้แก่ ผู้บริหาร ครู และผู้ปกครอง

การวิจัยนี้ดำเนินการภายใต้หลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยได้รับความยินยอม (informed consent) จากผู้ปกครองและครูก่อนเริ่มการวิจัย นักเรียนทุกคนใช้รหัสแทนชื่อจริงในเอกสารและฐานข้อมูลทั้งหมด เพื่อปกป้องข้อมูลส่วนบุคคลตาม พ.ร.บ.คุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (PDPA) และการใช้ AI ในงานวิจัยนี้กำหนดให้ครูใช้ AI เพื่อ สนับสนุนการสร้างสื่อ เท่านั้น โดยครูต้องตรวจสอบความถูกต้องของภาษา ความเหมาะสมกับวัย ความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของผู้เรียน และความปลอดภัยของเนื้อหาทุกครั้ง ก่อนนำไปใช้ ห้ามอัปโหลดข้อมูลที่ระบุตัวตนของนักเรียน เช่น ชื่อ รูปภาพ ข้อมูลสุขภาพ หรือผลการเรียน เข้าสู่ระบบ AI สาธารณะ

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก ผลการสังเคราะห์ปัจจัยภายในด้วย 7S Analysis พบว่าโรงเรียนมีจุดแข็งสำคัญจากประสบการณ์ START Model ระบบ PDCA และบุคลากรที่เข้าใจบริบทชาติพันธุ์ จุดอ่อนหลักคือการขาดระบบติดตามผลดิจิทัลและ AI literacy ของครู

ตารางที่ 1 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายในด้วย 7S Analysis

องค์ประกอบ 7S	หลักฐาน/สภาพที่พบ	จุดแข็งหรือข้อจำกัด	นัยต่อ PAC Model
Strategy	มี START Model วงล้อ ก. กา และแผนยกระดับการอ่านออกเขียนได้เต็ม	เป็นต้นทุนเชิงกลยุทธ์ แต่ยังไม่เชื่อมกับ AI และข้อมูลรายบุคคล	ใช้ PAC เป็นกรอบต่อยอดจากกิจกรรมเดิมสู่ระบบโรงเรียน

องค์ประกอบ 7S	หลักฐาน/สภาพที่พบ	จุดแข็งหรือข้อจำกัด	นัยต่อ PAC Model
Structure	มีผู้บริหาร ครูประจำชั้น ครู ภาษาไทย และ คณะกรรมการวิชาการ	โครงสร้างรองรับการนิเทศ แต่ บทบาทด้านข้อมูลยังไม่ชัด	กำหนดบทบาทผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองในระบบติดตามรายเดือน
Systems	มี PDCA การคัดกรอง ผู้เรียน และบันทึกผลราย เดือน	มีระบบเริ่มต้น แต่ข้อมูลยังแยก แฟ้มและไม่เป็น dashboard	พัฒนาระบบ P: Personalized Reading และ learning record สำหรับผู้เรียนแต่ละคน
Shared Values	โรงเรียนให้ความสำคัญกับการอ่านออกเขียนได้และความเสมอภาค	ค่านิยมสอดคล้องกับการช่วยเหลือนักเรียนชาติพันธุ์	ทำให้ PAC เป็นวาระร่วมของโรงเรียน ไม่ใช่งานเฉพาะครูภาษาไทย
Style	ผู้บริหารมีบทบาทวางแผน นิเทศ และประสาน ผู้ปกครอง	ภาวะผู้นำเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลง แต่ต้องมีข้อมูลเพื่อการตัดสินใจ	ผู้อำนวยการเป็น strategic owner ของ PAC Model
Staff	ครู 27 คนมีประสบการณ์ จัดกิจกรรมอ่านหลายระดับ	ครูรู้บริบทเด็ก แต่มีภาระงานสูงและมี AI literacy แตกต่างกัน	จัด PLC และ coaching เพื่อใช้ AI เป็นผู้ช่วยครู
Skills	มีทักษะกิจกรรมภาษาไทย การคัดกรอง และการจัดกลุ่มผู้เรียน	ต้องเพิ่มทักษะ prompt การตรวจคุณภาพสื่อ AI และการใช้ข้อมูล	พัฒนาชุดสมรรถนะครู ด้าน P-A-C และ จริยธรรม AI

จากตารางที่ 1 จะเห็นว่าโรงเรียนไม่ได้เริ่มต้นจากศูนย์ แต่มีทุนเดิมด้านกลยุทธ์และระบบปฏิบัติการ โดยเฉพาะ START Model, PDCA และการจัดกลุ่มผู้เรียน จุดที่ต้องเสริมคือการทำข้อมูลผู้เรียนรายบุคคลเชื่อมกับการตัดสินใจของครูและผู้บริหาร ดังนั้นองค์ประกอบ P ของ PAC Model จึงควรเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก ส่วนองค์ประกอบ A ช่วยลดภาระการสร้างสื่อ และองค์ประกอบ C ทำให้สื่ออ่านสัมพันธ์กับชีวิตจริงของเด็ก ผลการสังเคราะห์ปัจจัยภายนอกด้วย PESTEL Analysis พบว่าปัจจัยด้านสังคมและเทคโนโลยีเป็นโอกาสสำคัญ ได้แก่ ความหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรมของชุมชนที่ใช้เป็นฐานสร้างบทอ่าน และเทคโนโลยี AI ที่ช่วยครูสร้างสื่อและติดตามผลได้รวดเร็วขึ้น

ตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกด้วย PESTEL Analysis

องค์ประกอบ	สภาพแวดล้อมที่พบ	โอกาส/ความเสี่ยง	PAC Model
Political	นโยบายลดความเหลื่อมล้ำและ พัฒนาสมรรถนะพื้นฐานของผู้เรียน	เป็นแรงสนับสนุนเชิงนโยบายสำหรับนักเรียนกลุ่มเปราะบาง	กำหนด PAC เป็นกลยุทธ์ช่วยเหลือรายบุคคลในแผนวิชาการ

องค์ประกอบ	สภาพแวดล้อมที่พบ	โอกาส/ความเสี่ยง	PAC Model
Economic	ครอบครัวบางส่วนมีรายได้จำกัดและมีอุปกรณ์ดิจิทัลไม่เพียงพอ	เสี่ยงต่อความเหลื่อมล้ำในการฝึกอ่านที่บ้าน	ออกแบบสื่อที่ใช้ได้ในโรงเรียน พิมพ์ได้ และใช้แบบ offline ได้
Social	ชุมชนมีภาษาและวัฒนธรรมหลากหลาย เช่น เรื่องเล่า อาชีพ และประเพณีท้องถิ่น	เป็นโอกาสสำคัญในการสร้างบทอ่านที่มีความหมายต่อผู้เรียน	ใช้ C: Context-Based Learning เป็นฐานของบทอ่านและกิจกรรม
Technological	AI ช่วยสร้างบทอ่านหลายระดับ แบบฝึก และ feedback เบื้องต้น	เป็นโอกาสลดภาระครู แต่มีความเสี่ยงด้านความถูกต้องของเนื้อหา	ใช้ A: AI-Based Media ภายใต้การตรวจสอบและอนุมัติของครู
Environmental	พื้นที่สูงมีข้อจำกัดด้านการเดินทาง อินเทอร์เน็ต และการติดตามผู้ปกครอง	ต้องใช้ระบบติดตามที่ยืดหยุ่นและไม่พึ่งพา online ตลอดเวลา	จัดแฟ้มรายบุคคล ควบคู่กับ dashboard และสื่อแบบ low-bandwidth
Legal	ต้องคำนึงถึง PDPA ข้อมูลเด็ก และการใช้ AI สาธารณะ	เสี่ยงต่อการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลหรือเนื้อหาไม่เหมาะสม	กำหนดแนวปฏิบัติไม่อัปเดตข้อมูลระบุตัวตน และให้ครูอนุมัติสื่อก่อนใช้

ตารางที่ 2 ชี้ว่าปัจจัยภายนอกที่สำคัญที่สุดไม่ใช่เทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการจับคู่ระหว่างเทคโนโลยีกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน พื้นที่สูงมีข้อจำกัดด้านทรัพยากร แต่มีทุนทางภาษาและเรื่องเล่าท้องถิ่นสูง PAC Model จึงควรใช้ AI เพื่อช่วยครูผลิตสื่อหลายระดับ ขณะเดียวกันต้องออกแบบสื่อให้ใช้ได้จริงในบริบทที่อินเทอร์เน็ตหรืออุปกรณ์อาจไม่พร้อม ผลการสังเคราะห์ด้วย TOWS Matrix พบว่ากลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุดคือ SO Strategy หรือกลยุทธ์เชิงรุก โดยใช้จุดแข็งของโรงเรียนผนวกกับโอกาสด้านเทคโนโลยีและบริบทชุมชน

ตารางที่ 3 ผลการสังเคราะห์ TOWS Matrix (SO Strategy)

คู่ปัจจัย SO	เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์	แนวปฏิบัติที่ออกแบบ	องค์ประกอบ PAC
S1 START Model และ O1 เทคโนโลยี AI	กิจกรรมเดิมมีฐานการสอนอ่านอยู่แล้ว ขณะที่ AI สามารถช่วยขยายสื่อการอ่านให้มีหลายระดับและผลิตได้รวดเร็ว	สร้างคลังบทอ่าน แบบฝึก และเสียงอ่านตามระดับความสามารถของผู้เรียน	A + P

คู่ปัจจัย SO	เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์	แนวปฏิบัติที่ออกแบบ	องค์ประกอบ PAC
S2 ระบบ PDCA และ O2 ระบบข้อมูล	โรงเรียนมีรอบการติดตามเดิมอยู่แล้ว จึงสามารถยกระดับเป็นระบบข้อมูลรายบุคคลรายเดือนได้	จัดเพิ่มติดตามการอ่านรายบุคคล ครอบคลุมการอ่านค่า การอ่านประโยค ความคล่อง และความเข้าใจ	P
S3 ครูผู้บริบทชาติพันธุ์ และ O3 ชุมชนพหุวัฒนธรรม	ครูเข้าใจภาษา วิถีชีวิต และบริบทของเด็ก จึงสามารถเลือกเรื่องใกล้ตัวมาใช้เป็นบทอ่านได้	พัฒนาบทอ่านจากเรื่องเล่าครอบครัว อาชีพ ประเพณี และสิ่งแวดล้อมพื้นที่สูง	C
S4 ผู้บริหารนิเทศต่อเนื่อง และ O4 นโยบายลดความเหลื่อมล้ำ	ภาวะผู้นำของผู้บริหารช่วยทำให้ PAC เป็นระบบระดับโรงเรียน ไม่ใช่กิจกรรมเฉพาะบุคคล	บรรจุ PAC ในแผนวิชาการ แผนพัฒนาครู และระบบประกันคุณภาพภายใน	P + A + C

ตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่า SO Strategy ไม่ได้สรุปเพียงว่าโรงเรียนควรใช้ AI แต่ระบุว่าจุดแข็งแต่ละด้านของโรงเรียนต้องจับคู่กับโอกาสใดและแปลงเป็นองค์ประกอบ PAC ใด จุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดคือการนำระบบ PDCA และ START Model ที่มีอยู่แล้วมาต่อยอดเป็นระบบอ่านรายบุคคลที่มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจ สำหรับผลการสร้างกลยุทธ์ PAC Model และแผนบริหารโรงเรียน 4 ด้าน กลยุทธ์ PAC Model ถูกสร้างขึ้นจาก SO Strategy เพื่อเป็นกลไกบริหารงานวิชาการและจัดการเรียนรู้รายบุคคล โดยกำหนดให้ P คือ Personalized Reading จัดเส้นทางการอ่านตามระดับจริงของผู้เรียน A คือ AI-Based Learning Media ใช้ AI ช่วยครูสร้างสื่อและติดตามผล (ครูตรวจสอบทุกครั้ง) และ C คือ Context-Based Learning ออกแบบกิจกรรมตามบริบทภาษาแม่ วัฒนธรรม และชุมชน กลยุทธ์ถูกแปลงเป็นแผนบริหาร 4 ด้าน

ตารางที่ 4 แผนบริหารโรงเรียน 4 ด้านตามกลยุทธ์ PAC Model

ด้านบริหาร	เป้าประสงค์	กิจกรรมหลัก	ผู้รับผิดชอบ	ตัวชี้วัด/หลักฐาน
วิชาการ	นักเรียนทุกคนมีเส้นทางการอ่านตามระดับความสามารถจริง	คัดกรองทักษะการอ่าน 4 ด้าน ได้แก่ อ่านคำ อ่านประโยค ความคล่อง และความเข้าใจ จัดกลุ่มผู้เรียน ทำแผนอ่านรายบุคคล และใช้บทอ่านหลายระดับ	หัวหน้าวิชาการ ครูภาษาไทย ครูประจำชั้น	แผนอ่านรายบุคคล ครบ 117 คน คะแนนติดตามรายเดือน เพิ่มงานนักเรียน
บริหารงานบุคคล	ครูใช้ AI เป็นผู้ช่วยสร้างสื่ออย่างรับผิดชอบ	อบรม AI literacy, prompt design, การตรวจคุณภาพสื่อ AI และจัด PLC เพื่อวิเคราะห์ผู้เรียน	ผู้อำนวยการ หัวหน้าวิชาการ ครูแกนนำ	สื่อ AI ที่ผ่านการตรวจสอบ รายงาน PLC แบบนิเทศและบันทึก coaching

ด้านบริหาร	เป้าประสงค์	กิจกรรมหลัก	ผู้รับผิดชอบ	ตัวชี้วัด/หลักฐาน
งบประมาณ /ทรัพยากร	มีสื่อ อุปกรณ์ และ ระบบข้อมูลที่ใช้ได้จริง ในบริบทโรงเรียนพื้นที่ สูง	จัดทำคลังสื่อ พิมพ์ใบงาน จัดอุปกรณ์ใช้ร่วม และใช้ เพิ่มเติมตามแบบผสม ระหว่างเอกสารกับดิจิทัล	งาน งบประมาณ งาน ICT ครู ผู้รับผิดชอบ คลังสื่อ	ทะเบียนสื่อ รายงานการใช้ อุปกรณ์ เพิ่ม รายบุคคล
บริหาร ทั่วไป/ ชุมชน	ผู้ปกครองและชุมชน ร่วมสนับสนุนการอ่าน ของนักเรียน	สื่อสารผลรายเดือน เก็บ เรื่องเล่าชุมชน และพัฒนา บทอ่านจากบริบทจริงของ ครอบครัว อาชีพ ประเพณี และชุมชน	ครูประจำชั้น ผู้ปกครอง ผู้นำ ชุมชน	สมุดสื่อสาร รายงานผู้ปกครอง บทอ่านชุมชน ภาพ กิจกรรม

ตารางที่ 4 ทำให้ PAC Model ถูกแปลงจากแนวคิดเป็นระบบบริหารที่ลงมือได้จริง โดยด้านวิชาการเป็นแกนของการจัดเส้นทางอ่านรายบุคคล ด้านบุคคลเน้นสมรรถนะครูในการใช้ AI ด้านงบประมาณรองรับสื่อและข้อมูล และด้านทั่วไปทำให้บริบทภาษาแม่และวัฒนธรรมเข้าสู่บทอ่านอย่างเป็นระบบ สำหรับผลการติดตามและประเมินผลครูและนักเรียน ระบบติดตามผลตาม PAC Model แบ่งเป็น 2 ระดับ ดังตารางที่ 5 ในระดับครู ติดตามแผนรายบุคคล จำนวนสื่อ AI ที่ใช้จริง การบันทึกผล และการปรับแผน ในระดับนักเรียน ติดตามทักษะการอ่านรายเดือน โดยการติดตามและประเมินผลการใช้กลยุทธ์ PAC Model ดำเนินการทั้งในระดับครูและนักเรียนอย่างต่อเนื่อง โดยในระดับครู โรงเรียนติดตามจากแผนการอ่านรายบุคคล การใช้สื่อ AI การบันทึกหลังสอน และการปรับแผนตามข้อมูลผู้เรียน แผนการอ่านรายบุคคลจะได้รับการตรวจจากแผนหรือแฟ้มงาน โดยพิจารณาว่ามีการกำหนดเป้าหมาย กิจกรรม และหลักฐานที่สอดคล้องกับระดับความสามารถของผู้เรียนหรือไม่ ส่วนสื่อ AI ที่ครูนำไปใช้จริงจะตรวจจากใบงาน ลิงก์ ไฟล์เสียง หรือสื่อประกอบการสอน โดยต้องผ่านการตรวจสอบด้านความถูกต้องของภาษา ความเหมาะสมกับวัย ความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของผู้เรียน และการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลตามหลัก PDPA นอกจากนี้ ครูต้องบันทึกหลังสอนเป็นรายสัปดาห์เพื่อสะท้อนสิ่งที่ดำเนินการได้ ปัญหาที่พบ และแนวทางปรับกิจกรรมในรอบถัดไป ขณะที่การปรับแผนตามข้อมูลผู้เรียนจะพิจารณาจากรายงาน PLC หรือ action record โดยเน้นว่าครูได้นำคะแนน พฤติกรรมการอ่าน หรือหลักฐานพัฒนาการของนักเรียนมาใช้ปรับกิจกรรมอย่างเป็นรูปธรรมหรือไม่ ในระดับนักเรียน การติดตามผลมุ่งประเมินพัฒนาการด้านการฟัง พูด อ่าน และเข้าใจเรื่องที่อ่าน โดยเริ่มจากการประเมินการฟังและพูดคำพื้นฐานผ่านแบบประเมินเบื้องต้นหรือบัตรภาพ เพื่อพิจารณาว่านักเรียนเข้าใจและออกเสียงคำใกล้เคียงได้เพิ่มขึ้นหรือไม่ จากนั้นติดตามความสามารถในการอ่านพยัญชนะ สระ คำ และประโยคด้วยแบบทดสอบอ่านคำหรือประโยค โดยพิจารณาความถูกต้องในการอ่านและการลดข้อผิดพลาดซ้ำ ความคล่องในการอ่านประเมินจากจำนวนคำที่อ่านถูกต้องทันที โดยเปรียบเทียบความก้าวหน้าของนักเรียนกับตนเองในแต่ละเดือน ส่วนความเข้าใจเรื่องที่อ่านประเมินจากแบบทดสอบจับใจความหรือการเล่าเรื่องจากบทอ่าน โดยพิจารณาว่านักเรียนสามารถตอบคำถามหรือเล่าเรื่องได้ดีขึ้นเพียงใด การติดตามทั้งหมดดำเนินการเป็นรอบรายเดือน เพื่อให้ครูและผู้บริหารใช้ข้อมูลปรับแผนการอ่านรายบุคคลได้อย่างต่อเนื่องและตรงกับระดับจริงของผู้เรียน ผลการติดตามเบื้องต้นสะท้อนว่า ครูสามารถจัดกิจกรรมได้ตรงกับระดับผู้เรียนมากขึ้น เนื่องจากมีการคัดกรองและจัดกลุ่มที่ชัดเจน ส่วนแนวโน้มพัฒนาการอ่านของนักเรียนสรุปได้ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 5 สรุปแนวโน้มพัฒนาการอ่านของนักเรียนแต่ละกลุ่มเชิงพรรณนา

กลุ่มผู้เรียน	ปัญหาตั้งต้น	กิจกรรม PAC ที่ใช้	แนวโน้มหลังใช้	หลักฐานและ การช่วยเหลือต่อ
กลุ่มที่ 1 สื่อสาร ภาษาไทยไม่ได้ (n = 24; 20.51%)	เข้าใจคำสั่งภาษาไทย จำกัด ออกเสียงคำ พื้นฐานได้น้อย และ ต้องฟังภาษาแม่	P: กำหนดเป้าหมาย รายบุคคลระดับฟัง- พูดA: ใช้สื่อเสียงและ ภาพคำศัพท์ที่ครู ตรวจสอบC: ใช้ คำศัพท์จากบ้าน โรงเรียน และชุมชน	เริ่มตอบสนองคำสั่ง ง่าย ๆ ออกเสียงคำ ใกล้ตัว และอ่านคำ สั้นประกอบภาพได้ มากขึ้น	บัตรคำสองภาษา สมุดงาน ภาพ กิจกรรม และ ติดตามผู้ปกครอง ให้ช่วยทบทวนคำ พื้นฐาน
กลุ่มที่ 2 อ่านไม่ ออก/เขียนไม่ได้ (n = 49; 41.88%)	จำพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ไม่ ครบ อ่านคำพื้นฐาน ไม่ได้หรือสะกดผิดซ้ำ	P: จัดเส้นทาง พยัญชนะ-สระ- ประสมคำA: ใช้เสียง อ่าน AI และแบบฝึก คำซ้ำC: ใช้คำจาก สิ่งของและกิจกรรม ในชุมชน	อ่านพยัญชนะและ สระได้ครบขึ้น เริ่ม ประสมคำง่าย และ ลดข้อผิดพลาดซ้ำ บางรูปแบบ	คะแนนคัดกรอง รายเดือน ใบงาน ประสมคำ บันทึก หลังสอน และ การปรับแผน รายบุคคล
กลุ่มที่ 3 อ่าน ออกเขียนได้แต่ ไม่คล่อง(n = 44; 37.61%)	อ่านได้แต่ซ้ำ ผิดเสียง บางคำ จับใจความ หรือเล่าเรื่องจากบท อ่านได้จำกัด	P: กำหนดเป้าหมาย ด้านความคล่องและ การจับใจความA: ใช้ AI feedback และ บทอ่านหลายระดับ C: ใช้เรื่องเล่าชุมชน และประสบการณ์ ของผู้เรียน	จำนวนคำที่อ่านถูก ต่อหน้าที่เพิ่มขึ้น ตอบ คำถามจากเรื่องสั้น และเล่าเรื่อง ตามลำดับได้ดีขึ้น	บันทึกจำนวนคำ ที่อ่านถูกต่อหน้าที่ แบบทดสอบจับ ใจความ แฟ้มบท อ่าน และ PLC วิเคราะห์คำผิด

จากตารางที่ 6 กลุ่มที่ต้องได้รับการสนับสนุนมากที่สุดคือกลุ่มอ่านไม่ออก/เขียนไม่ได้ซึ่งมีจำนวน 49 คน หรือร้อยละ 41.88 ของนักเรียนเป้าหมาย รองลงมาคือกลุ่มอ่านออกเขียนได้แต่ไม่คล่อง 44 คน และกลุ่มสื่อสารภาษาไทยไม่ได้ 24 คน ผลการติดตามเชิงพรรณนาจึงชี้ว่าการออกแบบ PAC ต้องไม่ใช้กิจกรรมเดียวกับนักเรียนทุกคน แต่ต้องแยกเส้นทาง P ให้ชัด และใช้ A กับ C แตกต่างกันตามปัญหาตั้งต้นของแต่ละกลุ่ม

อภิปรายผล

ผลการสังเคราะห์สะท้อนว่า การสร้างกลยุทธ์จากการวิเคราะห์ 7S, PESTEL และ TOWS Matrix ทำให้การแก้ปัญหาการอ่านมีลักษณะเป็นระบบ กล่าวคือ โรงเรียนไม่ได้เริ่มจากการเลือกใช้ AI โดยตรง แต่เริ่มจากการวิเคราะห์จุดแข็งและโอกาสก่อน สอดคล้องกับแนวคิดการบริหารเชิงกลยุทธ์ที่เน้น context analysis ก่อนการกำหนดแผน (Hallinger & Heck, 1998; Leithwood et al., 2004) การที่ TOWS Matrix ชี้ไปที่ SO Strategy สะท้อนว่าโรงเรียนมีต้นทุนเดิมจาก START Model และ PDCA ที่สามารถต่อยอดได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด asset-based school development ที่เน้นการระบุและใช้ประโยชน์จากจุดแข็งที่มีอยู่ก่อน แทน

การเริ่มต้นจากศูนย์ องค์ประกอบ P ของ PAC Model สอดคล้องกับหลักฐานด้าน personalized learning ที่พบว่าการจัดประสบการณ์ตามระดับจริงของผู้เรียนช่วยเพิ่มผลสัมฤทธิ์และแรงจูงใจ (VanLehn, 2011; Xie et al., 2019) องค์ประกอบ A สอดคล้องกับงานวิจัยที่พบว่า AI-based media ช่วยลดภาระครูและเพิ่มความสามารถในการสร้างสื่อหลายระดับ (Chan & Hu, 2023; Zawacki-Richter et al., 2019) อย่างไรก็ตามต้องเน้นว่าครูยังคงต้องเป็นผู้ออกแบบ กำกับ และตรวจสอบทุกขั้นตอน ไม่ใช่ปล่อยให้ AI ทำงานแบบอัตโนมัติทั้งหมด องค์ประกอบ C สอดคล้องกับ culturally responsive pedagogy ของ Gay (2010) ที่เน้นว่าการเรียนรู้ที่มีประสิทธิผลต้องเชื่อมโยงกับตัวตน ภาษา และวัฒนธรรมของผู้เรียน และ Paris (2012) ที่เสนอ culturally sustaining pedagogy ซึ่งไม่ใช่เพียงการ 'ยอมรับ' วัฒนธรรม แต่ต้องสนับสนุนให้ผู้เรียน รักษาอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง ระบบติดตามครูและนักเรียนสอดคล้องกับแนวคิด data-driven decision making ในการบริหารสถานศึกษา (Leithwood et al., 2004) และสอดคล้องกับงานวิจัยไทยของ อมฤตา พงษ์ศักดิ์ และชนสิทธิ์ สิทธิสุนเนิน (2020) ที่ชี้ว่าการโค้ชแบบเพื่อนช่วยเพื่อนและการจัดการเรียนรู้เชิงรุกช่วยพัฒนาความสามารถของครูและทักษะการอ่านจับใจความของนักเรียนประถมศึกษา ข้อจำกัดของการวิจัยนี้คือผลที่รายงานเป็นเชิงพรรณนา ยังต้องการการศึกษาเชิงทดลองหรือ quasi-experimental ในระยะต่อไปเพื่อยืนยันขนาดผลกระทบ

สรุปผล

การวิจัยนี้เสนอกลยุทธ์การยกระดับการอ่านรายบุคคลด้วยสื่อปัญญาประดิษฐ์ตามบริบทผู้เรียน หรือ PAC Model ซึ่งพัฒนาจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมอย่างเป็นระบบด้วย 7S Analysis, PESTEL Analysis และ TOWS Matrix กลยุทธ์ที่ได้จาก SO Strategy ประกอบด้วย Personalized Reading, AI-Based Learning Media และ Context-Based Learning และถูกแปลงเป็นแผนบริหารโรงเรียน 4 ด้าน พร้อมระบบติดตามครูและนักเรียน จุดเด่นของ PAC Model คือการเปลี่ยนการแก้ปัญหาการอ่านจากกิจกรรมเฉพาะห้องเรียนไปสู่ระบบบริหารงานวิชาการระดับโรงเรียนที่มีข้อมูล หลักฐาน ตัวชี้วัด และกรอบจริยธรรมการใช้ AI การบูรณาการบริบทชุมชนและภาษาแม่เข้ากับสื่อดิจิทัลทำให้การเรียนรู้มีความหมายต่อผู้เรียนกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น และสนับสนุนความเสมอภาคทางการศึกษาในโรงเรียนพื้นที่สูง

เอกสารอ้างอิง

- Bernhardt, E. B. (2011). *Understanding advanced second-language reading*. Routledge.
- Burarungrot, M., & Premsrirat, S. (2021). Multilingualism, bi/multilingual education and social inclusion: A case study in Southern Thailand. *Manusya*, 24(3), 373–389.
- Cremin, T., & Scholes, L. (2024). Reading for pleasure: Scrutinising the evidence base—benefits, tensions and recommendations. *Language and Education*, 38(4), 537–559.
- Cummins, J. (2000). Language, power, and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. *Multilingual Matters*.
- Denton, C. A., Hall, C., Cho, E., Cannon, G., Scammacca, N., & Wanzek, J. (2022). A meta-analysis of the effects of foundational skills and multicomponent reading interventions on reading comprehension for primary-grade students. *Learning and Individual Differences*, 93.

- Grabe, W. (2009). *Reading in a second language: Moving from theory to practice*. Cambridge University Press.
- Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
- Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Teachers College Press.
- Ladson-Billings, G. (1995). Toward a theory of culturally relevant pedagogy. *American Educational Research Journal*, 32(3), 465–491.
- Paris, D. (2012). Culturally sustaining pedagogy: A needed change in stance, terminology, and practice. *Educational Researcher*, 41(3), 93–97.
- Premisrat, S. (2008). Empowerment of minority languages for development and education: Khmer in Thailand. *International Journal of the Sociology of Language*, 178, 59–75.
- Thomas, W. P., & Collier, V. P. (2002). *A national study of school effectiveness for language minority students' long-term academic achievement*. CREDE.
- UNESCO. (2016). *If you don't understand, how can you learn? Policy Paper 24*. UNESCO.
- UNICEF Thailand. (2018). *Mother tongue-based education provides ethnic children a fair chance to learn*. UNICEF.
- Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: Perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20, 43.
- Holmes, W., & Porayska-Pomsta, K. (2022). Artificial intelligence in education: Contexts, methods and implications for teaching and learning. *Journal of Learning Analytics*, 9(1), 1–20.
- Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
- Su, J., Zhong, Y., & Ng, D. T. K. (2022). A meta-review of literature on educational approaches for teaching AI at the K–12 levels in the Asia-Pacific region. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 100065.
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—Where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16, 39.
- Nasongkhla, J., & Sujiva, S. (2023). Enhancing reading capability of young Thai students with augmented reality technology: Design-based research. *Contemporary Educational Technology*, 15(1), 1–16.
- VanLehn, K. (2011). The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems. *Educational Psychologist*, 46(4), 197–221.

- Xie, H., Chu, H.-C., Hwang, G.-J., & Wang, C.-C. (2019). Trends and development in technology-enhanced adaptive/personalized learning: A systematic review of journal publications from 2007 to 2017. *Computers & Education*, 140, 103599.
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1998). Exploring the principal's contribution to school effectiveness: 1980–1995. *School Effectiveness and School Improvement*, 9(2), 157–191.
- Leithwood, K., Louis, K. S., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). *How leadership influences student learning*. University of Minnesota.
- World Bank Group. (2019). *Thailand Economic Monitor: Inequality, opportunity and human capital*. World Bank.
- Chen Xiaoxiao, ยุพิน จันทร์เรือง, & อัญชลี เทังตระกูล. (2015). การพัฒนาทักษะการอ่านภาษาไทย โดยใช้เทคนิค KWL Plus สำหรับนักศึกษาจีนที่เรียนภาษาไทยเป็นภาษาที่สอง มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*, 8(17). https://so01.tci-thaijo.org/index.php/crrugds_ejournal/article/view/81876
- สิทธิวิเศษ, ส., อุทยานกุล, ป., เครือวิวัฒน์กุล, แ., & จำปาแพง, ม. (2017). ILLEGIBILITY OF STUDENTS IN HIGHLAND AREA: THE CAUSES, PROBLEMS, AND SOLUTIONS. *Phranakhon Rajabhat Research Journal: Humanities and Social Sciences*, 12(1), 100–110. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/PNRU_JHSS/article/view/69273
- สมภพ ใจเอก, ยุพิน จันทร์เรือง, & อัญชลี เทังตระกูล. (2016). การสร้างแบบเรียนเพื่อ พัฒนาการอ่านและการเขียนภาษาไทยของนักเรียนที่เรียนภาษาไทยเป็นภาษาที่สอง ระดับ 3 (Intermediate). *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*, 9(21). https://so01.tci-thaijo.org/index.php/crrugds_ejournal/article/view/79843
- อมฤตา พงษ์ศักดิ์, & ชนสิทธิ์ สิทธิสูงเนิน. (2020). การโค้ชแบบเพื่อนช่วยเพื่อน เพื่อส่งเสริมความสามารถในการจัดการเรียนรู้ของครูภาษาไทยตามแนวคิดการจัดการเรียนรู้เชิงรุกในการพัฒนาทักษะการอ่านจับใจความของนักเรียนชั้นประถมศึกษา. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 12(2). <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/suedureasearchjournal/article/view/242781>

ทิศทางและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายภายใต้บริบทความปกติใหม่ Directions and Strategies for Driving the Chiang Rai Special Economic Zone under the New Normal Context

วิกรม บุญนุ่น, ราเชนทร์ พูลทรัพย์, อธิวัฒน์ แก้วเปี้ย, และ อารีย์ บินประธาน

Vikrom Boonnun, Rachen Poolsub, Theerawat Keawpia, and Aree Binprathan

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอทิศทางและวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย (Chiang Rai Special Economic Zone: SEZ) ท่ามกลางความท้าทายและการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคความปกติใหม่ (New Normal) พื้นที่จังหวัดเชียงรายถือเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการเชื่อมโยงอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (GMS) และจีนตอนใต้ อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ความผันผวนทางภูมิรัฐศาสตร์ และการพังทลายของห่วงโซ่อุปทานโลก ได้ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการค้าชายแดนและการลงทุนในพื้นที่ บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษด้วยกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิมที่พึ่งพาแรงงานราคาถูกและการค้าผ่านแดนขั้นพื้นฐานไม่เพียงพออีกต่อไป การยกระดับความสามารถในการแข่งขันจำเป็นต้องอาศัยยุทธศาสตร์ใหม่ที่เน้นการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Creation) การใช้นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อการค้าไร้รอยต่อ และการพัฒนาเศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) ควบคู่ไปกับการบูรณาการความร่วมมือข้ามแดน บทความนี้จึงนำเสนอยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ที่สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน เพื่อเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแก่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการพลิกฟื้นและยกระดับเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายให้เป็นศูนย์กลางการค้าและการลงทุนที่ยืดหยุ่นและยั่งยืน

คำสำคัญ: เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ, บริบทความปกติใหม่, ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อน, การพัฒนาภูมิภาค, จังหวัดเชียงราย

Abstract

This academic article aims to present the directions and analyze the strategies for driving the Chiang Rai Special Economic Zone (SEZ) amidst the challenges and global transformations in the New Normal era. Chiang Rai province serves as a crucial strategic node connecting the Greater Mekong Subregion (GMS) and Southern China. However, the COVID-19 pandemic, geopolitical volatility, and global supply chain disruptions have directly impacted border trade patterns and investments in the area. This article points out that driving the SEZ with traditional paradigms—relying on cheap labor and basic transit trade—is no longer sufficient. Elevating competitiveness requires new strategies focusing on value creation, the utilization of digital innovation for seamless trade, and the development of a green economy, alongside the integration of cross-border cooperation. Therefore, this article proposes spatial

strategies aligned with the current context to serve as policy recommendations for relevant stakeholders in revitalizing and elevating the Chiang Rai SEZ into a resilient and sustainable trade and investment hub.

Keywords: Special Economic Zone, New Normal Context, Driving Strategy, Regional Development, Chiang Rai Province

บทนำ

เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (Special Economic Zone: SEZ) เป็นหนึ่งในเครื่องมือเชิงนโยบายที่สำคัญของรัฐบาลไทยในการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ โดยจังหวัดเชียงรายได้รับการประกาศให้เป็นพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษระยะที่ 2 เนื่องจากมีศักยภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ที่โดดเด่น เป็นจังหวัดเดียวของประเทศที่มีพรมแดนติดกับสองประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อีกทั้งยังเป็นประตูเชื่อมโยง (Gateway) ผ่านเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจเหนือ-ใต้ (North-South Economic Corridor: NSEC) ไปสู่ตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาชนจีน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) เป้าหมายเบื้องต้นของการจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย คือการส่งเสริมการค้าชายแดน การพัฒนาอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตร และการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ โดยอาศัยความได้เปรียบด้านต้นทุนและสิทธิประโยชน์ทางภาษี

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา โครงสร้างเศรษฐกิจโลกได้เผชิญกับปัจจัยพลิกผัน (Disruptions) อย่างรุนแรง โดยเฉพาะวิกฤตการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุค "ความปกติใหม่" (New Normal) สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการปิดพรมแดน การหยุดชะงักของห่วงโซ่อุปทานโลก (Global Supply Chain Disruption) และการหดตัวของการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) นอกจากนี้ ความผันผวนทางภูมิรัฐศาสตร์ในระดับภูมิภาค และความก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดดของเทคโนโลยีดิจิทัล (Digital Transformation) ได้เข้ามาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมผู้บริโภคและรูปแบบการค้าข้ามแดนไปอย่างสิ้นเชิง (กฤตพงศ์, 2567)

ภายใต้บริบทความปกติใหม่นี้ สมมติฐานในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษแบบดั้งเดิมที่พึ่งพิงเพียงแรงงานไร้ทักษะราคาถูกจากประเทศเพื่อนบ้าน และการเป็นเพียงทางผ่านของสินค้า (Transit Point) จึงประสบกับภาวะติดตันและไม่สามารถสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขันได้อีกต่อไป การที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายจะสามารถอยู่รอดและเติบโตได้ท่ามกลางความผันผวน จำเป็นต้องมีการทบทวนทิศทางและปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ในการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างเร่งด่วน (อารีย์, 2568)

บทความวิชาการนี้จึงมีความมุ่งหวังที่จะวิเคราะห์สถานการณ์และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชายแดน พร้อมทั้งสังเคราะห์และนำเสนอยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายรูปแบบใหม่ ที่ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการเติบโตเชิงปริมาณ แต่ให้ความสำคัญกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม ความยืดหยุ่นในการรับมือกับวิกฤต (Resilience) และการบูรณาการระบบ

นิเวศทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน เพื่อเป็นแนวทางและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับผู้มีส่วนกำหนดนโยบายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน ในการร่วมกันขับเคลื่อนเศรษฐกิจภูมิภาคให้ก้าวข้ามข้อจำกัดในยุคความปกติใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เนื้อหา

บริบทและพลวัตของการพัฒนาพื้นที่ชายแดนในยุคความปกติใหม่

พื้นที่จังหวัดเชียงรายมีที่ตั้งทางภูมิรัฐศาสตร์ที่มีความโดดเด่นอย่างยิ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นจังหวัดเดียวของประเทศไทยที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านถึงสองประเทศ ได้แก่ สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาทางด้านอำเภอแม่สาย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวทางด้านอำเภอเชียงแสนและอำเภอเชียงของ นอกจากนี้ยังเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญบนเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจเหนือ-ใต้ ซึ่งเชื่อมโยงการคมนาคมและการค้าไปสู่มณฑลยูนนานของสาธารณรัฐประชาชนจีนตอนใต้ การประกาศตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายจึงตั้งอยู่บนสมมติฐานของการใช้ประโยชน์จากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เพื่อผลักดันให้พื้นที่นี้เป็นศูนย์กลางการค้าชายแดน ศูนย์กลางโลจิสติกส์ และประตูสู่อาเซียนตอนบน

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โลกได้เผชิญกับสถานการณ์ความผันผวนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ที่ได้สร้างรอยต่อและจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม สถานการณ์ดังกล่าวได้เร่งให้เกิดกระบวนการที่ศรัทธาความปกติใหม่ ซึ่งส่งผลให้พฤติกรรมผู้บริโภค รูปแบบการผลิต และการดำเนินธุรกิจต้องปรับตัวอย่างก้าวกระโดด สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดในพื้นที่ชายแดนคือ การหยุดชะงักของห่วงโซ่อุปทานระดับโลกและระดับภูมิภาค การปิดด่านพรมแดนชั่วคราวส่งผลให้ปริมาณการค้าระหว่างประเทศลดลงอย่างมีนัยสำคัญ และเปิดเผยให้เห็นถึงความเปราะบางของโครงสร้างเศรษฐกิจชายแดนที่พึ่งพาปริมาณการสัญจรของคนและสินค้าในรูปแบบดั้งเดิมมากจนเกินไป (วิกรม บุญนุ่น, 2567)

นอกจากวิกฤตด้านสาธารณสุขแล้ว บริบทความปกติใหม่ยังครอบคลุมถึงความผันผวนทางภูมิรัฐศาสตร์ระดับภูมิภาค เช่น สถานการณ์ความไม่สงบทางการเมืองในประเทศเมียนมา ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในการลงทุน การปรับเปลี่ยนนโยบายการค้าและการข้ามแดนของจีนที่เน้นความเข้มงวดด้านมาตรฐานสุขอนามัยและมาตรการกีดกันทางการค้าที่มีใช้ภาษามากขึ้น รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานคู่แข่งในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น โครงการรถไฟความเร็วสูงลาว-จีน ที่ทำให้เส้นทางการขนส่งสินค้าเปลี่ยนทิศทางและอาจส่งผลให้เชียงรายสูญเสียความได้เปรียบในการเป็นจุดศูนย์กลางการเปลี่ยนถ่ายสินค้า (กฤษฎี พงศ์ ภาชิตวิไลธรรม, 2567) ปัจจัยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า พลวัตของเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในประเทศเพียงอย่างเดียว แต่ถูกแทรกแซงและกำหนดทิศทางโดยตัวแปรระดับมหภาคที่ซับซ้อนและคาดเดาได้ยากขึ้น

ข้อจำกัดของกระบวนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษรูปแบบเดิม

การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายในช่วงแรกมักตั้งอยู่บนกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุคที่สาม ซึ่งเน้นการดึงดูดการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศผ่านการให้สิทธิประโยชน์ทางภาษี อากาศ การจัดเตรียมพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม และการอาศัยความได้เปรียบจากค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ โดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้าน แต่เมื่อบริบทของโลกเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคความปกติใหม่ กระบวนทัศน์ดังกล่าวได้เผยให้เห็นข้อจำกัดและข้อบกพร่องหลายประการที่ไม่สามารถนำมาใช้เป็นยุทธศาสตร์หลักได้อีกต่อไป

ประการแรก ข้อจำกัดด้านการกระจายรายได้และการสร้างมูลค่าเพิ่ม โครงสร้างการค้าชายแดนของเชียงรายส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการซื้อมาขายไป สินค้าที่ส่งออกผ่านด่านชายแดนอำเภอเชียงของหรือแม่สายมักเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคและสินค้าเกษตรขั้นปฐมภูมิที่ไม่ได้ผ่านการแปรรูปหรือสร้างมูลค่าเพิ่มในพื้นที่ ส่งผลให้เชียงรายมีสถานะเป็นเพียง "ทางผ่าน" ของสินค้า อุตสาหกรรมที่เข้ามาลงทุนในพื้นที่มักเป็นการประกอบชิ้นส่วนหรืออุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น ซึ่งผลกำไรส่วนใหญ่ตกอยู่กับกลุ่มทุนขนาดใหญ่หรือผู้ประกอบการส่วนกลาง ในขณะที่เศรษฐกิจฐานรากและวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการขยายตัวของเขตเศรษฐกิจพิเศษค่อนข้างน้อย ส่งผลให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (ธนายุทธ ช่างเรือนงาม, 2566)

ประการที่สอง ความเปราะบางด้านทรัพยากรมนุษย์และแรงงาน การพึ่งพาแรงงานไร้ทักษะจำนวนมากทำให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของพื้นที่ไม่สามารถยกระดับไปสู่อุตสาหกรรมที่ใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีขั้นสูงได้ เมื่อเกิดวิกฤตโรคระบาดและการปิดพรมแดน ภาคธุรกิจในพื้นที่ต้องเผชิญกับปัญหาขาดแคลนแรงงานอย่างหนัก ในขณะเดียวกัน ประชากรวัยแรงงานในพื้นที่จังหวัดเชียงรายที่มีการศึกษาและทักษะสูงมักเลือกที่จะย้ายถิ่นฐานไปทำงานในส่วนกลางหรือเมืองอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เนื่องจากเขตเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายยังไม่สามารถสร้างตำแหน่งงานที่สอดคล้องกับทักษะทางเทคโนโลยีและความคาดหวังของคนรุ่นใหม่ได้ (เบญจมาศ เมืองเกษม, 2568)

ประการที่สาม ข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐานเชิงระบบและกฎระเบียบ แม้ว่าภาครัฐจะมีการลงทุนมหาศาลในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ เช่น ถนนสี่ช่องจราจร สะพานข้ามแม่น้ำโขง และท่าเรือพาณิชย์ แต่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัลและกฎระเบียบที่เอื้อต่อการทำธุรกิจข้ามแดนยังคงมีความล่าช้า ขั้นตอนทางศุลกากรและระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการนำเข้าส่งออกยังคงมีความซับซ้อนและมีต้นทุนแฝงสูง ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญสำหรับผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในท้องถิ่นที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในห่วงโซ่มูลค่าของเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ทิศทางใหม่ของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเชิงพื้นที่

เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดของกระบวนการพัฒนาแบบเดิมและรับมือกับความผันผวนในยุคความปกติใหม่ ทิศทางการขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนจากการมุ่งเน้นความได้เปรียบเชิง

เปรียบเทียบด้านต้นทุน ไปสู่การสร้างรายได้เปรียบทางการแข่งขันที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยี ทิศทางใหม่นี้ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างความสามารถในการรับมือกับวิกฤตและความยืดหยุ่นของระบบ เศรษฐกิจ โดยมีทิศทางหลักดังต่อไปนี้

ทิศทางแรกคือ การมุ่งสู่เศรษฐกิจดิจิทัลและการค้าข้ามพรมแดนแบบไร้รอยต่อ วิกฤตโรคระบาดได้ พิสูจน์แล้วว่า การพึ่งพาช่องทางทางการค้าทางกายภาพเพียงอย่างเดียวมีความเสี่ยงสูง เขตเศรษฐกิจพิเศษในยุค ใหม่ต้องยกระดับสู่การเป็นศูนย์กลางพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ข้ามพรมแดน โดยใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลในการ เชื่อมโยงผู้ผลิตในท้องถิ่นกับตลาดขนาดใหญ่ในประเทศจีนและอาเซียน การพัฒนาคลังสินค้าทัณฑ์บนอัจฉริยะ ที่ใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ในการบริหารจัดการข้อมูลและการกระจายสินค้า จะช่วยลดอุปสรรคด้านระยะทาง และเพิ่มความรวดเร็วในการจัดส่งสินค้า ซึ่งจะเปิดโอกาสให้วิสาหกิจชุมชนสามารถเข้าถึงตลาดสากลได้ โดยตรง

ทิศทางที่สองคือ การเปลี่ยนผ่านสู่อุตสาหกรรมมูลค่าสูงและอาหารแห่งอนาคต จังหวัด เชียงรายมีฐานทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรที่เข้มแข็ง การขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษไม่ควรละ ทิ้งฐานรากนี้ แต่ควรยกระดับด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทิศทางใหม่คือการสร้างคลัสเตอร์อุตสาหกรรม นวัตกรรมอาหาร อาหารเสริมสุขภาพ และการแปรรูปสมุนไพรเชิงการแพทย์ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสความ ตระหนักด้านสุขภาพของผู้บริโภคทั่วโลกในยุคความปกติใหม่ การเชื่อมโยงสถาบันวิจัย สถาบันการศึกษาใน พื้นที่ และภาคการเกษตร เพื่อพัฒนากระบวนการผลิตที่ได้มาตรฐานสากล จะช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้า เกษตรและรักษาความมั่งคั่งไว้ในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน (อารีย์ บินประทาน, 2569)

ทิศทางที่สามคือ การพัฒนาเศรษฐกิจสีเขียวและการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะวิกฤตฝุ่นควันและภัยพิบัติทางธรรมชาติ ได้กลายเป็นตัวแปรสำคัญที่กระทบต่อขีดความสามารถใน การแข่งขัน ทิศทางใหม่ของเขตเศรษฐกิจพิเศษจึงต้องให้ความสำคัญกับการลงทุนที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การใช้พลังงานสะอาด และการประยุกต์ใช้โมเดลเศรษฐกิจหมุนเวียน ในขณะเดียวกัน ภาคบริการและการ ท่องเที่ยวซึ่งเป็นรายได้หลักของจังหวัด ต้องปรับตัวจากการท่องเที่ยวเชิงปริมาณไปสู่การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ให้คุณค่าสูง โดยใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและโครงสร้าง พื้นฐานทางการแพทย์ เพื่อดึงดูดกลุ่มผู้สูงอายุและนักท่องเที่ยวที่มีกำลังซื้อสูงจากต่างประเทศ

ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย

จากบริบท ข้อจำกัด และทิศทางใหม่ข้างต้น การนำเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายไปสู่เป้าหมาย ความสำเร็จจำเป็นต้องมีการกำหนดทิศทางเชิงกลยุทธ์ที่ชัดเจนและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง บทความนี้จึง ขอนำเสนอยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายใน 4 มิติที่สำคัญ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1: การพัฒนาระบบโลจิสติกส์อัจฉริยะและการเชื่อมโยงโครงสร้างพื้นฐานแบบไร้รอยต่อ

ยุทธศาสตร์นี้มุ่งเน้นการแก้ปัญหาคอขวดทางการขนส่งและการอำนวยความสะดวกทางการค้า การ ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพต้องดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบสารสนเทศโลจิสติกส์ ภาครัฐ

และเอกชนต้องร่วมกันผลักดันให้เกิดระบบหน้าต่างเดี่ยวทางอิเล็กทรอนิกส์ที่สมบูรณ์แบบ เพื่อลดขั้นตอนและระยะเวลาในการดำเนินพิธีการทางศุลกากร นอกจากนี้ ควรมีการพัฒนาศูนย์กระจายสินค้าอัจฉริยะบริเวณพื้นที่ชายแดนอำเภอเชียงของและแม่สาย ที่ติดตั้งระบบติดตามสินค้า เทคโนโลยีบัญชีธุรกรรมอิเล็กทรอนิกส์และเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่ง เพื่อสร้างความโปร่งใสและตรวจสอบย้อนกลับได้ตลอดห่วงโซ่อุปทาน การสร้างความมั่นใจในมาตรฐานความปลอดภัยและสุขอนามัยของสินค้าจะช่วยลดข้อจำกัดในการส่งออกสินค้าเกษตรไปยังประเทศจีนและประเทศคู่ค้าอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากการเชื่อมโยงทางข้อมูลแล้ว การเชื่อมโยงทางกายภาพข้ามรูปแบบการขนส่งต้องได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะการเชื่อมโยงเครือข่ายถนนเข้ากับระบบรางและท่าเรือ การเตรียมความพร้อมรองรับโครงการรถไฟทางคู่เส้นทางเด่นชัย-เชียงราย-เชียงของที่กำลังจะเกิดขึ้น จะเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ลดต้นทุนโลจิสติกส์และเพิ่มศักยภาพการแข่งขันของพื้นที่ ยุทธศาสตร์นี้จึงต้องครอบคลุมถึงการวางแผนการใช้ที่ดินบริเวณสถานีรถไฟและศูนย์เปลี่ยนถ่ายสินค้า เพื่อรองรับการขยายตัวของยานพาหนะขจรกรรมและอุตสาหกรรมต่อเนื่องอย่างเป็นระบบ

ยุทธศาสตร์ที่ 2: การสร้างห่วงโซ่มูลค่าใหม่ผ่านนวัตกรรมอุตสาหกรรมแปรรูปและเศรษฐกิจสร้างสรรค์

ยุทธศาสตร์นี้คือหัวใจสำคัญในการเปลี่ยนผ่านเชียงรายจากการเป็นทางผ่านสู่การเป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้ามูลค่าสูง การดำเนินงานต้องเริ่มต้นจากการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคอุตสาหกรรมและสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่เพื่อการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์ ภาครัฐควรมีมาตรการจูงใจและให้สิทธิประโยชน์พิเศษแก่นักลงทุนที่นำเทคโนโลยีขั้นสูงมาใช้ในการแปรรูปสินค้าเกษตรอัตลักษณ์ของเชียงราย เช่น ชา กาแฟ ข้าว และสมุนไพรท้องถิ่น การผลักดันให้เกิดนิคมอุตสาหกรรมนวัตกรรมอาหารในเขตเศรษฐกิจพิเศษ จะช่วยดึงดูดผู้ประกอบการสตาร์ทอัพและวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมที่มีศักยภาพเข้ามาสร้างเครือข่ายธุรกิจ

ในขณะเดียวกัน ต้องมีการบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมเข้ากับระบบเศรษฐกิจ การนำแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์มาใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น การออกแบบบรรจุภัณฑ์ และการเล่าเรื่องราวของชุมชน จะช่วยยกระดับสินค้าให้สามารถเจาะตลาดเฉพาะกลุ่มที่มีกำลังซื้อสูงได้ ยุทธศาสตร์นี้ยังครอบคลุมถึงการพัฒนาพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษให้เป็นพื้นที่ทดลองนวัตกรรม สำหรับการทดสอบเทคโนโลยีใหม่ๆ ด้านการเกษตรอัจฉริยะและการผลิตพลังงานหมุนเวียน ซึ่งจะสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้เชียงรายเป็นเมืองนวัตกรรมชายแดนที่โดดเด่นของภูมิภาค

ยุทธศาสตร์ที่ 3: การยกระดับทุนมนุษย์และการสร้างนวัตกรรมชุมชนรองรับอุตสาหกรรมอนาคต

ความสำเร็จของเขตเศรษฐกิจพิเศษไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากขาดบุคลากรที่มีทักษะตรงตามความต้องการของตลาด ยุทธศาสตร์นี้ให้ความสำคัญกับการปรับระบบการผลิตและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพื้นที่ สถาบันการศึกษาทั้งในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาต้องทำงานร่วมกับภาคเอกชนอย่างใกล้ชิดในการออกแบบหลักสูตรที่มุ่งเน้นผลลัพธ์การเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติจริงในสถานประกอบการ หลักสูตรระยะสั้นที่

มุ่งเน้นการยกระดับทักษะและการสร้างทักษะใหม่ ด้านพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ การวิเคราะห์ข้อมูล โลจิสติกส์ สมัยใหม่ และภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาจีนและภาษาพม่า มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเตรียมความพร้อมกำลังแรงงาน

นอกจากการพัฒนาทักษะสำหรับภาคอุตสาหกรรมแล้ว ยุทธศาสตร์นี้ยังมุ่งเน้นการสร้าง "นวัตกรรมชุมชน" โดยการนำองค์ความรู้และเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์สมัยใหม่ ลงไปถ่ายทอดให้แก่ผู้นำชุมชน กลุ่มวิสาหกิจ และคนรุ่นใหม่ที่คืนถิ่น การเสริมสร้างความรู้ด้านการออกแบบรูปแบบธุรกิจและการประเมินความคุ้มค่าการลงทุน จะช่วยให้คนในพื้นที่สามารถก่อตั้งธุรกิจที่ตอบสนองต่อระบบนิเวศของเขตเศรษฐกิจพิเศษได้ การสร้างผู้ประกอบการระดับท้องถิ่นที่เข้มแข็งคือรากฐานสำคัญที่จะช่วยป้องกันปัญหาการรั่วไหลของรายได้ ออกนอกพื้นที่ และทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจมีการกระจายตัวอย่างเป็นธรรม (วิกรม บุญนุ่น, 2567)

ยุทธศาสตร์ที่ 4: การเสริมสร้างกลไกเชิงสถาบันและความร่วมมือพหุภาคีข้ามพรมแดน

การบริหารจัดการเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องมีกลไกเชิงสถาบันที่มีความยืดหยุ่นและมีอำนาจการตัดสินใจเบ็ดเสร็จ ยุทธศาสตร์นี้เสนอให้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษเชิงราย โดยลดความซ้ำซ้อนของการทำงานระหว่างหน่วยงานรัฐ และกระจายอำนาจการบริหารจัดการให้แก่คณะกรรมการระดับพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ และภาคประชาสังคมในสัดส่วนที่สมดุล กลไกการขับเคลื่อนแบบจุดภาคีนี้จะช่วยให้การกำหนดนโยบายและการแก้ไขปัญหาสอดคล้องกับความเป็นจริงในพื้นที่ และลดข้อขัดแย้งระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (อารีย์ บินประทาน, 2568)

ในมิติระหว่างประเทศ ยุทธศาสตร์นี้ต้องมุ่งเน้นการกระชับความสัมพันธ์ทางการทูตเชิงเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นกับรัฐบาลท้องถิ่นของประเทศเพื่อนบ้าน การสร้างกลไกการเจรจาและแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งทางการค้าระดับชายแดนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ จะช่วยสร้างความเชื่อมั่นและรักษาเสถียรภาพทางการค้าท่ามกลางความผันผวนทางภูมิรัฐศาสตร์ การผลักดันให้เกิดเขตเศรษฐกิจพิเศษร่วมข้ามพรมแดน ที่มีการประสานกฎระเบียบและมาตรฐานการผลิตร่วมกัน จะเป็นก้าวสำคัญที่ยกระดับขีดความสามารถในการแข่งขันของอนุภูมิภาคนี้ให้แข็งแกร่งและยืดหยุ่นต่อวิกฤตการณ์ในอนาคตได้อย่างแท้จริง

สรุปผล

เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย ถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเชื่อมโยงเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทความปกติใหม่ (New Normal) ที่โลกต้องเผชิญกับวิกฤตโรคระบาด ความผันผวนทางภูมิรัฐศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างห่วงโซ่อุปทานระดับโลก กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบดั้งเดิมที่พึ่งพาเพียงการเป็นทางผ่านของสินค้าและแรงงานราคาถูก ไม่เพียงพอที่จะสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันและปกป้องเศรษฐกิจท้องถิ่นจากความผันผวนได้อีกต่อไป การ

แพร่ระบาดของโควิด-19 ได้ทำหน้าที่เป็นตัวเร่งให้เห็นถึงความเปราะบางของระบบเศรษฐกิจชายแดน และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการเปลี่ยนผ่านโครงสร้างการพัฒนาเชิงพื้นที่

ทิศทางและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายในยุคความปกติใหม่ จึงต้องมุ่งเน้นไปที่การสร้างความยืดหยุ่นและการเติบโตอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบโลจิสติกส์อัจฉริยะที่บูรณาการโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพเข้ากับเทคโนโลยีดิจิทัล เพื่ออำนวยความสะดวกในการทำธุรกรรมข้ามพรมแดนแบบไร้รอยต่อ ควบคู่ไปกับการยกระดับอุตสาหกรรมในพื้นที่สูงสุดสาหกรรมเกษตรแปรรูปมูลค่าสูงและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ที่สามารถดึงเอาอัตลักษณ์และทุนทางทรัพยากรของจังหวัดเชียงรายมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้อย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ความสำเร็จของการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ดังกล่าวยังต้องอาศัยการยกระดับทุนมนุษย์ การสร้างนวัตกรรมชุมชน และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในท้องถิ่น เพื่อป้องกันปัญหาความเหลื่อมล้ำและการรั่วไหลของรายได้ได้ออกนอกพื้นที่ ท้ายที่สุดแล้ว การบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษในบริบทใหม่จำเป็นต้องอาศัยกลไกเชิงสถาบันที่บูรณาการความร่วมมือแบบพหุภาคี (รัฐ เอกชน วิชาการ และประชาสังคม) ทั้งในระดับพื้นที่และระดับข้ามพรมแดน เพื่อร่วมกันกำหนดทิศทาง แก้ไขปัญหา และพลิกฟื้นเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษเชียงรายให้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง ยั่งยืน และพร้อมรับมือกับทุกความท้าทายในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ปิติ ศรีแสงนาม. (2563). เศรษฐกิจการเมืองอาเซียน: จากวิกฤตต้มยำกุ้ง สู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2563). รายงานการทบทวนทิศทางและยุทธศาสตร์เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดนภายใต้บริบทโลกใหม่. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI).
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570). สำนักนายกรัฐมนตรี.
- อภิวัฒน์ รัตนวราหะ. (2562). การวางผังเมืองและภูมิภาคในยุคดิจิทัล. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Asian Development Bank. (2021). The impact of COVID-19 on cross-border trade and logistics in the Greater Mekong Subregion. Asian Development Bank.
- Farole, T. (2011). Special economic zones in Africa: Comparing performance and learning from global experience. The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8638-5>
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]. (2020). World investment report 2020: International production beyond the pandemic. United Nations.
- World Bank. (2020). Reshaping global value chains in light of COVID-19: Implications for trade and poverty reduction in developing countries. The World Bank.

แนวทางการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนประถมศึกษา
ในพื้นที่ชายแดน

Guidelines for Elevating Educational Quality to Reduce Inequality in Border Area
Primary Schools

โซเฟีย ไทยอนันต์ และเยาวลักษณ์ พุมวิเชียร

Sophia Thaianant and Yaowaluck Pumwichian

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาและนำเสนอแนวทางการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน การจัดการศึกษาในบริบทพื้นที่รอยต่อชายแดนต้องเผชิญกับความท้าทายที่ซับซ้อนและแตกต่างจากพื้นที่เขตเมือง ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ที่ห่างไกล การขาดแคลนทรัพยากรและงบประมาณ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และข้อจำกัดด้านภาษาไทย ตลอดจนความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวนักเรียน ปัจจัยเชิงโครงสร้างเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน บทความนี้ได้สังเคราะห์และนำเสนอแนวทางการยกระดับคุณภาพการศึกษาใน 4 มิติหลัก ได้แก่ 1) การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรมและการจัดการศึกษาแบบทวิภาษา 2) การยกระดับสมรรถนะครูและการสร้างกลไกสนับสนุนเพื่อรักษาครูที่มีคุณภาพไว้ในพื้นที่ 3) การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลแพลตฟอร์มเพื่อลดช่องว่างการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ และ 4) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเชิงพื้นที่ (Area-based Education) โดยดึงชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การขับเคลื่อนแนวทางดังกล่าวอย่างเป็นระบบจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเสมอภาคทางโอกาส และยกระดับทุนมนุษย์ในพื้นที่ชายแดนให้เป็นการกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

คำสำคัญ: การยกระดับคุณภาพการศึกษา, ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา, โรงเรียนประถมศึกษา, พื้นที่ชายแดน, การศึกษาพหุวัฒนธรรม

Abstract

This academic article aims to analyze the current issues and present guidelines for elevating educational quality to reduce inequality in primary schools located in border areas. Educational management in border contexts faces complex and distinct challenges compared to urban areas, encompassing geographical remoteness, resource and budget constraints, ethnic diversity, Thai language barriers, and the socio-economic vulnerability of students' families. These structural factors result in educational inequality and substandard academic achievements. This article synthesizes and proposes guidelines for elevating educational quality across four main dimensions: 1) developing learning management models aligned with

multicultural contexts and bilingual education, 2) enhancing teacher competencies and establishing support mechanisms to retain quality educators in the area, 3) applying digital technology platforms to bridge the gap in accessing learning resources, and 4) building area-based educational networks by engaging communities, local government organizations, and the private sector in educational management. Systematically driving these guidelines will help mitigate inequality, promote equal opportunities, and elevate human capital in border areas to become a vital force for the country's future development.

Keywords: Educational Quality Elevation, Educational Inequality, Primary Schools, Border Areas, Multicultural Education

บทนำ

การศึกษาเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาทุนมนุษย์และขับเคลื่อนความเจริญก้าวหน้าของประเทศ อย่างไรก็ตาม ระบบการศึกษาของประเทศไทยยังคงเผชิญกับปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญประการหนึ่งคือ "ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา" (Educational Inequality) ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากความแตกต่างของคุณภาพการจัดการศึกษาและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนระหว่างโรงเรียนในเขตเมืองและโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน ที่ยังคงมีช่องว่างของคุณภาพการศึกษาเมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานระดับชาติ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564) ความเหลื่อมล้ำนี้ไม่ได้เป็นเพียงความแตกต่างของตัวเลขคะแนนสอบ แต่ยังหมายถึงการสูญเสียโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของเด็กและเยาวชน ซึ่งหากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างทันท่วงที จะส่งผลกระทบต่อเนื่องไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและความยากจนข้ามรุ่นในระดับโครงสร้าง (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2565)

เมื่อพิจารณาถึงบริบทของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน จะพบว่ามีความซับซ้อนและท้าทายแตกต่างจากพื้นที่ทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ โรงเรียนเหล่านี้มักตั้งอยู่ในภูมิภาคที่ยากต่อการเข้าถึง ทำให้ประสบปัญหาการขาดแคลนครูพยาบาล โครงสร้างพื้นฐาน และสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย นอกจากนี้ ผู้เรียนส่วนใหญ่ยังมาจากครอบครัวที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจและมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ (Ethnic Diversity) ส่งผลให้เกิดข้อจำกัดด้านการใช้ภาษาไทย ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการเรียนรู้หลักสูตรแกนกลาง (สมพงษ์ จิตระดับ, 2563) ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาการขาดแคลนครูที่มีประสบการณ์ รวมถึงอัตราการโยกย้ายบุคลากรที่สูงในพื้นที่ห่างไกล ยังทำให้การจัดการเรียนการสอนขาดความต่อเนื่อง ซึ่งเป็นปัจจัยวิกฤตที่บั่นทอนคุณภาพการศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (UNESCO, 2021)

การแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำและยกระดับคุณภาพการศึกษาในโรงเรียนพื้นที่ชายแดน จึงไม่อาจพึ่งพานโยบายการจัดการศึกษาแบบรวมศูนย์หรือการใช้มาตรฐานเดียวครอบคลุมทุกพื้นที่ (One-size-fits-all) ได้อีกต่อไป แต่จำเป็นต้องอาศัยการปรับกระบวนการทัศน์ไปสู่การจัดการศึกษาเชิงพื้นที่ (Area-based Education) ที่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความต้องการเฉพาะของชุมชน ด้วยเหตุ

นี้ บทความวิชาการฉบับนี้จึงมีความมุ่งหวังที่จะวิเคราะห์ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและนำเสนอแนวทางการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน เพื่อเป็นข้อเสนอแนะทางวิชาการและนโยบายในการลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำ สร้างความเสมอภาคทางโอกาส และยกระดับคุณภาพชีวิตของเยาวชนในพื้นที่รอยต่อของประเทศให้เติบโตเป็นพลเมืองที่มีศักยภาพต่อไป

เนื้อหา

บริบทและสภาพปัญหาเชิงโครงสร้างของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน

พื้นที่ชายแดนของประเทศไทย โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบน มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงชันและป่าไม้สลับซับซ้อน ทำให้ชุมชนหลายแห่งตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวและห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญ สภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ไม่เพียงแต่เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมและการเข้าถึงบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐานเท่านั้น แต่ยังเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษา โรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เหล่านี้มักมีสถานะเป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่ประสบปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรทางการศึกษาอย่างเรื้อรัง ทั้งในด้านงบประมาณที่จัดสรรตามรายหัวซึ่งไม่สอดคล้องกับต้นทุนที่แท้จริงในการบริหารจัดการโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล การขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน ห้องสมุด หรือห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาตรฐาน นอกจากนี้ ปัญหาความยากจนและสภาพความเปราะบางทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังเป็นแรงกดดันที่ทำให้เด็กนักเรียนจำนวนมากมีความเสี่ยงสูงที่จะหลุดออกจากระบบการศึกษา (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2565)

นอกจากความท้าทายด้านทรัพยากรและเศรษฐกิจแล้ว ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมถือเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นที่สุดของพื้นที่ชายแดน นักเรียนส่วนใหญ่ในโรงเรียนเหล่านี้มักเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภาษาแม่และวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมกระแสหลัก เมื่อเด็กเหล่านี้ก้าวเข้าสู่ระบบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่หนึ่ง พวกเขาต้องเผชิญกับกำแพงภาษา เนื่องจากหลักสูตรแกนกลางและการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลักเพียงภาษาเดียว การบังคับให้เด็กต้องเรียนรู้เนื้อหาวิชาการใหม่ๆ ผ่านภาษาที่พวกเขาไม่คุ้นเคยตั้งแต่วันแรกของการเข้าเรียน ทำให้เด็กเกิดความไม่เข้าใจ ขาดความมั่นใจ และนำไปสู่ภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ ซึ่งเป็นรากฐานของปัญหาการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ และส่งผลให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในภาพรวมของโรงเรียนพื้นที่ชายแดนอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานระดับชาติมาอย่างต่อเนื่อง (สมพงษ์ จิตระดับ, 2563)

ในขณะเดียวกัน ปัญหาด้านบุคลากรทางการศึกษาก็เป็นอีกหนึ่งวิกฤตที่บั่นทอนคุณภาพการศึกษาในพื้นที่ชายแดน โรงเรียนมักประสบปัญหาครูไม่ครบชั้นและครูสอนไม่ตรงวิชาเอก สภาพการทำงานที่ยากลำบากภาระงานที่หนักเกินความจำเป็น และการขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดอัตราการโยกย้ายของครูในระดับที่สูงมาก ครูบรรจุใหม่หลายคนใช้โรงเรียนพื้นที่ชายแดนเป็นเพียงทางผ่านเพื่อรอเวลาขอย้ายกลับภูมิลำเนาหรือโรงเรียนในเขตเมือง การเปลี่ยนครูผู้สอนบ่อยครั้งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนขาดความต่อเนื่อง การสานต่อแผนการจัดการเรียนรู้เกิดการสะดุด และทำให้โรงเรียนไม่สามารถ

พัฒนาคุณภาพวิชาการได้อย่างยั่งยืน (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2563) สภาพปัญหาที่ทับซ้อนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า การจะยกระดับคุณภาพการศึกษาในพื้นที่ชายแดนได้นั้น จำเป็นต้องมีการออกแบบแนวทางใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทความท้าทายเหล่านี้ในทุกมิติ

การพัฒนาแบบการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับพหุวัฒนธรรมและการจัดการศึกษาแบบทวิภาษา

การยกระดับคุณภาพการศึกษาในพื้นที่ชายแดนต้องเริ่มต้นจากการทลายกำแพงภาษาและการปรับหลักสูตรให้มีความหมายต่อชีวิตของผู้เรียน แนวทางที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่ามีประสิทธิภาพสูงสุดในการแก้ปัญหาเด็กกลุ่มชาติพันธุ์อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ คือการจัดการศึกษาแบบทวิภาษาโดยใช้ภาษาแม่เป็นฐาน ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เคารพต่อสิทธิทางภาษาและวัฒนธรรมของผู้เรียน กระบวนการนี้เริ่มต้นจากการให้เด็กนักเรียนในระดับปฐมวัยและประถมศึกษาตอนต้นได้เรียนรู้ทักษะพื้นฐาน การอ่าน และการเขียนผ่านภาษาแม่ที่พวกเขาใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อสร้างความเข้าใจในโมโนทัศน์และเสริมสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้ จากนั้นจึงค่อยๆ ใช้ภาษาแม่เป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่การเรียนรู้ภาษาไทยอย่างเป็นระบบ การวิจัยเชิงประจักษ์พบว่า เด็กที่ผ่านการจัดการเรียนรู้แบบทวิภาษามีพัฒนาการทางสมอง ทักษะการคิดวิเคราะห์ และผลสัมฤทธิ์ในวิชาภาษาไทยที่ดีกว่าเด็กกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกบังคับให้เรียนภาษาไทยเพียงอย่างเดียวตั้งแต่เริ่มต้น (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2562)

นอกเหนือจากการจัดการศึกษาแบบทวิภาษา การปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ถูกออกแบบจากส่วนกลางมักมีเนื้อหาที่ห่างไกลจากวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของเด็กในพื้นที่ชายแดน แนวทางในการยกระดับคุณภาพจึงต้องมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาที่บูรณาการแนวคิดพหุวัฒนธรรมศึกษาและการตอบสนองต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม ครูผู้สอนต้องได้รับการพัฒนาศักยภาพให้สามารถออกแบบแผนการจัดการเรียนรู้ที่ดึงเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ และเรื่องราวของชุมชน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาบทเรียน การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับบริบทจริงจะช่วยให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของการศึกษา เกิดแรงจูงใจภายใน และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัวได้ การจัดการเรียนรู้ในลักษณะนี้ยังเป็นการลบภาพจำที่มองว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นความล้าหลัง และเปลี่ยนให้ทุนทางวัฒนธรรมกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมความเสมอภาคทางการศึกษา (ศิริเดช สุชีวะ, 2564)

การยกระดับสมรรถนะครูและการสร้างกลไกสนับสนุนเพื่อรักษาครูที่มีคุณภาพไว้ในพื้นที่

ครูคือหัวใจสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนคุณภาพการศึกษา ท่ามกลางข้อจำกัดด้านทรัพยากรในพื้นที่ชายแดน ครูที่มีคุณภาพเพียงคนเดียวสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับชีวิตของเด็กได้ทั้งห้องเรียน อย่างไรก็ตาม การจะดึงดูดและรักษาครูที่มีศักยภาพให้อยู่ในพื้นที่ห่างไกลได้อย่างยั่งยืนนั้น ไม่สามารถพึ่งพา

เพียงอุดมการณ์และความเสียสละส่วนบุคคลได้ แต่ต้องอาศัยการสร้างระบบและกลไกเชิงโครงสร้างที่เข้มแข็ง แนวทางแรกคือการปฏิรูประบบการประเมินและการสร้างแรงจูงใจ ภาครัฐควรมีการทบทวนเกณฑ์การประเมินวิทยฐานะสำหรับครูในพื้นที่ชายแดน ให้มีความแตกต่างจากครูในโรงเรียนขนาดใหญ่ในเขตเมือง การประเมินควรให้น้ำหนักกับผลสัมฤทธิ์ที่เกิดจากการพัฒนาตัวผู้เรียน การลงพื้นที่เยี่ยมบ้าน และการแก้ปัญหา ความเหลื่อมล้ำ มากกว่าการประเมินจากแฟ้มเอกสารหรือผลการทดสอบระดับชาติเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ การจัดสรรสวัสดิการที่พอกาศัยที่ปลอดภัย การเพิ่มค่าตอบแทนพิเศษสำหรับพื้นที่ยากลำบาก และการให้สิทธิพิเศษในการศึกษาต่อ จะเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ช่วยชดเชยความยากลำบากในการปฏิบัติหน้าที่ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564)

แนวทางที่สองคือการเสริมสร้างสมรรถนะและการสร้างเครือข่ายสนับสนุนทางวิชาการ ครูในโรงเรียนชายแดนมักต้องเผชิญกับภาวะความโดดเดี่ยวทางวิชาการ เนื่องจากการเดินทางไปอบรมหรือประชุมในตัวเมืองทำได้ยากลำบาก การแก้ปัญหาคือการนำแนวคิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ มาปรับใช้ในรูปแบบเครือข่ายโรงเรียนกลุ่มเครือข่ายชายแดน โดยการสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในรูปแบบการลงพื้นที่พบปะกันและการประชุมผ่านระบบออนไลน์ เพื่อให้ครูได้นำปัญหาการจัดการเรียนการสอนมาวิเคราะห์ร่วมกันและออกแบบนวัตกรรมการเรียนรู้ สถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงทางวิชาการ โดยการส่งคณาจารย์และนักศึกษาฝึกสอนลงพื้นที่ไปทำงานร่วมกับครูในโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง การมีเครือข่ายสนับสนุนที่เข้มแข็งจะช่วยให้ครูเกิดความมั่นใจ ลดภาวะหมดไฟในการทำงาน และเกิดความผูกพันกับองค์กรและชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้อัตราการโยกย้ายของครูลดลง (ภูมิศรัณย์ ทองดีเลิศ, 2564)

การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลแพลตฟอร์มเพื่อลดช่องว่างการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้

ในยุคศตวรรษที่ยี่สิบเอ็ด เทคโนโลยีดิจิทัลได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการทะลวงข้อจำกัดด้านระยะทางและเวลา ทว่าในทางกลับกัน ความเหลื่อมล้ำทางเทคโนโลยีดิจิทัลก็เป็นตัวการที่ขยายช่องว่างทางการศึกษาให้กว้างขึ้นเช่นกัน สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ได้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าโรงเรียนในพื้นที่ชายแดนส่วนใหญ่ขาดความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานทางอินเทอร์เน็ตและอุปกรณ์ดิจิทัล ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนออนไลน์ขาดประสิทธิภาพ แนวทางการยกระดับคุณภาพการศึกษาในมิตินี้จึงไม่ใช่การผลักดันให้โรงเรียนชายแดนต้องจัดการเรียนการสอนแบบออนไลน์เต็มรูปแบบแข่งกับโรงเรียนในเมือง แต่คือการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาดและเหมาะสมกับบริบทพื้นที่

การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านสัญญาณอินเทอร์เน็ต ควรดำเนินการในรูปแบบการใช้แพลตฟอร์มการเรียนรู้แบบออฟไลน์ หรือระบบคลังความรู้แบบเซิร์ฟเวอร์เฉพาะที่ ซึ่งโรงเรียนสามารถจัดเก็บสื่อการเรียนการสอน วิดีทัศน์ และแบบฝึกหัดแบบโต้ตอบ ไว้ในเครื่องเซิร์ฟเวอร์ของโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนสามารถเชื่อมต่อและใช้งานผ่านคอมพิวเตอร์พกพาหรือแท็บเล็ตได้โดยไม่ต้องพึ่งพาสัญญาณอินเทอร์เน็ตความเร็วสูงตลอดเวลา นอกเหนือจากนี้ ควรมีการใช้แพลตฟอร์มเทคโนโลยีการศึกษาเพื่อเข้ามา

ช่วยลดภาระงานของครู เช่น การใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ในการตรวจข้อสอบ การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งของนักเรียนเป็นรายบุคคล และการจัดทำฐานข้อมูลระบบดูแลช่วยเหลือผู้เรียน การนำเทคโนโลยีมาช่วยจัดการงานธุรการและงานข้อมูล จะทำให้ครูมีเวลาทุ่มเทให้กับการเตรียมการสอนและการดูแลเอาใจใส่นักเรียนได้อย่างเต็มศักยภาพมากยิ่งขึ้น การจัดสรรทรัพยากรด้านเทคโนโลยีจากภาครัฐจึงต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาทักษะความฉลาดทางดิจิทัลให้แก่ทั้งครูและนักเรียน เพื่อให้เทคโนโลยีกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความเสมอภาคอย่างแท้จริง (อนุศิษฐ์ ศุขโรจน์, 2564)

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเชิงพื้นที่เพื่อการจัดการศึกษา

การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่ซับซ้อนและฝังรากลึกในพื้นที่ชายแดน ไม่สามารถกระทำสำเร็จโดยอาศัยเพียงกลไกของกระทรวงศึกษาธิการ หรือปล่อยให้เป็นภาระของโรงเรียนเพียงลำพัง แนวทางที่ยั่งยืนที่สุดคือการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ไปสู่การจัดการศึกษาเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของการจัดการศึกษา การจัดการศึกษาเชิงพื้นที่ตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า คนในพื้นที่ย่อมเข้าใจปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ตนเองได้ดีที่สุด ดังนั้น ทิศทางการยกระดับคุณภาพจึงต้องเริ่มต้นจากการดึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทนำในการสนับสนุนการศึกษา ทั้งในแง่ของการจัดสรรงบประมาณ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ปลอดภัย และการจัดสวัสดิการอาหารกลางวัน และการเดินทางให้แก่เด็กนักเรียนที่ขาดแคลน

นอกจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว การบูรณาการกลไกความร่วมมือแบบสี่ประสาน ซึ่งประกอบด้วย ภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ถือเป็นพื้นที่สำคัญในการขับเคลื่อนคุณภาพการศึกษา ภาคเอกชนและหอการค้าในระดับจังหวัดสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทจากการบริจาคเงินเพื่อการกุศลแบบครั้งคราว ไปสู่การสร้างคุณค่าร่วมทางสังคม โดยการจับคู่เป็นพันธมิตรระยะยาวกับโรงเรียนในพื้นที่ชายแดน เพื่อสนับสนุนอุปกรณ์เทคโนโลยี เป็นวิทยากรให้ความรู้ด้านทักษะอาชีพสมัยใหม่ หรือการจัดตั้งกองทุนการศึกษาต่อเนื่องให้แก่เด็กที่เรียนดีแต่ยากจน ในส่วนของภาคประชาสังคมและผู้นำชุมชนจะต้องถูกดึงเข้ามามีบทบาทในคณะกรรมการสถานศึกษาอย่างมีความหมาย เพื่อร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ แผนพัฒนาโรงเรียน และการจัดการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนเช่นนี้ จะช่วยสร้างระบบนิเวศทางการศึกษาที่เกื้อกูล โรงเรียนจะไม่ใช่เกาะที่โดดเดี่ยวอีกต่อไป แต่จะกลายเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ของชุมชน ที่มีตาข่ายรองรับทางสังคมคอยประคองประคองไม่ให้เด็กนักเรียนในพื้นที่ชายแดนหลุดออกจากระบบ และสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มตามศักยภาพ (อมรวิชัย นาคธรรม, 2563)

จากแนวทางที่กล่าวมาทั้งหมด การยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในโรงเรียนประถมศึกษาพื้นที่ชายแดน จึงไม่ใช่การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ใดยุทธศาสตร์หนึ่งเพียงมิติเดียว แต่เป็นการบูรณาการกระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบที่ต้องทำควบคู่กันไปในทุกมิติ การเปลี่ยนผ่านนี้จะนำไปสู่การจัดการศึกษาที่มีความหมาย เคารพในความหลากหลาย และมีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนผ่านชีวิต

ของผู้เรียน ซึ่งจะส่งผลสะท้อนกลับมาเป็นความมั่นคงและก้าวหน้าของการพัฒนาภูมิภาคและประเทศชาติในภาพรวม

สรุป

การทบทวนพลวัตความเหลื่อมล้ำและวิกฤตเชิงโครงสร้างในพื้นที่ชายแดน

ปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่เกิดขึ้นในโรงเรียนประถมศึกษาพื้นที่ชายแดน ถือเป็นภาพสะท้อนของวิกฤตความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่มีความซับซ้อนและฝังรากลึกในสังคมไทย การจัดการศึกษาในพื้นที่รอยต่อของประเทศไม่สามารถมองผ่านเลนส์ของการบริหารจัดการการศึกษาแบบมาตรฐานเดียวที่ใช้ในเขตเมืองได้ เนื่องจากพื้นที่ชายแดนเต็มไปด้วยข้อจำกัดที่ทับซ้อนกันในหลายมิติ ทั้งอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานเป็นไปอย่างยากลำบาก สภาพความเปราะบางทางเศรษฐกิจของครอบครัวผู้เรียนที่ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดมากกว่าการให้ความสำคัญกับการศึกษา ตลอดจนความหลากหลายทางชาติพันธุ์และข้อจำกัดด้านกำแพงภาษาที่กลายเป็นอุปสรรคด่านแรกในการเข้าถึงองค์ความรู้ตามหลักสูตรแกนกลาง ปัจจัยเหล่านี้ได้ร่วมกันสร้างระบบนิเวศที่บั่นทอนโอกาสในการเรียนรู้ ส่งผลให้นักเรียนในพื้นที่ชายแดนตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบตั้งแต่เริ่มต้นเข้าสู่ระบบการศึกษา และหากปล่อยให้โครงสร้างเช่นนี้ดำเนินต่อไปโดยปราศจากการแทรกแซงเชิงยุทธศาสตร์ ย่อมนำไปสู่การสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ที่มีค่า และกลายเป็นการผลิตซ้ำความยากจนข้ามรุ่นที่ฉุดรั้งขีดความสามารถในการพัฒนาภูมิภาคอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การเปลี่ยนผ่านกระบวนการเรียนรู้บนฐานพหุวัฒนธรรมและภาษาแม่

แนวทางการยกระดับคุณภาพการศึกษาประการแรกที่บทความนี้นำเสนอ คือความจำเป็นเร่งด่วนในการรื้อถอนกรอบความคิดแบบอำนาจนิยมทางภาษา และหันมาโอบรับกระบวนการจัดการศึกษาที่เคารพต่อความหลากหลายทางพหุวัฒนธรรม การผลักดันนโยบายการจัดการศึกษาแบบทวิภาษาโดยใช้ภาษาแม่เป็นฐาน ไม่ใช่เพียงเทคนิควิธีการสอนเพื่อแก้ปัญหาการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้เท่านั้น แต่เป็นการสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางจิตวิทยา (Psychological Safe Space) ให้แก่เด็กกลุ่มชาติพันธุ์ การยอมรับภาษาแม่ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในห้องเรียน ถือเป็นที่ยืนยันตัวตนและสร้างความภาคภูมิใจในรากเหง้าทางวัฒนธรรมของผู้เรียน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างแรงจูงใจและความมั่นใจในการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนสามารถทำความเข้าใจโมโนทัศน์ที่ซับซ้อนผ่านภาษาที่ตนเองคุ้นเคย การต่อยอดไปสู่การเรียนรู้ภาษาไทยและวิชาการแขนงอื่นๆ ย่อมเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ในขณะเดียวกัน การปรับเปลี่ยนหลักสูตรสถานศึกษาให้มีความยืดหยุ่น บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น และเชื่อมโยงกับบริบทการดำรงชีวิตจริงในพื้นที่ชายแดน จะช่วยลบภาพจำของระบบการศึกษาที่แปลกแยกจากชุมชน และทำให้โรงเรียนกลายเป็นพื้นที่แห่งการสร้างความหมายที่แท้จริงสำหรับชีวิตของผู้เรียน

การสร้างระบบนิเวศที่เกื้อหนุนเพื่อธำรงรักษาและเสริมสมรรถนะครู

ในส่วนของตัวแปรที่สำคัญที่สุดอย่าง "ครูผู้สอน" ข้อเสนอจากการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาการขาดแคลนและการโยกย้ายของครูในพื้นที่ชายแดน ไม่ได้เกิดจากการขาดอุดมการณ์ แต่เป็นผลพวงจากระบบโครงสร้างที่ขาดการเกื้อหนุน การยกระดับคุณภาพการศึกษาจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการสร้างระบบนิเวศการทำงานที่เอื้อต่อการเติบโตทางวิชาชีพ การปรับปรุงเกณฑ์การประเมินวิทยฐานะให้สอดคล้องกับ ความยากลำบากและบริบทที่แท้จริงของการทำงานในพื้นที่ห่างไกล โดยเปลี่ยนจุดโฟกัสจากการประเมิน เอกสารเชิงประจักษ์ ไปสู่การประเมินผลสัมฤทธิ์เชิงประจักษ์ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน จะช่วย ปลดแอกครูจากภาระงานธุรการที่ล้นเกิน นอกจากนี้ การจัดตั้งและขับเคลื่อนชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (Professional Learning Community: PLC) ระหว่างกลุ่มโรงเรียนชายแดน โดยมีสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงทางวิชาการ ถือเป็นกลไกสำคัญในการลดภาวะความโดดเดี่ยวทางวิชาชีพ การสร้าง เครือข่ายความร่วมมือเช่นนี้จะช่วยให้ครูได้รับการเติมเต็มองค์ความรู้ใหม่ๆ เกิดการแลกเปลี่ยนนวัตกรรม การจัดการเรียนรู้ และสร้างแรงยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการลดอัตราการโยกย้ายและธำรงรักษา บุคลากรทางการศึกษาที่มีคุณภาพให้อยู่คู่กับพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน

เทคโนโลยีดิจิทัลในฐานะคานงัดเพื่อลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา

สำหรับประเด็นการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล บทความนี้ได้ให้ข้อสรุปว่า เทคโนโลยีไม่ใช่ยาวิเศษที่ จะแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำได้โดยอัตโนมัติ หากแต่การเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาดและเหมาะสมกับ บริบทพื้นที่ต่างหากที่จะเป็น "คานงัด" (Leverage) ที่ทรงพลัง สำหรับโรงเรียนในพื้นที่ชายแดนที่ยังคงมี ข้อจำกัดด้านสัญญาณโครงข่ายโทรคมนาคม การพัฒนาระบบคลังความรู้แบบออนไลน์หรือการใช้แพลตฟอร์ม การเรียนรู้ผ่านเซิร์ฟเวอร์เฉพาะที่ ถือเป็นทางออกที่ตอบสนองต่อข้อจำกัดทางกายภาพได้อย่างเป็นรูปธรรม ยิ่งไปกว่านั้น การนำระบบปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีการวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analytics) มาใช้ในการ ติดตามผลสัมฤทธิ์และคัดกรองความเสี่ยงของนักเรียนเป็นรายบุคคล จะช่วยให้ครูสามารถออกแบบการจัดการ เรียนรู้แบบเฉพาะเจาะจง (Personalized Learning) และให้ความช่วยเหลือเด็กที่มีความเสี่ยงจะหลุดออกจาก ระบบได้อย่างทันท่วงที การลงทุนด้านเทคโนโลยีของภาครัฐจึงต้องเปลี่ยนจากการจัดซื้อฮาร์ดแวร์แบบหว่าน แห ไปสู่การลงทุนในการพัฒนาระบบนิเวศทางเทคโนโลยีที่ช่วยติตัวครูและลดภาระให้แก่ครูผู้สอน เพื่อให้ครู มีเวลาและพลังงานในการปฏิสัมพันธ์และเสริมสร้างทักษะทางอารมณ์และสังคม (Soft Skills) ให้แก่ผู้เรียนได้ อย่างเต็มที่

พลังของการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่และกลไกความร่วมมือแบบพหุภาคี

ข้อสรุปที่เป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการยกระดับคุณภาพการศึกษาในบริบทความปกติใหม่ คือการ ตระหนักว่าภารกิจนี้มีความยิ่งใหญ่และซับซ้อนเกินกว่าที่หน่วยงานทางการศึกษาจะสามารถรับมือได้เพียง ลำพัง การเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์ไปสู่ "การจัดการศึกษาเชิงพื้นที่" (Area-based Education) จึงเป็น

ยุทธศาสตร์ทางออกที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การกระจายอำนาจและการตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาเป็นหุ้นส่วนหลักในการจัดการศึกษา จะทำให้การจัดสรรทรัพยากรและการแก้ปัญหาเป็นไปอย่างรวดเร็วและตรงจุดมากยิ่งขึ้น เนื่องจากท้องถิ่นย่อมมีความเข้าใจในบริบทและพลวัตของพื้นที่ตนเองอย่างลึกซึ้ง ในขณะเดียวกัน การบูรณาการกลไกความร่วมมือจากภาคเอกชน หอการค้า และภาคประชาสังคม ในรูปแบบของการสร้างคุณค่าร่วม (Creating Shared Value: CSV) จะช่วยระดมสรรพกำลังทั้งในด้านงบประมาณ องค์ความรู้เชิงวิชาชีพ และเครือข่ายสนับสนุน เข้ามาหนุนเสริมการดำเนินงานของโรงเรียน การเปลี่ยนสถานะของโรงเรียนจากหน่วยงานราชการที่ปิดตัว ให้กลายเป็น "ศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน" ที่เปิดรับการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน จะสร้างระบบนิเวศทางการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นและพร้อมรับมือกับทุกความผันผวน

บทสรุปเชิงวิสัยทัศน์เพื่อการพัฒนาภูมิภาคอย่างยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป การยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ชายแดน เป็นวาระแห่งชาติที่ต้องอาศัยความกล้าหาญในการปรับหรือโครงสร้างและกลไกการทำงานรูปแบบเดิม แนวทางทั้ง 4 มิติที่นำเสนอในบทความนี้ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการเรียนรู้บนฐานพหุวัฒนธรรม การเสริมพลังและธำรงรักษาครู การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลอย่างบริบทนิยม และการขับเคลื่อนกลไกการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่ ล้วนเป็นฟันเฟืองที่ต้องทำงานสอดประสานกันอย่างเป็นระบบ การลงทุนเพื่อแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในพื้นที่ชายแดนในวันนี้ ไม่ใช่เพียงการทำตามพันธกิจด้านสิทธิมนุษยชน แต่คือการลงทุนเชิงยุทธศาสตร์ที่คุ้มค่าที่สุดในการพัฒนา "ทุนมนุษย์" ของภูมิภาค เมื่อเด็กและเยาวชนในพื้นที่ชายแดนได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ มีทักษะที่สอดคล้องกับโลกยุคใหม่ และมีความภาคภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง พวกเขาจะไม่ใช่กลุ่มเปราะบางที่รอคอยการสงเคราะห์อีกต่อไป แต่จะเติบโตขึ้นเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ สังคม และนวัตกรรม ซึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือการสร้างความมั่นคงและความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พื้นที่ภูมิภาคและประเทศชาติอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. (2565). รายงานสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ปี 2564: วิกฤตซ้อนวิกฤตภายใต้สถานการณ์โควิด-19. สถาบันวิจัยความเสมอภาคทางการศึกษา.
- ภูมิศรัณย์ ทองดีเลิศ. (2564). การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพเพื่อยกระดับคุณภาพครูในพื้นที่ห่างไกล. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 45(2), 15-28.
- ศิริเดช สุชีวะ. (2564). พหุวัฒนธรรมศึกษา: กระบวนทัศน์ใหม่เพื่อการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมพงษ์ จิตระดับ. (2563). การศึกษาชายขอบ: เสี่ยงสะท้อนจากโรงเรียนพื้นที่สูงและชายแดน. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2563). การจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและยกระดับคุณภาพโรงเรียนขนาดเล็ก. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI).
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564). รายงานสภาวะการศึกษาไทย ปี 2563/2564: การศึกษาไทยในยุคความปกติใหม่. กระทรวงศึกษาธิการ.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์. (2562). การจัดการศึกษาแบบทวิภาษา (ภาษาแม่-ภาษาไทย) เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาของเด็กกลุ่มชาติพันธุ์. ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อนุศิษฐ์ สุขโรจน์. (2564). นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อการศึกษา: การออกแบบระบบนิเวศการเรียนรู้สำหรับพื้นที่ห่างไกล. วารสารเทคโนโลยีการศึกษา, 18(1), 44-59.
- อมรวิชัย นาคทรพร. (2563). การจัดการศึกษาเชิงพื้นที่: นวัตกรรมความร่วมมือเพื่อปฏิรูปการศึกษาไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]. (2021). No teacher left behind: Ensuring professional development in remote and rural areas. UNESCO Publishing.